

DOMI NUS ILLU
MINA TIO MEA
Taylor Institution.

Jonckbloet

JACOB VAN MAERLANT'S

WAPENE MARTIJN, MET DE VERVOLGEN.

GEDRUKT BIJ D. J. WILTERDINK TE DEVENTER.

JACOB VAN MAERLANT'S

WAPENE MARTIJN

MET DE VERVOLGEN,

KRITISCH UITGEGEVEN EN TOEGELICHT.

Academisch Proefschrift,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE WIJSBEGEERTE EN LETTEREN,

AAN DE HOOGESCHOOL TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS,

Dr. F. KAISER,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

DOOR

EELCO VERWIJS,

op Donderdag, den 23 April 1857,

des namiddags te 2 ure.

DEVENTER,
D. J. WILTERDINK.
1857.

AAN

MIJNE LIEVE MOEDER

EN

MIJNEN HOOGGESCHATTEN OOM

I. T. TER BRUGGEN HUGENHOLTZ,

LID VAN DE TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL.

VOORREDE.

Aan het einde mijner Academische loopbaan genaderd, is het mij eene aangename taak openlijk mijnen dank te betuigen voor het vele goede, dat ik gedurende dien tijd van U, mijne Leermeesters, heb mogen genieten.

Wanneer ik terugzie op de twee gelukkige jaren, die ik in mijne Vaderstad aan het Athenaeum Illustre heb doorgebracht, dan zeker is eene mijner eerste gedachten aan U, Hooggeleerde JONCKBLOET, *van wiens lessen en omgang ik gedurende dien tijd zoo ruimschoots heb kunnen gebruik maken; en in wien ik later, tot op dezen tijd, steeds eenen welmeenenden raadsman en hartelijken vriend heb gevonden.*

Nog staat mij het uur levendig voor den geest, toen Gij Uwe betrekking aan het Deventer Athenaeum plechtig aanvaardet, en met gloeyende kleuren de verwaarloozing afmaaldet, aan de studie onzer schoone Moedertaal ten deel gevallen. Het beroep, door U op de Nederlandsche jongelingschap gedaan, bracht eene snaar in mijne borst aan het trillen, tot dat oogenblik steeds onaangeroerd gebleven, en ik hunkerde naar den tijd, waarop ik Uwe lessen zoude kunnen bijwonen. Kwam ik met hooge ingenomenheid tot U, koesterde ik reeds het plan om mijne beste uren aan de beoefening der Vaderlandsche taal en letteren toe te wijden; hoe moest die lust aanwakkeren onder Uwe leiding, hoe die ijver ontbranden, waar Gij met onvermoeide werkzaamheid voorgingt. Hetzij Gij de gedenkteekenen der

Middeleeuwen, als wonderen eener nieuwe, geheel onbekende wereld, wier bestaan zelfs door ons niet werd vermoed, aan onze verbaasde oogen toondet; hetzij Gij de nevelen trachtet te verdrijven, die zoo menige plaats onzer Vaderlandsche Geschiedenis verduisterden, nergens kon het missen of onze belangstelling moest meer en meer levendig worden, en de begeerte ontwaken om de bijna geheel verwaarloosde beoefening der Vaderlandsche wetenschap recht te doen wedervaren. Uwe veelomvattende kennis, Uw heldere, onbenevelde blik, Uwe scherpzinnigheid moesten onze bewondering opwekken; terwijl Uwe welmeenende hartelijkheid onze harten voor U innam, Uwe echt vrijzinnige denkbeelden, door de beoefening der Historie gevormd, ook in onze borst het zaad strooden en de kiemen ontwikkelden van beginselen, welke ik steeds, door eigen onderzoek bevestigd, getrouw hoop aan te kleven.

Onvergetelijk zullen mij dan ook de dagen zijn, toen Gij de eerste schreden van den onervaren jongeling op de baan der Vaderlandsche Wetenschap hebt geleid, en ik zal het mij steeds tot eene eere rekenen, onder Uwe leerlingen te hebben behoord.

Dank, oprechte dank, voor hetgeen Gij eens aan mij hebt gedaan, en voortdurend aan mij doet; dank voor Uwe getrouwe ondersteuning bij mijne studiën, dank vooral voor de hartelijke belangstelling en vriendschap, die Gij mij hebt willen toonen. Moge de band, dien Gij tusschen ons hebt willen knoopen, steeds blijven bestaan, en met de jaren hechter en duurzamer worden.

Toen ik Deventer verliet, had ik nooit kunnen noch mogen denken te midden van den ruimeren kring te vinden, wat ik er het zeldzame geluk heb gehad aan te treffen in U, hooggeschatte De Vries, *thans mijn Promotor!*

De zeven jaren, waarin Uwe leiding mij nimmer heeft ontbroken, — van het oogenblik, toen ik U, door zwaar huiselijk leed gedrukt, het eerst ontmoette, tot dit oogenblik toe —, hebt Gij mij met weldaden overladen, die de dankbaarheid van een geheel leven niet in staat zoude zijn te

vergelden. Niet alleen vond ik in U eenen leermeester, altijd en overal bereid om te helpen en bij te staan; wien geene opofferingen te groot, geene moeiten te zwaar waren; wien, bij alle drukke bezigheden, het steeds eene vreugde, een waar genot was, zijnen leerlingen de rijke schatten zijner wetenschap met kwistige hand uit te strooyen, den gloed en het vuur zijner wetenschappelijke overtuiging in hen over te storten: maar ik vond in U — wat mijne stoutste verwachting mij niet had durven voorspellen —, eenen vaderlijken Vriend, eenen onvermoeiden raadsman en trouwen gids op mijn levensweg!

Doch waartoe meer? — woorden zijn niet in staat mijne dankbaarheid uit te drukken; doch mijne daden zullen, hoop ik, toonen, hoe hoog ik Uwe vriendschap schat; en mijn geheele leven het bewijs leveren, dat ik Uwe lessen, Uw onderwijs niets te vergeefs heb genoten, en mijne streelendste voldoening zal het zijn, wanneer ik eens als een U waardige leerling kan genoemd worden; wanneer ik met de krachten mij gegeven iets kan doen tot bevordering van den bloei der Wetenschap, waaraan Gij Uw werkzaam leven wijdt, — onze heerlijke Moedertaal!

Blijf lange gespaard voor die Wetenschap, wier roem Gij zijt, voor het reuzenwerk dat op U vooral rust, voor Leiden's hoogeschool, voor Uwe dierbare betrekkingen; en laat ik er nog dien eenen wensch bijvoegen — God loone U in Uw kind voor al hetgeen Gij aan mij hebt gedaan!

Ook U allen, wier onderwijs ik eens heb genoten, betuig ik mijnen hartelijken dank voor de welwillendheid, waarmede Gij mij steeds hebt bejegend, en daaronder mag ik U vooral noemen, Hoogleeraren der Letterkundige Faculteit te Leiden, Hooggeleerde BAKE, COBET, DOZIJ, STUFFKEN, *en ook U, Hooggeleerde* VAN VLOTEN, *en* KIEHL, *wier vriendschap en wetenschappelijk verkeer ik op zoo hoogen prijs stel.*

Eindelijk nog een enkel woord tot U, geliefde vrienden, vrienden van Deventer, Groningen en Leiden. De heerlijkste oogenblikken mijner jeugd in de gulden dagen van het vrije, onbezorgde Studentenleven heb ik aan Uwe hartelijke

vriendschap te danken; meer dan eens hebt Gij mij de treffenste bewijzen daarvan doen ondervinden, die ik levenslang zal blijven gedenken.

Slechts enkelen Uwer roep ik bij het verlaten der Academie het treurig Vaarwel *toe, daar de meesten mij reeds zijn voorgegaan in de Maatschappij; doch ik weet het, ons weerzien zal steeds even hartelijk, onze vriendschap even innig zijn, als toen de* Alma Mater *ons vereenigde; wij zullen dezelfden voor elkander zijn, al loopen denkbeelden en omstandigheden uiteen, al hebben verre zeeën ons gescheiden.*

Hoe vurig had ik gewenscht ook dien vriend in de groote Maatschappij wêer te vinden, dien wij allen zoo lief hadden. Doch slechts weinige weken geleden moest ik Hem het allerlaatste Vaarwel toeroepen, toen zijn koud en zielloos overschot in het graf werd neergelaten. Moge de nagedachtenis aan Hem een band zijn, die onze vriendschap sterker bevestigt.

INLEIDING.

Hoe meer de geschiedenis der middeleeuwen beoefend wordt, en hare kennis helderder licht ontvangt, hoe meer men inziet dat in dat tijdperk de grondslag werd gelegd voor de ontwikkeling van latere dagen; des te meer vestigt zich de aandacht van den geschiedvorscher vooral op de XIII[e] eeuw. In die eeuw toch werd de omwenteling aangevangen en gedeeltelijk bewerkstelligd, die aan het wezen der maatschappij zulk een geheel ander aanzien gaf, toen naast adel en geestelijkheid een derde stand in het leven werd geroepen, die trapsgewijze in sterkte en macht aanwies, en naarmate de twee andere standen langzamerhand uitteerden en wegkwijnden, steeds meer en meer toonde, dat het nieuwe levensbeginsel, in het bewustzijn van den nijveren poorter ontwaakt, krachtig en gezond was, en ten volle bestand tegen de ruwe aanvallen die het zou hebben te verduren.

Adel en geestelijkheid, twee voor den landsheer zoo geduchte machten, die, waar zij elkander niet bestreden, dikwijls de handen broederlijk ineensloegen, om gemeenschappelijk 's vorsten gezag te verminderen en hun eigen uit te breiden, zagen in de andere macht, die naast hen verrees, en die, door zoovele dagelijks toenemende hulpbronnen, aanhoudend krachtiger werd, eene gevaarlijke mededingster, zich aan den vorst als haren natuurlijken bondgenoot naauw aansluitende. Van daar de bittere haat en tegenwerking dier beide standen tegen de aan-

groeyende macht der burgerij, van daar de krachtige ondersteuning, die deze van den landsheer meer en meer genoot. Doch naar mate de burgerij sterker gevoelde, dat zij den vorst onontbeerlijk werd, naar die mate werd ook bij haar de zucht naar meerdere vrijheid en onafhankelijkheid levendig, en begon zij de banden, welke haar nog aan de slavernij vastgekneld hielden, hoe langer zoo drukkender te gevoelen, en gretig elke gelegenheid aan te grijpen, om allengs zich van die banden te bevrijden. Nergens nu vertoonde zich die vrijheids- en burgerzin met meerder kracht dan in het Noordwestelijke Duitschland en bovenal in onze gewesten.

Door een uitgebreid handelsverkeer met Frankrijk en Duitschland, maar vooral met Engeland, namen deze landen steeds meer in bloei en welvaart toe, en, geschraagd door kunstvlijt en nijverheid, klom die welvaart allengs tot rijkdom en overvloed. Nergens dan ook mochten zich de steden vroeger verheugen in talrijke voorrechten en keuren, haar geschonken door vorsten, die hetzij uit welbegrepen eigenbelang, hetzij uit hartelijke belangstelling in het lot van het grootste deel hunner onderdanen, de hun bewezene diensten, van welken aard ook, met kostbare giften en gunstbewijzen aan de welgetrouwe landzaten wisten te vergelden (1).

Bij dien telkens toenemenden stoffelijken bloei moest bij den burger wel de behoefte ontwaken, om ook in geestesontwikkeling niet achter te blijven, en meer en meer het denkbeeld bij hem levendig worden, dat kennis macht is, eene macht, berekend om aan het ruwere geweld moedig het hoofd te bieden. Voor hem was de beschaving der geestelijkheid een afgesloten perk, waarbinnen hij den voet niet konde zetten, en waaruit hij, als van zelve, door

---

(1) Zoo ontving in Brabant de stad Vilvoorden in 1192 de eerste keur, en reeds in 970 genoot de stad Thorout in Vlaanderen een uitgebreid marktrecht, het oudste dat ons voorkomt. Zie *Warnkönig*, I. 345.

het gebruik der kerktaal werd geweerd. Daarenboven was de poorter te praktisch van geest, om zich in den doolhof van theologische en kerkelijke spitsvondigheden te wagen, waarvoor hem de zin ten eenenmale ontbrak. Evenmin kon hij zich tot den adel wenden en hopen daar beter voedsel voor zijnen geest te vinden. Al stond hem de toegang open tot de hulpmiddelen, welke deze bezigde tot ontwikkeling en verrijking van kennis, hij moest wars er van zijn het uiterlijk vernis van beschaving aan te nemen van hen, die hij als zijne natuurlijke vijanden beschouwde; hij kon geen open oor en hart hebben voor eene letterkunde, die alleen de ijdele verdichtselen der verbeelding najoeg, alleen er naar streefde om de zinnen aangenaam te kittelen en te streelen; hij moest met weerzin zich afwenden van die tooneelen van wufte hoofschheid, van afgodische vrouwendienst, met ergerlijk zedebederf en wulpschheid gepaard, of van dat roekeloos jagen naar buitensporige avonturen, die bijna elke bladzijde dier letterkunde hem aanbood; en begeerig moest hij de handen uitstrekken naar andere middelen, meer in overeenstemming met de behoeften van zijnen geest.

Hoedanig nu de letterkunde wezen moest, die aan de eischen der burgerlijke ontwikkeling zoude beantwoorden, is duidelijk: — zij kon niet anders dan uitsluitend praktisch zijn. Aan den eenen kant moest voor beschaving des verstands, aan de andere zijde voor veredeling des harten gezorgd worden; het verstand moest worden verrijkt met de schatten der toenmalige wetenschap, voor zooverre zij den poorter toegankelijk konde worden gemaakt; het hart moest worden veredeld door den zedelijken mensch te wijzen op zijne plichten en zijne bestemming, en zijn godsdienstig gevoel krachtig te ontwikkelen; door den pas vrijgewordenen burger zijne waarde te doen schatten, en hem te doordringen van het gevoel, dat alle menschen gelijk zijn, en alleen adel der ziel voor God kan gelden. Den nijveren burger was het minder te doen, om den weelderigen

Armida-hof der fantasie te doorwandelen, enkel om genot en verstrooying te vinden, dan wel om de moeilijke paden der kennis te betreden, en blijvend nut voor zijnen geest op te doen. Het kon dus wel niet uitblijven of die letterkunde moest eenzijdig wezen, en de poëzie dikwijls door de uitsluitend didactische richting verdrongen worden; doch zoo zij werkelijk van invloed wilde zijn, dan moest zij ook geheel met het verledene breken, en tusschen de ridderlijke beschaving en de hare eene onoverkomelijke afscheiding stellen.

Het ware dan ook onbillijk, zoo wij, met voorbijzien van het vele goede, enkel de verkeerdheden opzochten, die der burgerlijke letterkunde aankleven, en glimlachend de schouders ophaalden bij de gebrekkige en onvolledige kennis, bij de vele misstappen en struikelingen, waarmede de eerste schreden op de ontwikkelingsbaan der burgervrijheid gepaard gingen; neen! veeleer moeten wij er met bewondering op staren, dat in die tijden, met zoo geringe middelen, reeds zooveel werd uitgewerkt; met warme belangstelling mogen wij die eerste spranken gadeslaan, en dankbaar Gods bezielenden adem erkennen, die de vonk aanblies en deed opflikkeren tot eene weldadig koesterende vlam, die licht en leven rondom zich zoude verspreiden en de nevelen der duisternis, van vorstentyrannij, priesterdwang en adeltrots, allengs verdrijven, om ze plaats te doen maken voor de meer algemeene verlichting der menschheid.

Onder de mannen, die de burgerlijke ontwikkeling krachtig hielpen bevorderen, en hun leven wijdden aan de beschaving en veredeling hunner tijdgenooten, verdienen zeker weinigen eene meer eervolle plaats dan Jacob van Maerlant. Zoo iemand, hij begreep de richting van zijnen tijd, en als een moedig voorvechter voor de zaak van vrijheid en verlichting, streed hij zijn leven lang den zwaren kamp, zonder zich door de hinderpalen te laten afschrikken, die hij natuurlijk op zijnen weg moest ontmoeten. De meest verschillende vakken van wetenschap

beoefende hij met volhardenden ijver, en strooide met kwistige hand de schatten, op vreemden bodem vergaderd, voor zijne landgenooten uit. Als een vroom Christen plantte hij godsvrucht en innig geloof voort, door de verbreiding van de kennis der gewijde schriften; als een ijverig zoon der Kerk en warm vereerder van Maria vlocht hij menigen schoonen krans haar ter eere, en verheerlijkte hare liefderijke genade door het bekend maken harer wonderen. En, niet tevreden met alleen godsdienstkennis te verspreiden, bracht hij ook de kennis der natuur, harer krachten en geheimenissen, door zijne schriften onder het volk, en ontvouwde in het breede het groote tooneel der wereldgeschiedenis. Maar bovenal was het zijn streven, den geest te veredelen, het hart te verwarmen, en daarvoor liet zich wel het meest de behoefte aan eene gezonde, praktische moraal gevoelen, die hier moest aanmanen, daar waarschuwen, ginds weder opwekken en aanvuren. Vinden wij al op vele plaatsen zijner werken groote gebreken, die van de onervarenheid van een nog in schemering rondtastenden geest getuigen, gebrek aan kritiek, bekrompenheid en onverdraagzaamheid tegen elke andere richting, somwijlen eene lichtgeloovigheid aan de onbeduidendste wonderverhalen eener reeks van santen en santinnen: wij mogen er den anders zoo verlichten man niet hard om vallen, die wel niet geheel vrij kon zijn van de heerschende begrippen zijner eeuw, maar in zoovele andere opzichten toonde, hoe hij zich boven zijnen tijd wist te verheffen, hoe helder en ruim zijne denkbeelden waren, en hoe vurig hij zich de zaak der vrijheid en burgerontwikkeling aantrok.

Tot de uitstekendste voortbrengselen, die wij aan zijnen vruchtbaren geest te danken hebben, behooren voorzeker de strophische gedichten, zoowel wat den inhoud als den vorm betreft, en onder deze munten weder de drie stukken, onder den naam van de *Wapene Martijns* bekend, bijzonder uit. Doch zijn zij wel werkelijk van Maerlant afkomstig, aan wien zij steeds door de overlevering werden

toegeschreven? Een twijfel hieromtrent rees het eerst bij Clarisse op (1), en Dr. Halbertsma ging zelfs zoover, dat hij ze stellig aan Maerlant betwistte, met den uitroep: „Credat Judaeus Apella" (2)! Intusschen zal, na de bondige bewijzen van den Hoogleeraar Jonckbloet, wel niemand er meer aan twijfelen (3), maar ieder zonder schroom deze gedichten aan Maerlant blijven toekennen. Wij willen zijn betoog tot het onze maken, en kortelijk den gang der denkbeelden aangeven.

Ieder, die slechts eenigermate met Maerlant's geschriften bekend is, zal getroffen worden hier even als elders „de uiting van het gemoedsleven van den vrijzinnigen, onbeschroomden denker" aan te treffen, „wien recht en billijkheid steeds meer gold dan maatschappelijke konventie, en die de waarheid sprak zonder aanzien des persoons." Hetzelfde innige zedelijke gevoel, dat in alle de werken van Maerlant doorstraalt, is ook hier zichtbaar; de verdediging van den zwakke tegen den sterkere, de bescherming van den poorter tegen de willekeur en verdrukking van den edelman; de strenge gisping en vinnige hekeling eener onwaardige geestelijkheid, kenmerkt hem ook hier. De gebreken zijner eeuw, geld- en hebzucht, wuftheid en weelderigheid, vleyerij en laagheid, worden hier nog sterker dan elders gegeeseld. De „socialistische leer," waarvan de beginselen in den *Sp. Hist.* en zijne andere werken doorschemeren, treedt hier duidelijker dan ergens aan het licht, waar het vraagstuk aan eene opzettelijke behandeling wordt onderworpen. Het „overdrevene, konventionele en bloot uiterlijke der adelijke beschaving," wordt in al zijne ijdelheid ten toon gesteld tegenover „de ernstige, degelijke, nationale, zoowel zedelijke als verstandelijke richting der burgerij," en de leer openlijk gepredikt,

(1) *Heim. d. Heim.* bl. 23.
(2) *Aant. op het IVe Deel van Maerl. Sp. Hist.*, bl. 420. Verg. bl. 29.
(3) *Gesch. der Mnl. Dichtkunst*, III. D. 1 St. bl. 125—130.

dat de waarde van den mensch niet in „ toevalligen maatschappelijken rang" gelegen is, maar in den adel der ziel. Dezelfde hartstochtelijkheid, die wij in zijne andere werken, hoewel minder hevig, aantreffen, vinden wij ook hier terug, en zij kan niet bevreemden in „ den pas aan de eigenhoorigheid ontworstelden poorter, die met vurigen ijver zijne emancipatie tracht te verdedigen, die geene wijsgeerige en historische kritiek ter zijner beschikking heeft, om hem in den zwijmel der opgewondenheid het rechte spoor aan te wijzen," maar bovenal niet in „ den dichter, die het losgebarsten gevoel lucht geeft." Dezelfde warme vereering der vrouwen, inzonderheid der H. Maagd; hetzelfde mysticisme, een uitvloeisel van zijn innig godsdienstig gevoel, ontmoeten wij hier overal, ja sterker dan in zijne andere werken.

Die gelijke denkbeelden nu, die wij zoo overvloedig in Maerlant's werken verstrooid vinden, alle na te gaan, zoude ons te ver voeren, en wij verwijzen hiervoor bovenal naar de *Geschiedenis* van den Hoogleeraar Jonckbloet, bij wien eene reeks van plaatsen, ook uit de onuitgegevene werken, zijn aangehaald. Enkele voorbeelden mogen voldoende zijn:

Over de losbandigheid, gierigheid, heb- en heerschzucht der geestelijkheid, in den eersten *Martijn*, vs. 781 vlg., scherp gehekeld, vergelijke men b. v. de hierachter opgenomene plaats uit den *Sp. Hist.* (1), die uit den *Alexander* en andere bij Dr. Jonckbloet aangevoerde (2), voorts het gedicht *Van den Lande van Oversee*, vs. 102—117, de *Disputacie van den Cruce*, vs. 287 vlg., en vooral *der Kerken Claghe*, die eene doorloopende satire op de onwaardigheid der geestelijken bevat. De hebzucht, gierigheid en weelderigheid in het algemeen, die wij in den eersten

(1) Bl. 93—94.

(2) *Gesch. der Mnl. Dichtkunst*, II. D. bl. 421 vlg., III. D. 1 St. bl. 40, 52, 53, 66.

Martijn, vs. 820 vlg., zien berispen, vinden wij geheel in denzelfden geest gekastijd in *St. Franciscus Leven*, vs. 1—30, in de *Disp. van den Cruce*, vs. 261—286, in *der Kerken Claghe*, vs. 66—91, steeds met sterke kleuren tegen Jezus' armoede en bitter lijden overgesteld. De vleyers en hovelingen, in het begin van den eersten *Martijn* zoo scherp gelaakt, worden gelijkelijk aangesproken in *der Naturen Bloeme* (1); de adel evenzoo in hetzelfde werk (2), de menestrelen in den *Rijmbijbel* (3), *der Naturen Bloeme* (4), en op menige andere plaats van Maerlant's gedichten.

De vrijzinnige richting, in den eersten *Martijn*, vs. 547 vlg., aldus uitgedrukt:

Mine roect, wiene droech of wan,
Daer trouwe ende doghet es an,
  Ende reine es van seden,
Uut wat lande dat hi ran,
Dats dien ic der namen an
  Van rechter edelheden.
Al vercocht men selken man,
Hens niemen diene gheroven can
  Siere doghedachticheden.
Mi dinct edelheit began
Ute reinre herten dan,
  Met dogheden besneden,
  Ende beghint noch heden.

vinden wij geheel weder in den *Alexander* (5):

Nochtan sal men elken man
Ere doen nadien dat hire can:
Al en hadde hi en geen groot goet,
Es hi hovesch ende vroet,
Van wat lande dat hi si,
Al en ware sijn geslachte niet vri,
Ware hi geheten van goeden seden,

(1) *Gesch. der Mnl. Dichtkunst*, III. D. 1 St. bl. 50.
(2) Aldaar, bl. 51—52.
(3) Aldaar, bl. 67.
(4) Aldaar, bl. 135 vlg.
(5) Aldaar, II. D. bl. 406.

Men souden eren tallen steden;

. . . .

Want die gene es edel allene,
Die hovesch van seden es ende rene.

Ook in de *Heim. d. Heim.* vs. 1823, wordt den raadsman van eenen vorst toegeroepen:

[Dat] hi tonrecht scuwe dan,
Ende hi gheve elken man
Wat dat sijn es metten rechte,
Weder het heren sijn of knechte,
Ende sta den gonen in staden,
Die met onrechte sijn verladen,
Ende niemen ne spare int recht,
Weder het here si of knecht;
Want God maecte vander aerde
Al die menscheit van ere waerde.

De lof der Caritate wordt, even als in den eersten *Martijn*, ook in den *Rijmbijbel* bezongen (1); de communistische strekking, die in den eersten *Martijn*, vs. 625 vlg., doorstraalt, vindt men ook in den *Sp. Hist.* I. D. bl. 13; de warme vereering der Heilige Maagd treffen we als in de *Martijns* zoo ook in Maerlant's overige gedichten telkens weder aan (1); op de komst van Jezus op aarde in Maria's maagdelijken schoot wordt herhaaldelijk, bijna met gelijke woorden, gewezen, b. v. in den eersten *Martijn*, vs. 806 vlg., in den derden *Martijn*, vs. 290 vlg., in de *Disp. v. d. Cruce*, vs. 499, in de *Claus. v. d. Bible*, vs. 98, vs. 206 enz.; aan het lijden van Jezus, en vooral aan de wonde in de zijde wordt telkens herinnerd, b. v. in den eersten *Martijn*, vs. 823 vlg., in den derden *Martijn*, vs. 329 vlg., vs. 378 vlg., in de *Claus. v. d. Bible*, vs. 220, in het gedicht *Van den Lande van Overzee*, vs. 4, vs. 30, en meer breedvoerig in *Ons Heren Wonden*.

Doch genoeg, want na de aanwijzing van al deze plaatsen, zal wel niemand meer twijfelen, of de geest, die

(1) *Gesch. der Mnl. Dichtk.*, III. D. 1 St. bl. 67.
(2) Aldaar, bl. 49, 61, 85.

ons uit de *Martijns* tegenstraalt, geheel in overeenstemming is met Maerlant's overige werken (1).

(1) Uitdrukkingen, woorden, vergelijkingen, die denzelfden stempel dragen, zouden te veel zijn om op te noemen; enkele mogen voldoende zijn. De in den eersten *Martijn* voorkomende spreekwijze (vs. 790):

Haer hant es altoes sonder gat;

vindt men mede in *der Kerken Claghe*, vs. 162.

In den eersten *Martijn*, vs. 166 vlg., vindt men:

So hi hoghere sit upt rat,
So hogher val, so meerre plat
Inder helscer gloede,

en in den *Sp. Hist.* III. D. (N. U.) bl. 72 a, vs. 87:

So hogre staet, so swaerren val.

In den *Sp. Hist.* fol. 193 c, vs. 124. vergelijke men:

Dat was een goet kerstijn man,
Daer doghet ende trouwe lach an,

met den eersten *Martijn*, vs. 57 var.:

Ende *daer trouwe ende doghet lach an*,
Dien hiet soe wesen here.

In den eersten *Martijn*, vs. 914, vinden we de volgende plaats:

Die *des wijns te vele indoet*,
Ente na den viere set den voet,
Hine cans niet gheliden.

en *Van den Lande van Overzee*, vs. 105:

Alst hoeft gulselike ontfaet
Den wijn, die zine kele doergaet,
Het onkeert alle die lede.

In *der Nat. Bl.* op Cygnus vindt men:

Ne was noyt man onder den dach
Die oit swarten swane sach.

en in den eersten *Martijn*, vs. 439, vlg.:

Ic waen mer also vele vint
Minres in trouwen ghehint,
Alsmen doet swarter swanen:

In den eersten *Martijn*, vs. 141 treffen we dezen regel aan:

Es dese dinc waer, so ghies.

en in *der Kerken Claghe*, vs. 118:

Es dese redene waer, so gies.

In den tweeden *Martijn*, vs. 93, lezen wij:

Die de waerheit niet en spaert,

en in *der Kerken Claghe*, vs. 56:

Die de waerheit niet en spaerde.

Het woord *rudaris*, dat in den eersten *Martijn* vs. 516 voorkomt, vindt men ook in den *Sp. Hist.* fol. 207 c. vs. 185:

Die dese rude boerde vant,
Was emmer ute Vrieselant,
Een *rudaris* ende was bedrogen.

Het groote bezwaar, dat Clarisse en Dr. Halbertsma hebben gevonden, schijnt dan ook meer in de grootere volkomenheid van vorm, in de meerdere kracht en gespierdheid van stijl gelegen te zijn, zoo gunstig afstekende tegen de matheid, die op menige plaats Maerlant's andere werken ontsiert. Doch ook dit is gemakkelijk op te lossen. Waar Maerlant zijne tijdgenooten wilde leeren en onderrichten, en de schatten van kennis, die tot hier toe door de taal der geleerden voor het groote publiek verborgen waren, algemeen toegankelijk maakte, had hij een bepaald voorbeeld voor oogen, waarvan hij zelden afweek, en hetwelk hij bovenal ten doel had zooveel mogelijk getrouw over te brengen. Bij de geringe ontwikkeling van het proza koos hij den toen gebruikelijken vorm, die door rijm en maat tevens geschikt was, zich lichter in het geheugen te prenten (1).

(1) Als bewijs dat Maerlant zelfs in den *Sp. Hist.* een enkele maal een vrijer maat aansloeg, diene als bewijs de gedeeltelijk tot ons gekomene lofzang aan de H. Maagd, naar Petrus Comestor, door Hoffmann in het fragment van het verloren gedeelte der IVe Paertie medegedeeld (*N. W. der M. v. Ned. Letterk.* I. D. 2 St. bl. 269 vlg.), waarin het metrum eenige overeenkomst met dat der strophische gedichten heeft:

Oft mogelic ware dat mochte gescien,
Dat alle lande, die wi sien,
  Ende alle gestuve ende crude mede,
Ende alle drople waters te dien,
Rosen ende gommen getelt met drien,
  Lylyen ende alle virighe stede,
Alle hemelen, die luchte tien,
Snee ende hagel ende al engien,
  Ende elkerlijc man ende wijf mede
  Van alrehande geslachtichede,
Ende alle wijnde, die wayen int jaer,
Ende alle vedren van voglen vorwaer,
  Ende van beesten alle geslachten,
Ende alle risekine daer naer,
Gras ende bome vorwaer,
  Ende hare loverkine met machten,
Glis ende bies, ende sterren claer,
Ende alle vischen ende alle aer,
  Ende alle berghe ende alle stene van crachten,
  Al dat es inder werelt achten . . . . . .

Het origineel, waarnaar Maerlant dezen lofzang in zijnen *Spiegel* inlaschte, vindt men aldaar, bl. 255 vlg.

Dat daar, om zoo mogelijk woordelijk zijn voorbeeld weder te geven, menig stopwoord moest worden gebezigd, is niet te verwonderen; en dat zoo weinig plaats is gegeven aan dichterlijke verheffing, mag niemand bevreemden, vooral ook omdat zij in de bron, waaruit hij putte, evenzeer ontbrak. Doch wanneer wij Maerlant zijn spoor zien verlaten, om, in het voorbijgaan, bestaande gebreken en toestanden te gispen, dan mist het nooit, of wij vinden warmte en gloed, scherpe hekeling en bijtenden spot. Wat wonder dus, als hij vrij van alle banden zijn hart konde uitstorten, en meer wilde opwekken en verwarmen, dan leeren en onderrichten, dat hij dan eenen kunstvorm koos, zijne verhevene onderwerpen niet onwaardig, en tot eene hoogte kon stijgen, die, hoe geschikt voor lyrische verheffing, op den duur in zijne didaktische en historische werken ongepast zoude zijn geweest? Onzes inziens behoeft dit dan ook geen het minste bezwaar op te leveren, om Maerlant als den maker der strophische gedichten te erkennen; want, wil men hem de eer der vervaardiging der *Martijns* betwisten, dan mag men ook de stukken *Van den Lande van Overzee*, en *der Kerken Claghe*, die in kunstwaarde bij de *Martijns* niet achterstaan, evenmin onder zijne werken rekenen.

Doch, zoo Maerlant de maker niet is geweest, in welken tijd ze dan te plaatsen, aan welken dichter ze dan toe te kennen? De zuiverheid van taal, de frischheid van stijl mochten al eens het vermoeden doen ontstaan, dat deze gedichten van vroegere dagteekening konden zijn, en ons doen overhellen, om ze ten minste eene eeuw vroeger te plaatsen, de historische toespelingen bewijzen stellig het tegendeel, en de geest, die er in spreekt, is niet die der XIIe eeuw, toen de maatschappelijke vraagstukken nog sluimerden, welke hier worden behandeld. Wilde men voor de *Martijns* een later tijdperk bepalen, dan weer is de taal te zuiver, en bij de strenge gisping van gebreken des tijds, zouden wij zeker de aanvallen tegen de

rechterlijke macht niet missen, die in de XIVᵉ eeuw door hare partijdigheid en afpersing gehaat was, en die wij b. v. door Willem van Hillegaersberch herhaaldelijk gehekeld zien (1).

Doch wij willen verder gaan, en betoogen dat Maerlant niet alleen de dichter heeft kunnen zijn, maar ook werkelijk geweest is.

Bij een werk, dat zoo geliefd was en zoo groote populariteit heeft verworven, zoude het wel verwonderlijk zijn, dat de ware schrijver steeds onbekend ware gebleven, en eens anders naam overal die van den maker hadde verdrongen. In het Zutphensche Hs. vinden wij de *Martijns* opgenomen midden onder andere werken van Maerlant; in het Hs. van den Hoogleeraar Serrure treffen wij ze met een gedeelte van den *Sp. Hist.* aan; in de Antwerp-

(1) Bij Rutebeuf, die te gelijker tijd met Maerlant leefde, en de meeste zijner gedichten tusschen 1260 en 1270 vervaardigde, vindt men in het gedicht, *De l'Estat du Monde* (Ed. de Jubinal. Tom. I. p. 221), de volgende plaats:

Encor i a clers d'autre guise,
Que quant il ont la loi aprise
Si vuellent estre pledéeur
Et de lor langues vendéeur;
Et pensent baras et canteles,
Dont il bestornent (*corrompent*) les quereles,
Et metent ce devant derrière.

Hierbij teekent Jubinal het volgende aan: „Ce passage est le seul dans Rutebeuf qui soit relatif aux avocats ou aux gens qui en remplissaient l'office. Cela tient à ce que la question sociale, au 13e siècle, ne résidait point dans la justice, mais dans l'opposition contre le clergé. Si notre poëte au contraire eût vécu au 14e siècle, quand le gouvernement fut tombé aux mains des légistes, ces hardis démolisseurs qui répondaient à un procès fait au roi par un procès fait au pape, il n'eût point sans doute manqué de parler plus souvent des avocats, et peut-être, au lieu de quelques vagues satires, qu'on trouve ça et là dans ses poésies contre les prévôts et les baillis, nous aurions eu quelque une de ces virulentes et énergiques attaques qui plus tard inspiraient à Ménot, gourmandant du haut de la chaire les seigneurs du parlement (*domini de parlamento*), ces éloquentes paroles malheureusement enfouies sous une couche de latin barbare: „Aujourd'hui nos seigneurs de la justice portent de longues robes et leurs femmes s'en vont vêtues comme des princesses: si leurs vêtements étaient pressurés, il en sortirait du sang.""

sche uitgave wordt uitdrukkelijk in het naschrift Jacob van Maerlant's naam genoemd, en diezelfde naam wordt ook door Bukelare in zijne vertaling eenige malen gebruikt.

In een der Prohemia (bl. 125) vinden wij:

Me delectat scribere
Martinum metro prosa,
Cum *Merlando* libere
Prolixitas exosa.

en in een ander, bl. 126:

Stupor mundi, *Merlandine*,

terwijl het nogmaals in de laatste strophe van den derden Martijn, bl. 197, heet:

Amen, Jacob, *Merlandinus*
Diceris, ego Martinus.

Vreemd, zeg ik, zoude het zijn, waar zoovele malen de naam des dichters wordt genoemd, dat hij toch de maker niet zoude zijn, te meer daar zijn vertaler (waarover straks later) waarschijnlijk niet lang na hem leefde en mede een Vlaming was, en dus nog wel in staat konde zijn, naauwkeurige berichten aangaande den dichter in te winnen.

Ook de dichters der burgerlijk didaktische school maken herhaaldelijk toespelingen op den *Wapene Martijn*, ja door éénen zelfs wordt Maerlant's naam uitdrukkelijk genoemd. In Boendale's *Teesteye* (1) vinden wij op de 19e strophe van den eersten *Martijn* aldus gewezen:

Wouter, ic spreke als *Jacop* sprac,
Ic woude de ghene die so strac
Den wech maken ende so inghe,
Dat si poertiers sonderlinghe
Ter hellen worden ghesat;
Si souden so nauwe houden tgat,
Daer en soude niemen comen in.

Eene toespeling op strophe 20 en 21 vinden we op de volgende plaats (2):

Daer om radic u ghemeinlike,
Dat ghi niet en siet op haer dade;

---

(1) Dr. Jonckbloet's *Gesch. der Mnl. Dichtk.*, III. D. 1 St. bl. 231.
(2) Aldaar, bl. 236.

Maer aen hare predecade,
Die sie doen int ghemene,
Daeran houdt u allene.
Nochtan dolen si som ghenoech,
Ende segghen meer of min dan int ghevoech,
Want sijs selve niet en connen vinden,
Datsi den volke willen ontbinden.
Alse *Jacob*, *die dichter hoghe*,
Spreekt in sijn dyaloghe.

Vergelijken wij nu deze plaats met eene andere van Boendale, *Brab. Yeesten*, I. B. vs. 1070, bij B. (niet in den tekst opgenomen), waar Maerlant mede als de strenge berisper eener onwaardige geestelijkheid voorkomt:

Want haer (der papen) aert es nemen, geven niet,
Oft dit waer is merct ende besiet,
Alsoe hulpe mi sinte Marie!
Die meeste hoep es een quade partye;
Want symonie ende ghiericheit
Mint haer herte, dats waerheit,
Ghelijc *Jacop van Meerlant*
In sinen boeken doet becant.

dan mogen wij wel gerustelijk aannemen, dat door Boendale (die zijne *Teesteye*, hetzij dan vóór of na den *Lekenspieghel* geschreven, althans reeds vóór 1333 voltooide), bij de vermelding van eenen *Jacob*, *den dichter hoghe*, aan niemand dan aan Maerlant kon worden gedacht.

In den *Wapene Rogier* van Jan de Weert van Yperen, geheel in den trant van den *Wapene Martijn* en omstreeks 1350 vervaardigd, vindt men bepaaldelijk Maerlant als den dichter opgegeven.

Wij zullen de strophen in haar geheel mededeelen (1):

3.

Wanen comt, lieve Jan de Weert,
Dat ghi spreken an mi begheert,
  Die niet ne can van clergyen?
Hets wonder wat ghi up mi heert:
Die vele om leeren heeft verteert,

(1) De volgende coupletten zijn ook door den Hoogleeraar Jonckbloet, in zijne *Gesch.* III. D. 1 St. bl. 276, medegedeeld, doch naar het onnaauwkeurige afschrift van Kausler. Mijn tekst is genomen naar het eigenhandig afschrift van den Hoogleeraar De Vries.

Mach dispiterens plyen.
Waer soudic berecht hebben gheleert
Up sulc vraghen, als ghi mi sceert,
Die clerc zijt in surgyen?
Of men hu tYpre kent ende eert,
Hout hu daer, ic bem ghekeert;
Der dispitacien ontvlien
Sal ic, macht mi ghescien.

4.

An mi ghesproken eist verloren,
Jan, ic bade hu gherne te voren,
Dat ghijs mi verliet.
Waendi den ghenen spreken horen
Up wien *Merlant* hadde vercoren,
Hiet *Martin*, ic ne bems niet.
Ic sta hier ghelijc eenen doren:
Haddic in *Martins* cam ghescoren,
Ic ware nu vroet bediet;
Maer neen ic niet, dies hebbic toren.
Een leec rudaris ombescoren
Bem ic, alse ghi wel siet:
Daer ane eist mi messciet.

5.

Rogier, Gods ontfaermicheit
Moet *Jacoppe* hebben besteit
Daer ic gherne quame!
Ter vlucht staestu al bereit;
Al bestu *Martin* niet, ombeit,
Ic sekers di vrame,
Wat ic segghe, wel so weit.
Spreke ic wort dat di arbeit,
Ic wils hebben scame.
Hoort doch tote ic hebbe vulseit
Tgheent dat mi up therte leit:
Dat ics gherne name
Andwoerde, es gheene scame.

6.

Van vare es di gheenen noot:
Al es *Jacop van Merlant* doot,
Wille mi een woort horen.
Duchtstu van mi wederstoot,

Mijn conste en es niet also groot
  Als *Jacops hier te voren*;
Want die Bibele hi in Dietsche ontsloot,
Ende voer zijn dicht thoeft hi boot,
  Voer dies hadden toren.
Menich goet dicht hunt hem vloot,
Des hopic in Abrahams scoot
  Es hi dies vercoren,
  Ontvloen den helschen moren.

Doch niet alleen de dichters van Maerlant's school geven ons de bewijzen, dat de *Martijns* aan hem moeten worden toegekend, ook uit die stukken zelve blijkt het ons duidelijk. Wij zien toch dat een der sprekende personen Jacob wordt genoemd, dat deze Jacob diegene is „die van Martine vant," (1) d. i. die de dichter van de *Martijns* was; wij vinden in den tweeden *Martijn*, vs. 14:

Jacop, du woens in den Dam,

wij weten, dat dit Damme in Vlaanderen de woonplaats van Maerlant was, en het zoude dus wel eene vermetelheid zijn, nog te durven beweren, dat een dichter, die Jacob heette, die in Damme zijne woonplaats had, wiens geestesrichting met die van Maerlant zoo treffende overeenkomst heeft, wiens denkbeelden zoo geheel en al die zijner eeuw zijn, niet dezelfde zou wezen als de dichter van *der Naturen Bloeme*, van den *Rijmbijbel*, van *der Kerken Claghe*, te meer terwijl zijne volgelingen algemeen hem als zoodanig erkennen.

De tijd der vervaardiging der verschillende *Martijns* is niet met volkomene juistheid te bepalen; doch met den Hoogleeraar Jonckbloet meenen wij te mogen aannemen, dat een vrij aanzienlijk tijdsbestek tusschen de vervaardiging der verschillende stukken is verloopen, althans tusschen den eersten en derden *Martijn*, daar het tweede

(1) In het onuitgegeven vierde gedeelte; zie Mone's *Uebersicht*, 345 of C. A. Serrure's *Gesch. der Ned. en Fransche Letterk. in Vlaenderen*, bl. 185.

gedeelte, in vergelijking met het derde, in betrekkelijk korten tijd op het eerste stuk is gevolgd.

Toen de dichter de twee eerste *Martijns* schreef, was hij blijkbaar nog in den bloei zijner jeugd, te oordeelen naar de warme, hartstochtelijke taal, waarmede hij over vrouwen en liefde spreekt, en telkens op dit onderwerp terugkomt (1). Wij zien toch aan het slot van den eersten *Martijn*, vs. 963, dat Jacob „den vrouwen hout" was en in den tweeden, vs. 40 vlg., wordt tot hem gezegd:

Jacop, dit was oyt dijn doen,
Van vrouwen moeste dijn sermoen
Of beghinnen of enden.

Het vermoeden van den Hoogleeraar Jonckbloet, dat hij in zijne jeugd eene jonkvrouw had bemind, ter wier eere hij den *Alexander* dichtte, maar door welke hij werd bedrogen, is allezins aannemelijk. In den *Alexander* toch komt tegen de vrouwen de volgende tirade voor (2):

Si sijn wandelre dan die wint,
Ende nieloper dan een kint,
Ende wreder dan enich tirant,
Ende harder dan een adamant.

Niettegenstaande zijne ongelukkige liefde, zong en dichtte hij steeds nog haar ter eere, gelijk de Hoogleeraar door het aanhalen eener plaats uit *der Naturen Bloeme* (3) aantoont, die 's dichters toestand schijnt te schilderen. Van den Calander sprekende, die, zelfs in de kooi gesloten, altijd zingt, voegt hij er de volgende vergelijking bij:

Bi desen vogle machmen verstaen
Hem die van minnen es bevaen,
Dat een swaer kerker es ende soete;
Cume hevet hi enighe moete,
Om iet te pensene dan om sanc,

---

(1) Dat hij nog jong was, blijkt ook uit vs. 316, waar hij zich nog „een onwijs rent" noemt.

(2) *Gesch. der Mnl. Dichtk.* II. D. bl. 418—419.

(3) Aldaar, III. D. 1 St. bl. 44—45.

Om feeste ende om spel gemanc:
Der minnen karker ghevet hi prijs
Ende dinct hem een paradijs.

Wat den eersten *Martijn* betreft, deze werd waarschijnlijk tusschen den *Alexander* en *der Naturen Bloeme* gedicht, van welke beide werken het eerste, zoo als de Hoogleeraar op zeer aannemelijke gronden aantoont, in het jaar 1246 vervaardigd (1), het laatste niet veel voor 1250 voleindigd is (2).

Wij mogen dus voor den eersten *Martijn* waarschijnlijk ongeveer het jaar 1248 aannemen, welk jaar door den Hoogleeraar om de volgende redenen wordt vermoed. Wij vinden vs. 147 vlg.:

Brincstu onghelove voert?
God siet alle dinc ende hoert.
Wiltu den duvel maken?
Wie hevet dijn herte dus becoert
Dattu helts aent lagher boert?
Die papen selent smaken:
So wertstu verbrant of versmoert;
In gave om dine ziele niet een oert.

en wij mogen deze regelen toeschrijven aan den indruk, te weeg gebracht door de vreeselijke vervolgingen der inquisiteurs van de orde der Predikmonniken tegen de ketters in Vlaanderen, die men als eene secte der Albigensen beschouwde (3). Deze vervolging had in 1237 plaats, en „de levendige herinnering daaraan kan wel een tiental jaren daarna hebben bestaan, maar waarschijnlijk niet vele jaren later."

Wij meenen ook te mogen aannemen, dat Maerlant, tijdens de vervaardiging van den eersten *Martijn*, zich nog te Maerlant bevond, en vermoeden, dat ook daar de woonplaats van zijnen vriend Martijn moet worden gezocht. De uitdrukkelijke vermelding in den tweeden *Martijn* vs. 14 vlg.:

(1) *Gesch. der Mnl. Dichtk.*, II. D. bl. 436—438.
(2) Aldaar, III. D. 1 St. bl. 39—45.
(3) Aldaar, bl. 130—131.

Jacop, du woens in den Dam,
Ende ic tUtrecht, dies bem ic gram,
Dat wi dus sijn versceden.

schijnt aan te duiden, dat, tijdens den eersten *Martijn*, deze voor de twee vrienden zoo onaangename gebeurtenis nog niet had plaats gehad. Wat de reden dier scheiding is geweest, ligt mede geheel in het duister, even als de persoon van Martijn, van wien ons niets bekend is. Wellicht waren het handelsbelangen, die dezen laatste naar Utrecht riepen, daar Jacob in den tweeden *Martijn* hem toevoegt, dat hij „om niets dan omme weelde ende om ghewin acht," en te midden der wereldsche beslommeringen „dichtens versworen" schijnt te hebben, dat hem geene genoegzame „bate" opleverde.

De reden van Maerlant's verandering van woonplaats meenen wij te mogen zoeken in den oorlog tusschen Willem van Holland en Margareta van Vlaanderen. Onze Graaf begeerde dat allen, die goederen van het rijk in leen hadden, binnen jaar en dag na zijne krooning, van hem als Roomsch-Koning die zouden doen verheffen; maar Margareta bleef in gebreke (1), en daarom werden hare leenen verbeurd verklaard (2), en door Willem aan Jan van Avennes geschonken (3). Doch Vrouwe Margareta, wel verre van hierin te berusten, zocht in 1252 van alle kanten krijgsvolk te verzamelen, om eenen inval in de haar ontnomene landen te doen. Maerlant kon als Vlaamsch onderdaan, in eenen oorlog tusschen Vlaanderen en Holland, niet geschikt op Hollandsch grondgebied zijne woonplaats blijven behouden, waardoor hij in een moeilijken toestand moest geraken; en het kan ons dus niet bevreemden, dat hij (misschien ook begeerig om de jonkvrouw, die hem bedrogen had, te ontvluchten) uit Maer-

(1) Over den oorlog met Margareta zie *Wagenaar*, II. D. bl. 388—394.
(2) Kluit, *Hist. Com.* bl. 624.
(3) Aldaar, bl. 628.

lant vertrok, en om niet in de nabijheid te zijn van vijandelijkheden, die gewis zouden plaats hebben, naar Damme zich begaf, waar hij zich sedert vestigde. Gelijk bekend is, werd het leger van Margareta den 4den Julij 1253 bij Westkapelle op Walcheren geheel verslagen, en in 1254 de vrede tusschen Holland en Vlaanderen gesloten.

Niet lang zeker na zijne vestiging te Damme heeft Maerlant, naar het mij toeschijnt, zijnen tweeden *Martijn* gedicht. Toen toch was hij nog steeds een hartstochtelijk minnaar der vrouwen; toen was hij nog „wilt" en ongetemd, en had het dichten hem nog weinig bate opgeleverd. Wij meenen dus den tweeden *Martijn* omstreeks 1255 te mogen stellen.

De derde *Martijn*, want zoo meenen wij dit stuk met den Hoogleeraar Serrure gerust te kunnen noemen (1), al mogen dan ook de lange regels op slepend, de korte op staand rijm uitgaan, waarom de Hoogleeraar Jonckbloet het dan ook kwalijk als een vervolg der twee andere *Martijns*, maar eerder als een op zich zelf staand stuk beschouwt (2), — de derde *Martijn*, mogen wij met den laatsten geleerde aannemen, kan als eene soort van geloofsbelijdenis van den dichter beschouwd worden.

Maerlant toch had zich niet alleen door het strenge gispen der geestelijkheid veler haat op den hals gehaald, maar zich vooral door het uitgeven van zijnen *Rijmbijbel* in den kwaden reuk van ketterij gebracht, en zich aan de openlijke berisping zijner vijanden blootgesteld (3), ja volgens sommigen zelfs eene vervolging van de zijde der

---

(1) *Vaderlandsch Museum*, I. D. bl. 121—122.

(2) *Gesch. der Mnl. Dichtk.*, III. D. 1 St. bl. 138—139.

(3) Hij doelt hierop onder anderen in den *Rijmbijbel* en den *Sp. Hist.*, gelijk door den Hoogleeraar Jonckbloet is aangehaald in zijne *Gesch.* III. D. 1 St. bl. 64 en 68.

geestelijkheid berokkend (1). Hoe dit laatste ook zijn moge, zeker is het, dat de vrijmoedige, onbeschroomde strijder voor waarheid en recht, omzichtig moest zijn, en het daarom misschien noodig rekende, zich openlijk van de blaam der ketterij, die op hem geworpen was, te zuiveren.

Reeds de eerste strophe doet ons zien, dat Maerlant voorzichtiger is geworden, en er bijzonder prijs op stelt, dat dit zijn „zuiverings-werk" ongeschonden en „rein" worde bewaard, daar zij die het lezen- of overschrijven „opten hoechsten ban" worden bezworen, er „woert no lettere af no an te driven." Die omzichtigheid blijkt ook uit de vierde strophe, waar Jacob zich huiverig toont, zoo hoog een onderwerp naar eisch te behandelen, en telkens waar hij zich bij de moeilijke punten beroept op hetgeen „scrifture hem gaf" (vs. 38), op hetgeen „die wise clerke segghen" (vs. 85); en zoo mede telkens, waar hij het innige geloof „dat en twivelde nie," (vs. 217) verheft als „coninghinne" tegen de bedriegelijke rede, waar hij b. v. zegt, dat hun (vs. 387):

Die dit ghelove vast orconden,
Aflaet groet van haren sonden
  Es hem altoes ghereit,
  Updat mer in vulsteit.

Eindelijk, hoe sterk is zijn oordeel over hen, wien het geloof ontbreekt, b. v. vs. 127 vlg.:

Die sinen sin soe laet verstenen
Dat hijs loechent, hi moet wenen
  Ende ewelike sijn ghevreest
  In den helscen tempeest.

Ja, hoe vreemd klinkt ons uit den mond van den anders zoo vrijzinnigen man de „inquisitoriale verdoeming" (vs. 482 vlg.):

---

(1) Dat werkelijk die vervolging schijnt plaats gehad te hebben, blijkt ook uit de hier (bl. XVII) medegedeelde plaats uit den *Wapene Rogier* van Jan de Weert.

Ware oec iemen die wedersprake
Dit ghelove ende dese sake,
  Hi ware ewelike verdoemt.
Recht waert datmen in den brant stake,
Ende daerna thelsce vier smake,
  Daer hem die duvel in droemt.

Waar wij eindelijk in vs. 421 van den vertroostenden Geest lezen:

Hi doet meneghen, die was beeste,
  Sijn suver ende fijn.

daar is het niet onwaarschijnlijk, dat men aan „eene soort van amende honorable" van den dichter mag denken, die blijkens zijne twee eerste *Martijns* vroeger nog „wilt" en ongetemd was, maar later zijne dwalingen, door schade en schande misschien wijs geworden, had leeren inzien.

Dat dit gedicht geruimen tijd na de beide vorige werd opgesteld, blijkt ook nog uit den aanvang der tweede strophe, waar wij lezen:

Jacop, wi hebben onderlinghe
Ghehandelt messelike dinghe.

en wij mogen vermoeden, dat eerst na den *Rijmbijbel* dit derde gedeelte is uitgekomen, zoowel om de straks aangevoerde redenen, als om een paar bijzonderheden, die toespelingen op den *Rijmbijbel* schijnen te bevatten. In den proloog van dit werk vinden wij de volgende vergelijking (1):

Der noten ghelijct dese historie
(Dat merct wel in uwe memorie),
Die buten heeft die bitter slume;
Die scale so hart, dat mense cume
Metten tanden mach ghewinnen;
Maer al die soetheit es daer binnen.
Die bitterheit van deser jeeste
Dats dat die vroetste entie meeste
Van diepheit connen ghegronden cume:
Dits die bitterheit vander slume.

---

(1) Dr. Jonckbloet, *Gesch. der Mnl. Dichtk.* III. D. 1 St. bl. 63.

Die hartheit leghet an die scale:
Dats dat niemen altemale
Verstaen mach wat die woorde dieden.
Die soetheit daeraf is dat den lieden
Die recht verstaen ende minnen
Ende waerheit goet bekinnen,
Dat hem die wort so soete smaken
Omdat si sijn van waren saken;
Dat sise gherne horen lesen,
Daer mach gheen verlies an wesen.

terwijl wij ook in den derden *Martijn* eene dergelijke vergelijking aantreffen op het geheim der Drievoudigheid (vs. 166), die wel eenige gemeenschap schijnt aan te duiden:

Die dese note wel can craken,
Hine darf beiden no haken
  Hine vint in ene Godheit
  Drie personen ghereit.

Ook de epiloog van den *Rijmbijbel* bevat eene soortgelijke aanmaning als in onze eerste strophe is vervat, die wij als een weerklank daarvan kunnen beschouwen. Zij luidt aldus (1):

Hier naket der hystorien inde;
Ende wilde wel, dat elc man kinde
Hoe ic hebbe na mine macht
Tware gheseit ende tlieghen ghewacht.
Elc mach sinen wille wanen.
Vort so wil ic hem vermanen,
Die clerke sijn ende ystorien kinnen,
Oft si iet vinden hier binnen
Te verbeteren, of sijt connen,
Dat sijt doen. Ens onder der sonnen
Menschelic werc, weet al bloot,
En heeft wel verbeterens noot.
Scrivers, die dit selen scriven,
God gheve dat si goet moet bliven!
Want menich en roect hoe si verdullen
Tfolc updat si die plaetse vullen,
Ic bidde dat sijs nemen goom:
Want dit en es niet Madocs droom,
No Reynaerts no Arturs boerden.
Waert dat si den boec vervoerden,
Met valscen sermoene, si daden sonde.

(1) *Gesch. der Mnl. Dichtk.* III. D. 1 St. bl. 141—142.

Dat de aanmaning in den *Wapene Martijn* zooveel sterker is, en met zooveel meer kracht wordt aangedrongen, schijnt ons ook te pleiten voor de latere vervaardiging van dit stuk. Waarschijnlijk had Maerlant's waarschuwing in den *Rijmbijbel* nog niet genoeg gebaat, en den dichter nog niet voor verkeerde uitlegging en zinsverdraaying gevrijwaard; — hoe veel te meer moest hier, waar de dichter eene geloofsbelijdenis wilde geven, bestemd om hem in zijne eer als rechtzinnig zoon der Kerk te herstellen, de uitdrukkelijke waarschuwing worden bijgevoegd, dat zelfs geene enkele letter mocht worden veranderd; hoeveel te eer moest hier door den dichter, na bedreiging met zijnen ban, met nadruk worden bijgevoegd:

En es gheen spot van keytiven,
Hets daer ic mi om liete ontliven
  Eer icker sciede van.

Naar alle waarschijnlijkheid mag men dus dit gedicht even na 1270 plaatsen.

Van den vierden *Martijn*, waarvan de uitgave door den Hoogleeraar Serrure reeds in 1855 werd toegezegd (1) — eene belofte, die echter tot hiertoe, helaas! onvoldaan bleef —, ons slechts twee strophen bekend, de eerste en laatste, ons door den Heer C. A. Serrure in zijne bekroonde *Geschiedenis der Nederlandsche en Fransche Letterkunde in het Graefschap Vlaenderen*, bl. 185—186, medegedeeld. Dit gedicht bestaat uit 47 strophen, en elke strophe uit 19 verzen, waarvan even als in de eerste *Martijns* de lange regels op staand, de korte op slepend rijm uitgaan. Van de twee ons bekende strophen luidt de eerste:

Jacop, die van Mertene vant,
Heeft mi gesent enen brant,
  Die mi heeft ontsteken.
Nu eest met mi also bewant:
Het sal mi costen huus ende lant,
  Of ic saels mi wreken.

(1) *Vaderlandsch Museum*, I. en II. St. bl. 124.

En es saphier, noch dyamant,
Vindickene in dat sant,
Alsic wade over die beken,
In wachte na ne genen cant,
In treder op, bi sente Amant,
Al sonde hi te stucken breken.
Die mi dus loepen toter hant
Ende toenen mi den fellen tant,
Op hen willic spreken.
Si willen wesen so faeliant,
Die dus maken den parant,
Alsic hare scip sie leken,
Toegict den hoghen deken.

en de laatste, waaruit wij tevens zien, dat dit gedicht door Maerlant, in zeer hoogen ouderdom, in 1299 werd voleindigd:

In diaer ons Heren, dats waer,
Eén min dan dertienhondert iaer
Wert dese rime vonden,
Van enen die wel menegen vaer
Doechde stille ende oppenbaer
Met valschen orconden.
Heren waren hem te swaer,
Omme dat hi dicwile wert gewaer
Harre quader sonden,
Ende hise spaerde niet een haer,
Hine verweet hen hier ende daer
Te wel menegen stonden.
Gherechtecheit sal maken maer,
Wie doncker es ende claer
Ende die valsche wonden.
Die heren mesdoen, Merten, spaer,
En valle niet in haren caer:
Latet den genen gronden,
Dien de dinc gemonden.

Wij moeten ons van alle beoordeeling van dit gedeelte natuurlijk onthouden, zoolang er ons niet meer van bekend is, en durven niet beslissen, of Maerlant hiervan de dichter zij, ja dan neen (1). Wij voegen er den wensch nog

(1) Hoe weinig ook van dit vierde gedeelte bekend zij, meenen wij toch te mogen vermoeden, dat Maerlant niet de maker hiervan is, en wel om de volgende redenen: Terwijl de overige *Martijns* in alle Hss., behalve één, compleet worden gevonden, vinden we slechts in één Hs., blijkbaar van lateren

bij, dat weldra de Hoogleeraar Serrure zijne belofte gestand doe, en de gespannen verwachting niet langer teleurstelle.

Eindelijk bestaat er in een der Hss. nog een fragment van acht strophen, dat tot titel voert: *Vanden verkeerden Martine*, een tegenhanger van den eersten *Martijn*, die bijna vers voor vers wordt gevolgd, zóó dat veelal met dezelfde woorden het tegenovergestelde wordt uitgedrukt, namelijk: dat men, om in de wereld voort te komen, geene gebreken moet aantasten, maar liever de grooten der aarde vleyen. Of wij ook dit gedicht aan Maerlant mogen toekennen, durven wij niet beslissen; evenwel komt het ons aannemelijker voor, dat het uit eens anders pen is gevloeid, die geheel in den geest van Maerlant's poëzie doorgedrongen, eenen niet onaardigen tegenhanger leverde. Onwaarschijnlijk is het wellicht niet, dat wij dit gedicht als *antwoord* op Jacob's werk aan Martijn zelven te danken hebben, dien wij, blijkens den tweeden *Martijn*, als eenen dichter kennen, daar wij hem door Jacob hooren verwijten, dat hij „dichtens versworen" heeft, omdat het hem nooit „bate", noch voor zich zelven, noch voor zijnen vriend had opgeleverd. Dat het werkelijk als *antwoord* op den eersten *Martijn* moet beschouwd worden, blijkt uit de omgekeerde orde der sprekers, daar, als wij in den eersten *Martijn* Jacob als spreker vinden, in den *Verkeerden Martijn* die rol aan Maarten is opgedragen.

---

oorsprong (waarover nader), dit deel er bij gevoegd. Ook Bukelare heeft er de vertaling niet van bewerkt. Eindelijk is het begin eenigzins vreemd:

> Jacop, die van Mertene vant,
> Hevet *mi* gesent enen brant,
> Die *mi* heeft ontsteken.

Wie is de persoon, van wien hier wordt gesproken in den eersten persoon? Volgens de laatste strophe moeten wij vermoeden, dat Jacob voortdurend de voorname spreker is geweest, en wij kunnen dus niet wel aannemen, dat Martijn hier van zich zelven spreekt.

Aan den anderen kant schijnt het verschil in het aantal verzen der strophen voor Maerlant te pleiten, daar een navolger wel dezelfde dertienregelige strophe zoude gebezigd hebben. Doch hoe het zij, wij willen ons oordeel liever opschorten tot eene nadere kennismaking.

De bewering van Mone (*Uebers.* 345), dat de 47 strophen, thans in bezit van den Hoogleeraar Serrure, tot den *Verkeerden Martijn* zouden behooren, is kennelijk onjuist, én blijkens den inhoud der ons bekende strophen, én blijkens het verschil der prosodische bewerking.

De vertaling van Bukelare is ons bewaard gebleven in het eenig bekende Hs., dat in 1453, door Jan van der Loe, geestelijke vande St. Jacobskerk te Gent, werd geschreven. Ontegenzeggelijk is evenwel die vertaling veel ouder, en alhoewel niets met zekerheid aangaande den tijd der vervaardiging is te bepalen, mag men ze waarschijnlijk ruim eene eeuw vroeger stellen. Maerlant's drie *Martijns* schijnen nog in al den bloei hunner populariteit geweest te zijn, en reeds anderen, ter meerdere bekendmaking, zich aan eene vertaling gewaagd te hebben, blijkens het eerste prohemium van Bukelare (1):

Scribere Martinum — plerisque foret peregrinum.
En breve Latinum! — prosam, metrum leoninum
Quidam cepere, — sed opus non composuere.

doch wij weten ook, dat die populariteit nog voortduurde tot in het laatst der XVe eeuw, toen een druk werd noodig geacht: zoodat daaruit geen vast bewijs voor den tijd der vertaling kan afgeleid worden. Dit ééne is zeker dat het werk na Maerlant's dood werd begonnen, blijkens de verzen uit den tweeden *Martijn*:

In Dam *fossa tui lecti*
Sub campanis, et Trajecti
Moror, sic separamur.

die de vertaling bevatten van het oorspronkelijke:

Jacop, du woens in den Dam
Ende ic tUtrecht, dies bem ic gram,
Dat wi dus sijn versceden.

Of we hieruit evenwel mogen opmaken, dat tijdens de

(1) Men zie de Inleiding van den Hoogleeraar Serrure, bij de Latijnsche vertaling, in zijn *Vad. Mus.*, I. D. bl. 116—124.

vertaling Jacob's „*goede compaen*" nog leefde, zoude ik meenen te moeten betwijfelen, daer wij in Martijn toch wel eenen tijdgenoot van Maerlant moeten zoeken, denkelijk van denzelfden leeftijd. Deze Martijn zou dan eenen zeer hoogen ouderdom moeten bereikt hebben, of Bukelare's vertaling zeer kort na Maerlant's dood zijn vervaardigd.

De Hoogleeraar Serrure vermoedt dat Bukelare een Vlaming was blijkens de vertaling der tweede strophe van den anderen *Martijn*:

Waert al dijn dat coemt int *Swin*,

waarvoor wij het volgende vinden:

Licet tui foret densus
Sluse thesaurus immensus.

uit welke woorden moet opgemaakt worden, dat Bukelare met de Vlaamsche aangelegenheden bekend was. Ook de uitgang van den naam op *lare* wijst een Vlaamschen oorsprong aan.

Den ouderdom der vertaling met eenige juistheid te bepalen, is niet wel mogelijk. Alleen de vermelding van Sluis, als stapelplaats van „onmetelijke schatten", kan ons eene gissing doen wagen, die misschien niet ongegrond is. Sluis, toen ter tijde nog Lamminsvliet geheeten, verkreeg in 1293 van Graaf Guy een rechtsgebied, welk voorrecht in 1305 door zijnen zoon en opvolger Robert werd bekrachtigd (1). Sedert dien tijd moest natuurlijk Sluis van meer beteekenis worden, doch gewis moest er nog een geruime tijd verloopen, eer men aan Sluis (hoeveel dichterlijke grootspraak er ook bij moge zijn) die groote schatten konde toekennen, van welke Bukelare gewag maakt. Nu bewijst Meyerus, dat Sluis in een schepenbrief van 1316 nog met den ouden naam Lamminsvliet werd genoemd, en eerst in 1331 dien van Sluis ver-

(1) Zie H. Q. Janssen, *St. Anna ter Muiden*, bl. 11 en 226—230, waar het Charter wordt medegedeeld.

kreeg (1). Wij mogen evenwel deze bewering niet in den strengsten zin opvatten, maar moeten aannemen, dat in officiële stukken Sluis wel tot dien tijd bij zijnen ouden naam werd genoemd, doch reeds lang onder het volk, vooral natuurlijk onder zeelieden en handelaren, als *de Sluis* bekend was, en dat van dezen naam algemeen gebruik werd gemaakt. Doch ook reeds in Latijnsche oorkonden werd de naam van *de Sluis*, *Slusa* of *Lesclusa* (naar den Franschen naam gevormd), reeds vroeger gebezigd (2). De algemeene, officiële naamsverandering nu schijnt ons te duiden op eene aanmerkelijke uitbreiding, waardoor het oude Lamminsvliet geheel in vergetelheid geraakte, toen én door den uitgebreiden handel én door het schenken van een rechtsgebied aan de plaats, eene geheele nieuwe stad als het ware verrees, en door hare veranderde gedaante ook eenen anderen naam, den onder het volk en de zeevarenden gebruikelijken, verkreeg. Al was nu vroeger dan ook de naam *Sluis* bekend, en al kon hij door een Vlaming vooral, zonder vrees van niet begrepen te worden, zeer goed worden gebezigd, zooals Bukelare over Sluis als eene aanzienlijke handelplaats en rijken stapel van goederen spreekt: dit kon wel niet vóór ongeveer 1330 geschieden. Wij wagen dus de vertaling niet vóór dat jaar te stellen, en mogen met den Hoogleeraar Serrure, die vermoedt dat zij om de taal omstreeks eene eeuw ouder dan het Hs. is, aannemen, dat zij tusschen 1330 en 1350 werd vervaardigd.

Wij komen nu tot de vraag, of Maerlant voor zijne drie *Martijns* bepaalde bronnen heeft gebezigd, en zoo ja, welke. Wij zullen hier kort moeten zijn, omdat, naar ons beste

(1) Zie Huyd. op St. II. D. bl. 536—537.

(2) Onder anderen reeds omstreeks 1241. In den *Inventaire de Pierre d'Estampes* vindt men aldus: „litera Johannae Comitissae Flandriae et Hannoniae, qua mandat scabinis et omnibus illis de L e s c l u s a, ut faciant eandem securitatem Domino Regi, quam fecerunt alii de Flandria." Zie het boven aangehaalde werk over *St. Anna ter Muiden*, bl. 230.

weten, niets bepaalds is aan te wijzen, en wij ons dus hebben te vergenoegen met slechts enkele punten aan te stippen.

Wat den eersten *Martijn* betreft, blijkt het uit den aard der zaak, dat Maerlant hier geen voorbeeld heeft gehad, dat hij volgde, daar de menigte van onderwerpen, die worden behandeld, geheel wijst op een gesprek, waarbij men door de eene stof op de andere wordt gebracht; het een breeder, het andere vluchttiger behandelt; en waarbij geene eenheid word gevorderd, maar veeleer de verscheidenheid eene aangename afwisseling aanbiedt. Doch de onderzoeklievende man had reeds toen veel gelezen, veel nagedacht, en was aan de groote vragen zijns tijds niet vreemd gebleven, en in een belangrijk gesprek als het hier geleverde moesten die denkbeelden, hetzij uit eigen brein geput, hetzij uit vreemde bronnen vergaderd, hem ruimschoots ten dienste staan Wij zien hem dan ook bekend met den *Anticlaudianus* van Alanus ab Insulis, waarop hij zinspeelt; en zijne gemeenzaamheid met den *Saksenspiegel* blijkt uit eene geheel daaruit overgenomene redenering. De denkbeelden, die wij bij Maerlant aantreffen, zijn niet zoozeer die van hem uitsluitend, als wel die zijner eeuw, die wij bij zijne tijdgenooten en geestverwanten in gelijke mate wedervinden. De aanhoudende strijd tegen eigenbaat en hebzucht, tegen vleyerij en bedrog, tegen adeltrots en priesterheerschappij; de burger- en vrijheidszin, de warme vereering der vrouwen, vinden wij evenzoo in de *Winsbeke*, in Thomasin von Zirclaria's *Wälschen Gast*, in Fridank's *Bescheidenheit* (1), in Rutebeuf's gedichten, en bij zoovele anderen.

De tweede *Martijn*, die door zijne middeleeuwsche kasuïstiek over de liefde zoo geheel in den smaak van zijn tijd valt, zoude met meer waarschijnlijkheid naar een be-

(1) Men zie vooral Gervinus, *Gesch. der deutschen Dichtung*, I. B (4to A.) 424—453, waar, bij de analyse der drie genoemde stukken, de verwantschap dezer dichters met Maerlant duidelijk in het oog loopt.

paald voorbeeld bewerkt kunnen zijn, daar uitsluitend één onderwerp wordt behandeld. Wij kunnen hiervoor evenwel niets aanwijzen, en vermoeden ook, dat, hoeveel Maerlant over dergelijke vraagstukken moge hebben gelezen, en hoeveel herinneringen aan het vroeger gelezene ons gedicht moge bevatten, hij hier geheel zijnen eigen weg heeft bewandeld. Het stuk moge „geheel in den trant van de minnezangers in de Puits-d'amour" (1) zijn, de geest, die er ons uit tegenstraalt, is te burgerlijk, om eenen hoofschen minnezanger te worden toegeschreven.

Bij zijn gedicht, dat ook *Van der Drievoudichede* wordt genoemd, meenen wij bepaaldelijk op een voorbeeld te mogen wijzen, dat Maerlant voor oogen gehad, en althans in de verte heeft gevolgd. De dichter zelf wijst er ons op, als hij zegt, dat Martijn moet hooren naar „wat scrifture hem gaf," en „wat die wise clerke leren." Evenwel mogen wij verzekerd zijn, dat Maerlant's bewerking eene geheel vrije was, en dat ze niet anders konde zijn, in aanmerking genomen het oorspronkelijke, waarin Maerlant de grondstof zijner denkbeelden vond.

De Hoogleeraar Serrure meent, dat Maerlant „voor het bewerken van zijn derde boek *Van der Drievoudicheden*, veel denkbeelden of stellingen aan het *Monologion* en het *Proslogion* van den heiligen Anselmus van Canterbury ontleende."

Wij gelooven de waarheid meer nabij te zijn, wanneer wij zeggen, dat Maerlant zijne denkbeelden ontleende aan Vincentius, en daardoor ook bekend moest zijn met Anselmus en Augustinus, wier werken *de Trinitate*, natuurlijk volgens de gewoonte van Vincentius, in zijn geschrift waren geexcerpeerd. Het werk, dat Maerlant voor oogen moet hebben gehad, is ongetwijfeld: *de Sancta Trinitate, communiter ex dictis sanctorum et catholicorum doctorum*, dat door Vincentius wordt vermeld, met eene korte in-

(1) *Gesch. der Mnl. Dichtk.* III. D. 1 St. bl. 123.

houdsopgave aan het begin van zijn *Speculum naturale*, Lib. I. Cap. 1.

Dit werk bestaat niet in druk, maar is misschien nog bewaard gebleven onder de Hss. der abdij van Saint-Victor (1).

Bourgeat zegt (bl. 24): „Dans ce livre *de Sancta Trinitate*, Vincent de Beauvais traitait de Dieu, de sa nature, des propriétés de l'essence divine, de ses attributs et de ses perfections; puis de la Trinité, de l'unité de nature et de la trinité des personnes, de la raison philosophique de ce dogme, de la création et du concours des trois personnes divines dans la création; du monde archétype, de la création idéale et intellectuelle; de la connaissance que les philosophes ont eue de Dieu, de la Trinité et de la création du monde."

Men ziet dat Maerlant slechts enkele deelen daarvan zich heeft ten nutte gemaakt. Waarschijnlijk is hij voor zijne andere denkbeelden te rade gegaan met een ander werk van Vincentius, getiteld: *De Dei Filio*, *mundi Redemptore*, waarvan Bourgeat zegt: „Ce livre est, selon lui, le complément du précédent (2), parce qu'il traite de la divinité de Jésus-Christ, Fils de Dieu, de la divinité du Saint-Esprit, troisième personne de la sainte Trinité, et du concours des trois personnes divines dans l'oeuvre de la régénération, de la sanctification et de la glorification du genre humain" (3).

In de eerste strophen, waarin Maerlant Gods eigenschappen behandelt, vinden wij verschillende denkbeelden, die

---

(1) Men zie vooral over de hier medegedeelde bijzonderheden uit Vincentius het onlangs uitgekomen geschrift van Bourgeat, *Etudes sur Vincent de Beauvais* (Paris, 1856), waarvan ik, bij gebrek aan een *Speculum Naturale*, dat op de Deventersche Bibliotheek niet voorhanden is, veelvuldig gebruik heb gemaakt.

(2) *De Dei Filio*, *mundi Redemptore*, Lib. I. c. 1—17, Lib. IV. c. 48.

(3) *Specul. Nat.*, Lib. I. c. 1.

wij ook bij Vincentius aantreffen, en die men meer breedvoerig bij Bourgeat, bl. 72—84, kan vergelijken.

Het begrip der Drieëenheid, dat wij bij Maerlant van strophe 10—13 vinden, was bij Vincentius aldus uitgedrukt (1):

„Le dogme de la Trinité consiste en ceci: Dieu, un dans son essence, sa substance, et ce que l'on pourrait appeler ses attributs de nature, l'immensité, l'éternité, l'infinité, la nécessité, subsiste en trois personnes distinctes dans cette unité de nature substantielle et essentielle, savoir: le Père, le Fils, le Saint-Esprit, distingués entre eux par ce que nous appellerions les attributs personnels. Les attributs essentiels de la Divinité sont communs aux trois personnes; voilà pourquoi chacune est Dieu, sans faire pour cela trois Dieux, n'étant au contraire qu'un seul et même Dieu; le Père, le Fils, le Saint-Esprit se distinguent cependant par des attributs personnels, de sorte que chacun étant Dieu, toutefois l'un n'est pas l'autre (2).

Le Père est ainsi nommé comme principe, en langage humain, des deux autres personnes, car il est éternellement le principe. Le Fils est appelé de ce nom, parce que, engendré de lui de toute éternité, il est parfaitement semblable à son Pere et lui est égal par nature. Le Saint-Esprit est ainsi appelé, parce qu'il est, toujours en langage humain, le souffle vital, l'âme aimante, l'esprit de vie, allant du Père au Fils, procédant de l'un et de l'autre et les unissant dans un amour ineffable et infini. *Est Pater Filio Veritati origo verax; et Filius, de Veritate Patre orta Veritas; et Spiritus Sanctus, a Patre bono effusa Bonitas*" (3).

---

(1) Bourgeat, bl. 89.

(2) *Specul. Nat.* Lib. I. c. 23.

(2) *Specul. Nat.*, Lib. I. De laatste aanhaling is van Augustinus, en bij Vincentius opgenomen.

De verheerlijking des geloofs tegenover de rede wordt evenzeer geroemd bij Vincentius, die daartoe eene plaats uit Augustinus aanhaalt (1), welke wij met de 17e strophe kunnen vergelijken:

„Ainsi est la Trinité divine: unité de nature, sans confusion de personnes; trinité et distinction des personnes sans division de la nature: le Fils né et engendré, consubstantiel et coéternel au Père; et le Saint-Esprit procédant du Père et du Fils, et étant avec eux une seule et même nature, une seule et même divinité: telle est notre foi en Dieu. Que si nous ne comprenons pas, croyons d'abord, puis efforçons-nous de concevoir et de comprendre."

Het in de 13e strophe voorkomende denkbeeld van de triniteit die ook bij den mensch moet voorhanden zijn, vinden wij meermalen bij Vincentius behandeld, die met Augustinus en anderen overal in de schepping de sporen der Driëenheid meent te zien (2).

Juist hetzelfde voorbeeld evenwel van „macht, const ende wille" vinden wij bij Bourgeat onder de bij Vincentius voorkomende „vestigia trinitatis" niet terug, doch wellicht heeft hij, in de reeks door Vincentius opgenoemd, eenige verzuimd aan te geven. Wij vermoeden namelijk, dat Maerlant dit gedeelte van den derden *Martijn* heeft bewerkt naar Vincentius, XXIX Boek, Cap. 15—33, waar onder anderen de volgende capita voorkomen: „Qualiter Deus ubique totus implet omnia.... Quod etiam in ipso sunt omnia..... Quod ipsum esse Deum ostendunt omnia.... Qualiter apparent in omni creatura vestigia Trinitatis......" enz. Doch nagenoeg hetzelfde denkbeeld van „macht, const ende wille," vinden wij op eene andere plaats uit het *Specul. Nat.*, waar van de hierarchie der engelen sprake is (3):

---

(1) Bourgeat, bl. 90.
(2) Aldaar, bl. 91—94 en 177—179.
(3) Aldaar, bl. 99.

„ La hiérarchie angélique, considérée en elle même et dans ses formes, n'est donc point arbitraire ni inutile, mais nécessaire, essentielle, fondée sur les lois éternelles. La hiérarchie, dit saint Denys l'Aréopagite, est la ressemblance et l'unité relativement à Dieu, autant que possible: c'est l'*ordre*, la *science*, l'*activité*, coordonnés par Dieu même et en vue de Dieu. L'*ordre* comprend la puissance et correspond au Père; la *science* comprend la sagesse et l'intelligence et correspond au Fils; l'*activité* comprend la volonté, le désir, l'amour, la vie, et correspond au *Saint-Esprit*."

De 14e, 15e en 16e strophe meenen wij te moeten zoeken bij Vincentius, *Specul. Nat.* Lib. XXIX c. 77—78: „ Quod immutabilis permanens Deus mutat vel innovat inferiora.... Qualiter stabilis in se manens movet omnia..... Trinitas incommutabilis et aeterna, sine tempore et loco in se manens, movet tamen per tempus et locum sibi subditam creaturam...." (1).

De gewone denkbeelden en voorstelling van de verlossing door Christus zijn gewis ontvouwd in het reeds aangehaalde werk van Vincentius, *de Dei Filio, mundi Redemptore*, en daaraan denkelijk door Maerlant ontleend.

Doch genoeg, daar uit de bijgebrachte plaatsen reeds duidelijk zal gebleken zijn, dat Maerlant veel met Vincentius is te rade gegaan, voor hij zijn hoogst belangrijk gedicht vervaardigde, dat, wilde het werkelijk een „ zuiveringswerk" zijn, natuurlijk niet enkel eene redenering uit eigen brein voortgesproten mocht bevatten, maar zich vooral op schrijvers van gezag in de kerk moest kunnen beroepen. Het gemis aan een *Speculum Naturale* verhindert ons verder te onderzoeken, en wij kunnen ook geene verdere bijzonderheden bij Bourgeat vinden, in wiens tweede deel wellicht de nadere uiteenzetting der andere door Vincentius behandelde vraagstukken zal voorkomen.

(1) Bourgeat, bl. 122—123.

De vorm, waarin Maerlant's strophische gedichten vervat zijn, was destijds zeer gebruikelijk, en, met verschillende wijzigingen, in de Middeleeuwsche poëzie van alle landen bekend.

De strophe, door Maerlant in de drie *Martijns* gebezigd, bestaat uit dertien verzen, en wel uit vier paren van twee aan twee rijmende regels, allen op hetzelfde rijm uitgaande, en waarachter telkens een kortere regel is geplaatst, die aan het eind der strophe verdubbeld is, welke kortere regels mede onderling gelijken rijmklank hebben.

In de twee eerste *Martijns* gaan de lange regels op staand, de korte op slepend rijm uit, terwijl wij in den derden *Martijn* juist het tegengestelde zien plaats hebben, en de lange regels op slepende, de korte op staande rijmen eindigen.

De kortere rijmregel werd staartrijm, *rime couée*, *tailrime*, *versus caudatus* genoemd, en heeft zijn ontstaan vooral aan het Volkslied te danken, waarop misschien ook het Kerklied zijne werking heeft doen gevoelen. De verdubbeling van den slotregel toont evenwel reeds, dat de oorspronkelijke eenvoudigheid door een kunstiger toevoegsel was verdrongen, en de eigenlijke kunstpoëzie dezen voor lyrisch-didaktische gedichten zoo uitstekenden vorm gretig zich toeëigende, als die den volkstoon zoo nabij kwam, en vooral geschikt was om de verzen licht in het geheugen te doen prenten.

Het korte staartrijm, dat zich aan het einde van elk rijmpaar bevindt, mogen wij beschouwen als een *referein* (1),

(1) F. Wolf, *Über die Lais, Sequenzen und Leiche*, s. 17, 31, en 32, waar wij het volgende over het staartrijm vinden:

Dabei ist es aber wesentlich, die ursprüngliche Natur dieser Schlusszeilen der Halbstrophen, nämlich ihre Entstehung aus eigentlichen Refrains und Stellvertretung derselben .... nicht zu vergessen, und sie nicht etwa für überschlagende Reime, und daher für ein Product der Kunstpoesie anzusehen, u. s. w.

s. 33. Natürlich ging eine so durchaus volksartige Form auch sehr bald aus der mittellateinischen in die Vulgarpoesie über, und erscheint auch hier, was wohl zu beachten ist, am haüfigsten in geistlichen, moralisch-ascetischen und volksmässigen Gedichten.

dat in het oorspronkelijke karakter van volksgezang of kerklied door het koor werd gezongen.

Van de bij ons zooveel gebruikelijke dertienregelige strophe, die Wolf, s. 211: „eine bei den späteren Kunstdichtern oft vorkommende Abart" van de oorspronkelijke zesregelige dubbelstrophen noemt, wegens de verdubbeling van den slotregel, zegt dezelfde schrijver s. 39:

„Haüfiger, aber natürlich viel später, finden wir die Strophen mit *rime couée* im Altniederländischen, wo sowohl die nationelle, als auch die Zeitrichtung eine Form begünstigte, die ihrem geistlich-volksmässigen Ursprung und Charakter nach so sehr damit zusammenstimmte, nämlich im 14ten und 15ten Jahrhundert, in denen die ohnehin schon im Charakter der Nation begründete religiös-didactische Richtung die vorherschende wurde, und zwar gerade am meisten in solchen Gedichten, die dieser Richtung ängehoren, wie in geistlichen Liedern, Densprüchen, moralisch-ascetischen, oder didactischen Gedichten, und selbst schon in eigentlichen Volksliedern (1)."

Wij mogen gerust onderstellen, dat Maerlant in zijne oorspronkelijke gedichten bepaaldelijk dezen vorm als een popu-

---

(1) In denzelfden vorm als Maerlant's strophische gedichten (waarvan evenwel de gedichten *Van den V Vrouden* en *Van ons Heren wonden* in zesregelige dubbelstrophen zijn vervat) is ook de *Disputatie van Rogiere ende van Janne* van Jan de Weert, en een aan Jan van Hulst toegeschreven gedicht, opgenomen in de *Oudvlaemsche Liederen en andere gedichten der XIVe en XVe eeuwen* (uitgegeven door de Bibliophilen), No IX. bl. 436; een gedicht getiteld: *Dit sijn de XII article van den ghelove*, medegedeeld in Mone's *Anzeiger* 1835, 69—71. De zesregelige strophe vindt men in Hillegaersberch's Gedichten, *Van drierehande lijden*, fol. LXVIII. c. 63, en *Van den sacramente van Amsterdam*, door den Wel-Eerwaarden Heer Leendertz uitgegeven; in de zamenspraak tusschen *Scalc ende Clerc* (*N. W. d. M. v. N. Lk.* VI. D. bl. 136 vlgg); in het *Wapenlied* van Jan III, Hertog van Brabant (*Belg. Mus.* I D. bl. 287 vlg.); in *Oude Rijmspreuken* (ald. bl. 114—135); in twee geestelijke volksliederen, medegedeeld door Hoffmann, *Hor. Belg.* P. II. 16 en 35; in het geestelijk spel: *Die eerste bliscap van Maria* (*Belg. Mus.* IX D. bl. 59 vlg.); enz. Zie nog andere voorbeelden bij Wolf, s. 214—215.

lairen verkoos, en dat daaraan mede de groote vermaardheid te danken is, die deze zijne werken genoten.

Deze algemeene vermaardheid blijkt ons ook uit de vele Hss. die van de *Martijns*, hetzij in hun geheel, hetzij gedeeltelijk, tot ons zijn gekomen. Zij zijn de volgende:

1° Het *Comburgsche Hs.* te Stuttgart, waarin de *Martijns* van fol. 112b.—124c. voorkomen, ons bekend uit Kausler's *Denkmäler*, waar ze in het II Deel, bl. 611—676, zijn afgedrukt. Deze uitgave, als een der zuiverste teksten bevattende, heeft gemeenlijk als grondslag voor de onze gediend.

Het schrift van de *Martijns* in dezen Codex wordt door Kausler geschat tot de eerste helft der XIVe eeuw te behooren (1).

Het tweede en derde Boek hebben tot opschrift; *Dander Martijn* en *Dit is de derde Martijn* (2).

Van den derden *Martijn* ontbreken vier strophen, en wel 19—22, en van de beide andere gedeelten enkele verzen.

In de Varianten is dit Hs. door de letter A. aangeduid.

2° Het *Haagsche Hs.*, bij Mone niet vermeld, is in onze collatie B. genoemd, en bevat even als A. de drie *Martijns.* Uit de bibliotheek van Van Hulthem afkomstig, berust het thans op de Koninklijke boekerij te 's Gravenhage, en bevindt zich achter een prozawerk, in klein folio op pergament, waarschijnlijk uit de eerste helft der XIVe eeuw, dat ten titel voert: *Die Pelegrimage vander menscheliker Creaturen*, waaraan op het einde eenige stichtelijke rijmen zijn toegevoegd.

Daarachter bevinden zich twaalf bladen van eene andere hand, die de *Martijns* bevatten, in twee kolommen, elk ongeveer van 40 tot 43 regels, geschreven, in een net, rond schrift, waarschijnlijk ongeveer uit het laatst der

(1) Kausler's *Denkmäler*, I. Einl. XXXV en XL.
(2) Mone's *Uebersicht*, s. 344.

XIVe eeuw. Aan het begin is eene grootere roode aanvangsletter, en bij elke nieuwe strophe eene kleinere, terwijl aan het einde van het laatste folio, waarvan slechts kolom *a* is beschreven, insgelijks met roode letters: *Et sic est finis, sit laus et gloria ternis*, staat geschreven. De drie gedeelten volgen zonder de minste afscheiding of uiterlijke kenteekenen onmiddelijk op elkander. De tekst is over het algemeen vrij zuiver. De spelling schijnt een Brabander of Limburger te verraden.

Van den eersten *Martijn* bestaat eene zeer onvolledige collatie van Siegenbeek in de *N. W. d. M. v. Ned. Letterk.* III. D. 2 St., en door denzelfden is in het V. D. 2 St. dier Werken de tweede *Martijn*, hoewel hier en daar minder naauwkeurig, naar dit Hs. uitgegeven, terwijl de derde *Martijn* tot nog toe niet werd gecollationeerd.

3° Het zoogenaamde *Zutphensche Hs.*, in het III. D. 2 St. der *N. W. d. M. v. Ned. Letterk.* uitvoerig beschreven, thans in bezit der Academische Bibliotheek te Groningen, is door ons met de letter C. aangeduid.

Dit Hs., dat verschillende gedichten van Maerlant, waaronder den *Rijmbijbel*, bevat, is in folio op pergament geschreven, met twee kolommen op iedere bladzijde. De grootere afdeelingen zijn door groote vergulde aanvangsletters onderscheiden, terwijl de strophen met eene kleinere aanvangsletter beurtelings rood en blaauw zijn gekleurd. Het schrift wordt door Van Wijn in de XIVe eeuw geplaatst. De tekst, hoewel vrij zuiver, wijkt hier en daar van de andere Hss. nog al af, en heeft dikwijls de eenig zuivere lezing bewaard.

De *Verkeerde Martijn*, die alleen in dit Hs. voorkomt, staat van fol. 195—196; daarop volgt, gescheiden door een paar kleinere gedichten: *Van der drievoudicheyt*, van fol. 201—203, en daarna *Van Jacob ende van Martine*, van fol. 203—208, terwijl de tweede *Martijn* ontbreekt.

Naar dit Hs. zijn de eerste *Martijn* en de *Verkeerde Martijn* zeer naauwkeurig door Siegenbeek in het III. D.

2 St. der *N. W. d. M. v. N. Letterk.* uitgegeven, terwijl het gedicht *Van der drievoudicheyt*, hoogst waarschijnlijk naar dit Hs., maar uiterst slordig en onnaauwkeurig, in Meijer's *Nalezing op het Leven van Jezus* voorkomt. Voor de zeer naauwkeurige collatie van dit laatste gedeelte, die mijn hooggeachte Leermeester, de Hoogleeraar Jonckbloet, de goedheid had mij wel te willen bezorgen, betuig ik hem hier gaarne mijnen openlijken dank.

4o Het Hs. van Heber, thans in het bezit van den Hoogleeraar Serrure te Gent, waarin, behalve een fragment van den *Sp. Hist.*, *vier* Martijns voorkomen van fol. 97 a. — 124 a. (1). Hoewel de eigenaar beweert, dat dit Hs. „vrij oud is" (2), is het toch kennelijk van lateren oorsprong, blijkens de toevoegselen, die telkens aan het begin en het einde der stukken voorkomen, en de meerdere slordigheid, daar wel de strophen maar niet de verzen behoorlijk zijn afgescheiden. Voor en achter elk stuk vindt men het volgende:

Dit ierste boek heeft in LXXI clauselen.

(fol. 106 *a.*). Hier es dierste boec ute, dat heeft 71 clauselen, ende elc clausele heeft 13 verse, ende hier volget dander boec ende heeft in 26 clauselen ende elc clausele oec 13 verse.

(fol. 109 *b.*). Hier es dander boec ute, die 26 clauselen in heeft, ende hier volgt de derde boec.

(fol. 115 *a.*). Hier es de derde boec ute, die 39 clauselen in heeft ende elc clausele 13 verse, ende hier volcht de vierde boec ende deze indt op 19, elc clausele.

(fol. 124 *a.*). Hier es tfierde Mertensboec ute, dat in heeft 47 clauselen ende elce van 19 versen.

Het vierde boek komt alleen in dezen Codex voor, en is nog niet uitgegeven.

Ook van dezen tekst zoude ik gaarne voor de drie eerste deelen eene collatie hebben gehad, en ik wendde mij dus, aangemoedigd door den uitgedrukten wensch van

(1) Mone's *Uebers.* s. 344—345.

(2) *Vad. Mus.* 1 St. bl. 122.

den Hoogleeraar Serrure (1), „dat de een of andere al de boeken vereenigd, en met de vergelijking der talrijke handschriften voorzien, op eene kritische wijze" zoude uitgeven, tot zijnen zoon den Heer C. A. Serrure, met vriendelijk verzoek, mij eene collatie der drie eerste gedeelte te willen mededeelen, al ware het slechts van die plaatsen, waar eene merkelijk verschillende lezing zich voordeed. Ik vroeg dit in het volle vertrouwen op de bekende Vlaamsche heuschheid, en in de hoop, dat in het belang der wetenschap, die tusschen Vlamingen en Nederlanders in de laatste jaren de broederhand zoo naauw heeft aangeknoopt, mijn verzoek niet zoude geweigerd worden. Doch het verging mij, als het eens Willems en Prof. De Vries was gegaan: mijn brief bleef onbeantwoord. De woorden van Willems, die ook reeds de Hoogleeraar De Vries tot de zijne maakte, mag ik hier nogmaals herhalen: „C'est un procédé que je n'imiterai point, s'il a jamais besoin de recourir à moi pour semblable chose" (2).

5° Een papieren Hs. uit het midden der XVe eeuw, mede het eigendom van Prof. Serrure, bevat op dertien bladen een afschrift der *Martijns*, afgedeeld in drie boeken, doch volgens den Hoogleeraar Jonckbloet (3) „voor eene critische uitgave van luttel waarde."

6° De *Heidelbergsche Fragmenten*, door ons E. genoemd. Bij Mone worden zij aldus beschreven (4):

„Twee ongelijk afgesnedene dubbele bladen (Doppelblätter) van een pergamenten Hs. uit de XIVe eeuw in quarto, met twee kolommen, op elke met 46 verzen beschreven, met roode aanvangsletters der strophen. Het eerste blad is midden door de kolommen 2, 3, 6, 7 afgesneden, waardoor het begin en einde der verzen ont-

(1) *Vad. Mus.*, 1 St. bl. 124.

(2) *LSp.* Inl. CXII.

(3) *Dietsce Doctr.*, Inl. XLII—XLIII.

(4) *Uebersicht*, 445—446, en uitgegeven in den *Anzeiger*, VII Th. 244—258.

breekt. Van het tweede blad zijn de zesde en zevende kolom geheel afgesneden. De fragmenten waren tusschen de borden van den band der *Lectura libri institutionum mag. Nycasii de Voerda* (Colon. Agrip., 1493 fol.) ingelijmd, en aan beide zijden met leder bedekt. Alleen aan den rand kwamen eenige letters te voorschijn, waarop Mone het dekleder losmaakte, en uit het ingedrukte wapen van Keulen besloot, dat het boek daar gebonden was, en het Hs. zich ook waarschijnlijk daar had bevonden. Het fragment bevat van den eersten *Martijn* 28 onvolledige strophen, van vs. 186—554, van den tweeden alleen de twee eindstrophen 25 en 26, van vs. 314—338, en *Van der Drievoudichede* 21 strophen, te weten de twee eerste, of vs. 1—20, en strophe 9—27 of vs. 114—362 (3).

Boven het derde gedeelte staat met roode letters: *Den derden bouc.*

7° Eindelijk bezitten wij nog de *Antwerpsche uitgave*, bij ons als D. opgegeven, waarvan het eenig bekende exemplaar zich in de koninklijke bibliotheek te 's Hage bevindt.

Zij is uitgegeven in 1496 bij Hendrik den Lettersnijder te Antwerpen, in 12vo op 44 bladen, onder den titel van: *Dit is Wapene Martijn.* De groote aanvangletters van elk boek zijn rood gekleurd, en boven de boeken vindt men: *Dat anderde Boeck* en *Dat derde Boeck.* De opgave van den tijd en van de plaats, waar dit werkjen is gedrukt,

---

(3) De opgave der verzen bij Mone verschilt aanmerkelijk met alle andere teksten. De 15e strophe, waarmede het fragment aanvangt, is daar de 39ste. Hij voegt er bij: „Da dieses Gedicht nur 1768 Verse befaszt, so hat es in der verlornen Hs. kaum 9½ Blätter ausgefült, deshalb ist zu vermuthen, dasz die Hs. noch Mehreres enthalten habe. *Die Strophen und Bücherzahl habe ich nach Hebers Hs. beigefügt*, und die Ergänzungen cursif drucken lassen.

Daar nu het Hs. toch slechts 71 strophen telt, zoude men bijna aan eene verkeerde plaatsing der bladen in dat Hs. denken, zoo ten minste Mone's opgave naauwkeurig is.

benevens een versjen, waarmede het besluit, is aan het einde onzer Varianten vermeld.

Eene zeer onvolledige collatie van dezen ouden druk voor den Eersten en Tweeden *Martijn*, is door Siegenbeek bij de bovenvermelde uitgaven bezorgd.

De tekst is veel minder zuiver, en hier en daar zelfs onkenbaar geworden: een bewijs, dat men de oude lezing niet meer geheel en al verstond, en naar eigen verkiezing emendeerde. Als een blijk, hoe deerlijk in lateren tijd ook de Hss. werden bedorven en verminkt, moge nog strekken:

8° Een fragment van 13 verzen, de tiende strophe van den Tweeden *Martijn* bevattende, dat voorkomt in een Hs. in 12vo op papier en pergament, groot 75 bladen, uit de XVe eeuw, afkomstig uit het „Oude Convent" of „St. Jan Evangelisten-huse" te Weesp, thans berustende op de Koninklijke Boekerij te 's Hage, en medegedeeld door den Wel-Eerwaarden Heer F. H. G. van Iterson, in zijn onlangs verschenen werkjen, *Stemmen uit den Voortijd*, bl. 187.

Geen der bestaande Hss. kan men als een autograaf des dichters beschouwen, daar allen min of meer corrupt, en op sommige plaatsen onverstaanbaar zijn, zoodat eene naauwkeurige collatie van alle mij ten dienste staande bronnen noodzakelijk was, om eenen *kritischen* tekst te leveren, die ik hoop dat aan de eischen der tegenwoordige wetenschap zal beantwoorden. Met behulp der verschillende teksten en Hss. geloof ik daaraan naar mijn beste vermogen te hebben voldaan, en meen mij te mogen vleyen, dat de zoo uitstekende gedichten van Maerlant nu eerst leesbaar en verstaanbaar zijn geworden, daar vroeger toch elke bestaande uitgave door eene reeks van onverstaanbare plaatsen werd ontsierd. Het zij verre van mij eene blaam op mijne voorgangers te willen werpen, en hunne uitgaven lager te stellen dan zij verdienen; veeleer zal ik de eerste zijn om te erkennen, dat hun de hulpbronnen niet ten dienste

stonden, die ik heb kunnen raadplegen. Kausler, die zich omtrent onze oude letterkunde door de gedeeltelijke bekendmaking van het Comburgsche Hs. zoo verdienstelijk heeft gemaakt, was er slechts op uit, om een diplomatisch naauwkeurigen afdruk te geven, waarbij hij slechts zelden verbeteringen, en nooit eenige nadere verklaring opgaf. Een andere Duitscher, Mone, verplichtte ons door de uitgave zijner fragmenten, doch over geen dezer hulpmiddelen kon Siegenbeek bij zijne uitgave nog beschikken.

Zoo wij één verwijt aan hem mogen doen, het is, dat hij de hem ten dienste staande hulpmiddelen zoo onvolledig en slechts waar het hem goeddacht, gebruikte, en ons geene volledige collatie bij zijnen zoo uiterst naauwkeurigen tekst-afdruk schonk. Bij zijne uitgave steekt echter die van Meijer treurig af, ja, men mag deze als niet bestaande beschouwen, daar zij noch op den lof van een naauwkeurigen tekst-afdruk, noch op dien van eenige wetenschappelijk kritische zorg de minste aanspraak kan maken.

De collatie, met behoorlijke uitvoerigheid, onder den tekst geplaatst, is door mij, behalve waar het enkel op verschil van spelling en schrijfwijze aankomt, zoo volledig mogelijk gegeven. Bij de onnaauwkeurigheid en het gemis aan eenparigheid van spelling in de Hss., heb ik niet geaarzeld in mijnen tekst daarin gelijkmatigheid te brengen, gewoonlijk met inachtneming der spelling van A., behalve waar b. v. in dien Codex de aspiratie voor vocalen voorkomt. De hoofdpunten van verschil in spelling, die ik het onnoodig rekende telkens aan te teekenen, wil ik kortelijk opnoemen.

Bij B. zijn de *a* en *o* steeds met *i* verdubbeld; de tweeklanken *oe* en *ou* gewoonlijk *ou* en *au* geschreven (b. v. *droughen* en *vrauwen*), en is de *f* aan het eind der woorden steeds dubbel geschreven.

Bij C. wordt de *s* in den aanvang van een woord voor

eene vocaal altijd *z* geschreven (dat ook bij B. somwijlen geschiedt) en de *ij* door *y* vervangen (b. v. *zyt*).

Eenige andere verschilpunten in enkele woorden wil ik nog kortelijk aanstippen, en eindelijk eene proef er bij voegen, door van elken tekst eene strophe in haar geheel mede te deelen, om den lezer het verschil duidelijk in het oog te doen vallen.

A.	B.	C.	D.	E.
Waphene.	Waphene.	Wapene.	Wapen.	
Martin, Martijn.	Martin, Martijn.	Martijn.	Martijn.	Merten.
senden.	senden.	zenden.	seynden.	sinden.
erdsce.	aertsche, erdtsche.	aerdsche, aertsche	aertsche.	ertsce.
wort, worde.	woirt, woirde.	wort, woert, worde.	woert, woerden.	
edelheit.	ydelheyt.	edelheit.	edelheyt.	
swaer.	zwair.	zwaer.	swaer.	
ware, waer.	wair, ware.	waer.	waer.	waer.
mi.	mi, my.	mi.	my, mij.	mi.
ghepeins.	ghepens.	ghepeins.	ghepeyns.	ghepens.
seit, seghet.	seit.	zeeght.	seyt.	seghet.
clemmen.	clemmen.	climmen.	climmen.	
oint.	oyt.	oyt.	oyt.	
suren.	sueren.	zuren.	sueren.	
seghel.	seighel.	zeghel.	seghel.	
sterc.	starc.	starke.	sterck.	
blender.	blinder.	blijnder.	blinder.	
brincstu.	brincstu.	breingstu.	bringstu.	
legher.	leggher.	laegher.	lagher.	
ghehinghet.	gheheingt.	ghehinghet.	ghehenghet.	
vermorde.	vermoirde.	vermoerde.	vermoerde.	vermorde.
sluut.	sluut.	sluyt.	sluyt.	
dinct.	dinct, dunct.	dunct.	dunct.	dinct.
twifel.	twivel.	twivel.	twivel.	twifel.
hiet.	yet.	iet.	yet.	yet.
vul.	vol.	vol.	vol.	vul.
doghet.	doecht.	doeghede.	doecht.	doghet.
soe, si.	so, si.	zoe, zi.	soe, sy.	si.

A.

(*Coupl.* 16).

Martin, waerstu niet so vreet,
Eene dinc die ic niet en weet
Soudic hu gherne vraghen:
Twi sijn die sonden Gode so leet

Dat hi den sondare es so heet
  In wraken ende in plaghen;
Want gheen sondare langher steet
In sonden dan sijn lijf es breet:
  Twi torment hine met slaghen
Eewelike sonder versceet?
Dit en scijnt te pointe niet gheleet
  Tordeel, dorstics ghewaghen,
  Al weten wijs wien claghen.

(Kausler's *Denkmäler*, II Th. s. 618).

B.

Martijn wairstu niet so wreet
Ene dinc die ic niet en weet
  Soude ic di gairne vraghen
Twi zijn die sonden Gode so leet
Dat hi es den sondare so heet
  Met wraken ende mit plaghen
Want gheen sondair in sonden steet
Langher dan sijn lijf es breet
  Twi tormenten hine met slaghen
Ewelike sonder versceet
Dit schijnt te punte niet gheleet
  Toirdeel dorste ics ghewaghen
  Alne weiten wi wiens claghen.

(*Haagsche Hs.*, fol. II *a*).

C.

Martijn, en waerstu niet zo wreet
Ene dinc, die ic niene weet,
  Zoudic geerne vraghen.
Twi zijn die zonden Gode zo leet,
Dat hi den zondaer is zo heet
  In wraken ende in plaghen?
Want gheen zondaer in zonden steet
Langher dan zijn lijf is breet.
  Twi torment hine met plaghen
Ewelike zonder versceet?
Dit en schijnt te rechte niet gheleet
  Tordeel, dorsticx ghewagen,
  Al en weten wijs wien claghen.

(*N. W. d. M. v. N. Letterk.* III. D. 2 St. bl. 107).

D.

Martijn waerstu niet soe wreet
Een dinck dat ick niet en weet
  Soude ick dy gaerne vraghen
Hoe sijn die sonden Gode soe leet
Dat hi den sondaer is soe wreet
  In wraken ende in plaghen
Want gheen sondaer in sonden steet
Langher dan sijn lijf is breet
  Twi torment hi hem met slaghen
Ewelijc sonder verscheet
Dit schijnt te punte niet gheleet
  Doerdeel dorst icx ghewaghen
  Al en weet icx wien claghen.

(*Antwerpsche Uitgave*, bl. 10).

E.

Merten, en warstu niet so wreet
Ene dinc die ic niet en weet
  Soudic u gherne vraghen,
Twi sijn die sonden Gode so leet,
Dat hi den sondare es so heet
  In wraken ende in plaghen?
Want gheen sondare in sonden steet
Langher dan sijn lijf es breet,
  Twi torment hine met slaghen
Ewelijc sonder versceet?
Dit nes te poente niet ghecleet
  Dordeel, torsticx ghewaghen,
  Al en wetict wien claghen.

(Mone's *Anz.*, VII Th. s. 245).

Aan het einde van mijnen arbeid gekomen, besluit ik met den hartelijken wensch, dat deze bijdrage tot de kennis onzer middeleeuwsche letterkunde niet onwelkom moge wezen, en roep tevens de welwillende toegevendheid mijner lezers in. Mocht mijn werk strekken om Maerlant's gedichten, die zeker onder de belangrijkste voortbrengselen onzer oude letterkunde mogen gerekend worden, meer algemeen bekend te doen worden, dan ware het doel van mijn streven bereikt, en ik zoude er door

aangespoord worden om later zijne andere strophische gedichten te doen volgen, waarvan het vooral te betreuren is, dat twee der schoonste, *Van den Lande van Overzee* en *der Kerken Claghe*, bijna niet bekend zijn. Al deze werken van onzen middeleeuwschen volksdichter mogen er aanspraak op maken, om vereenigd te worden, en niet langer, in de werken van geleerde maatschappijen verscholen, voor de meerderheid onbekend te blijven. Niet alleen toch voor de taal behelzen zij eenen rijken schat, maar zij doen ons ook eenen helderen blik slaan op het leven en bewegen, het lijden en strijden dier dagen, welke door zoovelen nog worden beschouwd als in nachtelijk duister gehuld. De echte vrijheidszin, de kalme onbeschroomdheid, waarmede de edele dichter zijne verlichte beginselen zocht voort te planten, zonder zich door eenen trotschen adel of eene heerschzuchtige geestelijkheid te laten afschrikken — twee standen steeds naijverig om misbruiken te laten bestaan, ja zelfs te voeden, zoo slechts hunne eigene macht wordt behouden —, mogen zelfs nu nog aan menigeen ten voorbeeld strekken, om zich niet te laten beschamen door eenen middeleeuwschen dichter, waar het geldt den schoonen kamp voor vrijheid en verlichting.

VAN JACOB ENDE VAN MARTINE.

1.

Wapene, Martijn! hoe saelt gaen? A. fol. 112 b.
Sal die werelt iet langhe staen B. fol. 1 a.
In dus cranken love, C. fol. 204 c.
So moet vrouwe ver Ere saen, D. fol. 1 a.
Sonder twivel ende waen,
Rumen heren hove.
Ic sie den valscen wel ontfaen,
Die die heren connen dwaen
Ende plucken van den stove;
Ende ic sie den rechten slaen,
Beede bespotten ende vaen,
Alse die mese in die clove,
Recht offene God verscrove.

2.

Hoe langhe sal ghedoghen dit
God, die alle dinc besit
In sire heerscapie,
Dat die goede vleet ende bit
Ende hem en doech, no dat, no dit,

1. A. B. Waphene Martin. D. Wapen. A. B. C. D. salt. 2. B. de. C. D. dese. B. lang. D. iet *ontbr.* 3. D. desen crancken ghelove. 4. C. zal. B. C. D. mijn vrouwe ere. D. eer. 6. D. der heren. 7. B. die valsche. D. den scalcken. 8. A. B. C. Die de. B. dorstaen. 9. B. plocken. 10. D. Ick sie den gherechten. 11. C. bescatten. D. scatten. A. bevaen. 12. B. D. Als. A. inde. D. inden. 13. A. Rechts. B. offen. C. of hen. D. of hem. B. D. verscove.

14. A. Joe. B. lang sal hi doghen. 16. A. D. sine. B. sijn heerscepie. C. zijnre. 17. B. guede. A. vleeuwet. B. fleut. D. Wat d. g. smeect of b. 18. D. Ende *ontbr.* B. en *ontbr.* B. D. no *ontbr.* C. noch ... noch.

Dat hi iet ghedie.
D. fol. 1 *b.* Recht man delvet onderspit;
Hine hevet te pointe niet ghehit
In negheer baelgye.
A. fol. 112 *c.* Al varet inden helscen pit:
Eist blau, grau, swart of wit,
Hets ghetrouwe als die zye.
Mi es leet dat ic waer lye.

3.

Laet ons, Martijn, over een
Hier af spreken onder ons tween
In dit dyaloghe.
Wanen quam eerst dese ween,
Dat, die wilen so onwaert sceen,
Nu sit also hoghe?
Ic sal vraghen ende vleen,
Berecht mi ja of neen
Van dat ic di betoghe.
Ledichede es vrome negheen,
Aerbeit vint vier inden steen,
Daerbi ontsteect dat droghe.
Nu sprec ende ic ghedoghe.

4.

Spreken, Jacop, lieve compaen!
D. fol. 2 *a.* Waer soudic dat hebben verstaen,

19. C. Zoedat. D. Dattet. vss. 20, 21, 22. bij A. B. D. na 23, 24, 25. 20. B. Recht als een man delvet sonder spit. A. D. sonder spit. 21. D. heeftet. B. D. te punte. 22. B. In ne ghene talie C. enghene. D gheender. 23. B. wairtet. C. gaet. D. Het gaet al. 24. B. D. graeu, blaeu. C. Eest bl., eest gr., eest sw. eest wit. 25. B. Tes. D. Het es. A. eene z.

29. D. desen. 30. A. W. dat eerst q. die w. B. W. eerst. q. d. w. C. Wanne q. ons dese w. D. Van waen q. ons desen w. 31. A B. D. Dat *ontbr.* D. ter wijlen. B. ontwert. 32. A. B. D. Ende nu sit sō hoghe. 33. A. Ic vraghe hu. B. sal di. 34. B. Ende antwert. C. Ende andworde. D. Antwoert mij nu. 35. A. hu. C. di *ontbr.* 36. B. C. D. Ledicheit. C. vroem. D. en is vr. gheen. 37 D. Mer arbeit. C. vijnt. 38. C. Waerbi. 39. A.. B. D. spreect.

40. D. Spreket. 41. C. zoudict.

Dat ic daer toe dochte,
Te verclaerne dinen waen,
Die in twivele ware bevaen? B. fol. 1 *b.*
Dats dat ic niene vermochte.
Doch en willix niet afstaen,
In wille dine bede ontfaen,
Die dit ane mi besochte.
God sende mi den hemelscen traen,
Ende moete mine zinne dwaen:
Want hi mi diere cochte, C. fol. 204 *d.*
Ende ict gherne vulbrochte.

5.

Martijn, doe die werelt began
Man te verheffene boven man,
Doe sciet mijn vrouwe ver Ere
Den dorper ende wijsdem den dan, A. fol. 112 *d.*
Ende daer trouwe ende doghet was an,
Dien hiet soe wesen here.
Nu maken die heren een ghespan,
Ende gheven der eren enen ban,
Ende willen niet dat soe kere.
Sech mi, wanen tfenijn ran, D. fol. 2 *b.*
Toech mi redene daer van,
Wies scout dattet were,
Want ic gherne lere.

42. D. hier toe. 43. B. C. D. verclaren. 44. B. mit twivele. C. D. in twivel is. 45. A. B. D. niet en. D. icx. 46. B. wille ic. B. C. D. ontgaen. 47. B. Ic en. B. beide. D. Ick en wil sine bede wel ontfaen. 48. D. sochte. 49 C. zeinde. D. sendt. 50. A. C. D. moet. B. D. zinnen. 52. D. soe gherne.

53. B. als de w. 54. B. C. D. verheffen. 55. B. So. D. Doen. B. D. ver *ontbr.* 56. B. dorpere. C. wijsde hem. D. D. d. wijsde si. 57. B. C. D. Ende *ontbr.* D. lach an. 58. A. B. C. sijn. 59. B. een *ontbr.* 61. B. D. Ende en willen. 62. B. D. Segt. B. waen dit v. C. wanne dit. D. waent fenijn. 63. B. Toicht. D. Toecht mi reden. 64 en 65. bij A. B. en D. in omgekeerde orde. 64. A. D. scult. A. dat het. C. dat dit. 65. D. ict.

6.

Jacop, mi dinct overwaer,
Sint edelheit hadde vaer
  Te pijnne omme die ere,
Ende soe trac den scalken naer,
Die raden nu hier, nu daer,
  Ende niet scelden den here,
So es edelheit worden so swaer,
Dat soe te clemmene heeft ommaer,
  Ende daelt in lanc so mere.
Dits nu al der werelt claer
Ende oghesien ende openbaer:
  Dus es verbannen ere
  Ende wederstaen ten kere.

7.

Nu merc bider sonnen lecht,
Die al der werelt oghen berecht
  Bi sire edelre naturen:
Alse dat swerc daer ieghen vecht,
D. fol. 3 *a.* Entie nevel met sire drecht,
  Sone can soe tier uren
Niet ghetoghen haer scone lecht;
Aldus verdonkert die scalke cnecht
B. fol. 1 *c.* Edele creaturen,
Alse hi hem daer ane hecht

66. A. C. Martin. C. D. dunct. 67. B. Sint dat. C. Zijnt dat. D. Sunt dat. 68. B. pijne. C. D. pinen. B. C. D. om. 69. B. de scalke. C. Ende zi trecte. 71. D. niet in sc. 72. A. So *ontbr.* 73. B. tclemmen. C. climmene. D. te climmen. 74. A. sinct. B. D. so lanc. s. m. C. je lanc. 75. B. C. Dats. B. al ter. D. Nu ist alder. 76. C. oeghscijn al o. B. oic zietment o. D. oeck soe sietment o. 77. B. die ere.

79. A. C. merct. D. mercket. 80. B. C. D. Dat. D. oghe. 81. A. edelre *ontbr.* D. By haer edelre natuere. 82. D. volc daer tseghen. 83. B C. D. Ende die. 84. D. te dier. 85. B. toghen hairre scoonheit echt. C. ghetonen haer sconeit echt. D. ghetoghen haer scoenheit echt. 86. D. Dus. 87. B. C. D. Die edele. D. creatuere. 88. B D. Als.

Ende hare edelheit verplecht,
Dat soe laet gheduren
Bi hare den scalken suren.

8.

Sint scalke droeghen overeen, A. fol. 113 *a*.
Dat neen was ja, ende ja was neen,
Ende hem dat wijsheit dochte,
Ende edelheit daer omme green,
Want daer wasdom ute sceen,
Wanen soet comen mochte,
So es edele herte worden steen:
Want haer ontfaermet dinc engheen,
Dan daer men ghelt ute cnochte.
Ay, God gheve hem den langhen ween,
Die te cnauwene gaf dit been C. fol. 205 *a*.
Den edelen ghedochte,
Want hire moert an wrochte. D. fol. 3 *b*.

9.

Wat sal seghel ende was,
Ende brieve, die ghewaghen das
Van dat lantsheren gheven?
Hets al niet, hets een ghedwas:
Alse lief hat mi een wilt Sas,
Oft een Vriese bescreven.

89. A. die edelheit. B. ydelheit. 91. C. D. haer. B. C. die scalke.
92. C. Zint dat. D. Sunt die sc. B. D. scalken. 93. A. wart ja ende ja neen. B. ende ja neen. D. Ende neen was ja. 96. A. Wat. B. Wanter. D. wasdoeme. 97. A. Wanen dat. C. Wane zoet. D. Van waen. 98. A. D. edel. B. ydelheyt. 99. A. d. gheen. C. dinghe. D. Van haer en ontfermt dinck. 100. A. Van daer. C. D. tghelt. 101. A. D. Ay *ontbr.* C. ghef. 102. B. D. cnauwen. B. ydelen. 104. D. hier.
105. B. seighel. 106. D. Of. A. B. D. brieven. 107. A. Wat dese heeren. 108. B. ende een ghedwas. D. Het en is anders niet dan gedwas. 109. A. Alle l. h. nu. (door Kausler zeker verkeerd gelezen). B. D. Also. C. Als. D. haddet. B. D. wilt *ontbr.* B. tsas. 110. A. Vreese.

Trouwe es broescer dan een glas;
Die hier te voren so staerc was,
Soe es nu tebroken bleven.
Ic wane dies noyt lantshere ghenas,
Die scalke te sinen rade las,
Hine moeste int ende sneven,
Ende sulc es slands verdreven.

10.

Martijn, du berechts mi wel:
Hierbi sijn die heren fel,
Ende wandel in die tale.
In weeter wat toe segghen el:
Die scalc hout boesheit over spel,
Hi pijnt, hoe hi doghet smale.
Cayn sloech den edelen Abel,
D. fol. 4 *a.* Dus soect die scalc sijns heren vel,
Hoe hine ghetrect te dale.
Gode, die ons noch doemen sel,
B. fol. 1 *d.* Biddic dat hi den duvel
A. fol. 113 *b.* In den ioncsten male
Metten scalke betale.

11.

Martijn, nu berecht mi dies:
Berecht een God, die niene wies,

111. A. broscher. B. C. een *ontbr.* 112. A. D. sterc. B. stark. D. starke. D. ter wijlen. 113. A. D. nu *ontbr.* D. ghebroken. 114. A. noyt dies. B. waens noyt. C. Ic waen dies noyt here. D. waent noyt herte en. 115. A. *ontbr.* B. scalc mit hem te rade. C. raden. 117. C. zulke. B. C. D. sijns lands.

119. D. herten. 120. B. wankele. D. wankel. B. de t. 121. B. En w. D. Ic en. 122. D. scalke. 123. A. C. die doghet. B. C. D. versmale. 124. A. B. D. Caym. D. versloech. B. edel. D. goeden. 125. C. scoert die scalke. D. herten wel. 126. B. hijt. D. hi hem. B. C. D. trect. 127. A. C. D. God. B. domen. B. noch *ontbr.* 128. D. Hem bid ick. 129. B. D. laetsten. 130. A. scalken. B. C. scalc. D. met sulcke scalcken.

131. 132. C. bericht. 132. B. noyt ne. A. noyten was. D. nye en.

Alle creaturen,
Twi heeft die quade dan den kies,
Entie goede valt int verlies?
Wie saelt over recht curen?
Mijn sin seghet mi, alse een ries:
Hi, die Adame tlijf in blies,
Die meester der naturen,
Hevet bevolen (merc ende besies;
Es dese dinc waer, so ghies)
Der blender aventuren,
Die verkeert telker uren.

12.

Jacop, sech, bestu verdoert?
Aventure es maer een woert
Van gheveinsder spraken. D. fol. 4 *b*.
Brincstu onghelove voert?
God siet alle dinc ende hoert.
Wiltu den duvel maken?
Wie hevet dijn herte dus becoert,
Dattu helts aent lagher boert?
Die papen selent smaken:
So wertstu verbrant of versmoert; C. fol. 205 *b*.
In gave om dine ziele niet een oert.
Men mach met sulken saken
Gode niet ghenaken.

133. D. Allen. 134. B. den quade. B. C. D. dan *ontbr.* D. sinen kies. 135. B. Ende de. C. Ende die A. heeft al tverlies. 136. B. sal voir recht C. zalt voer rechte. D. salt voer recht nu. 137. A. als eenen ries. B. D seit. 138. B. Hi di. B. C. Adaem. D. Adam. C. dlijf. 139. C. meister. 140. D. merct. 141. A. *ontbr.* B. Dese dinc eist wair. D. Dese dinck ees waer. 142. C. blijnder. B. avonture. 143. B. ure.

144. B. D segt 145. A. Daventure. B. es wair en w. D. Avontuer en is meer een w. 146. B. ghepeynsden saken. 147. C. Breingstu. 149. D. Wilstu. 150. B. C. D. Wat. B. dine. B. D. dus *ontbr.* C. versmoert. 151 C. heldes. B. an legghor. D. houdes. A. B. D. sullent. C. zoelent. 153 C. wordstu. A. ende. C. vermoert. 154. B. Inne en g. o. dijn ziel D. e. toirt. C. In gave niet om dijn ziel. D. Ic en g. om u siele. 155. A. dusdanen. D. Men en mach.

13.

God en was nie moede no mat;
Int wout en es no loef, no blat,
Buten sire hoede.
Al dat es in elke stat,
Dat behoet hi ende besat
Met godliker goede.
Al ghehinghet hi dan dat,
Dat die quade ghewinnet scat
Ende menne heet den vroeden,
A. fol. 113 *c.* So hi hoghere sit upt rat,
D. fol. 5. *a.* So hogher val, so meerre plat
Inder helscer gloede,
Onder der duvele roede.

14.

B. fol. 2 *a.* Die rechtste wech ter hellen waert
Entie alre cortste vaert,
Dats gheluc in sonden.
Alsemen gheen mesdoen en spaert,
Ende men emmer voert verswaert
Die ziele ghebonden,
Ende dan ghesciet als men begaert,
Ende menne roect wies mesvaert,
Nu noch te ghenen stonden,

157. A. B. noyt. D. moe. C. noch. 158. A. D. en es loef. B. Int wout ries loof no blat. C. noch . . . . noch. 159. A. hoeden. B. sine. D. sijn behoeden. 161. D. besit hy. 162. A. B. godliken. D. hoeden. 163. C. gheheingt. 165. B. men hem heet die vroeden. C. men heitet die vroede. D. men hem. 166. B. C. D. hogher. 167. B. hogher plat. D. swaerder plat. 168. A. D. gloeden. B. hellen. 169. B. D. duvelen. C. des duvels. A. D. roeden.
170. D. Den rechten. A helen 171. B. C. D. Ende die. 172. D. Dat is. 173. A. B. D. Alsmen. 174. D. wort. A. vort bezwaert. 175. A. zielen. 176. A. als hem b. D. datmen. B. gaert. 177. A. wiere mesbaert. B. Ende niet en rouct wie misbairt. C. Ende niene r. wie dats misbaert. D. Ende niet en r. wie. 178. D. tot g. s.

So coemt die doet, diet al vertaert,
Onversien, want hets haer aert,
Panden van den ponden,
Dies niemen en can ghegronden.

15.

Martijn, du heves mi bekeert
Ende ghewijst ende gheleert
Van dies ic niet en wiste;
Al sie ic meer den quaden gheeert, (1) E. fol. 1 *a.*
Mine herte en werdes niet verseert,
Noch in enghenen twiste. D. fol. 5 *b.*
Al hevet hi meer dan hi verteert,
Ende hi ghewint dat hi begheert
Met scalcheden ende met liste,
Ghinder wert hi ghedestruweert
Ende ghebonden ende ghemeert;
Sine kindere gaen te quiste,
Ghelijc enen miste.

16.

Martijn, en waerstu niet so wreet,
Ene dinc, die ic niet en weet,
Soudic di gherne vraghen:
Twi sijn die sonden Gode so leet,

179. C. vervaert. D. niemant en spaert. 180. D. want *ontbr.* 181. A. van haren p. 182. A. B. C. D. Die. A. niemene. D. nyemant. B. en *ontbr.*

183. A. Jacop. B. hebs. 185. B. C. D. Van dat. 186. B. mee. 187. A. C. D. E. mijn. B. en *ontbr.* C. werdets. D. wert des. 188. A. B. D. E. ghenen. 189. E. heefti. 190. A. Ende hi wint d. h. begaert. D. Ende ghewint. 191. A. scalcheit. C. scalcheide. E. scalheden. 192. E. *bij Mone fautief:* gedestineert. 193. D. ghevanghen. 194. D. Sijn. B. D. kinderen. C. kijnder. 195. B. bosen miste. D. vuylen miste.

196. A. B. D. en *ontbr.* 197. C. niene. D. Een d. dat ic niet. 198. A. E. u. C. di *ontbr.* 199. D. Hoe.

(1) Begin der Heidelbergsche Fragmenten. Zie MONE, *Anzeiger* VII. Th. s. 244 flg.

Dat hi den sondare es so heet
In wraken ende in plaghen?
A. fol. 113 *d.* Want gheen sondare in sonden steet
Langher dan sijn lijf es breet:
C. fol. 205 *c.* Twi torment hine met slaghen
Ewelike, sonder versceet?
Dit en scijnt te pointe niet gheleet
Tordeel, dorstics ghewaghen,
Al en weten wijs wien claghen.

17.

D. fol. 6 *b.* Jacop, God, die alle herten kent,
B. fol. 2 *b.* Sent den sondare recht torment
Na der herten ghedochte;
Omme dat hi wilde, alse een rent,
Altoes leven ende ongheent,
Updat wesen mochte,
So es hi ter hellen ghesent,
Daer hi ewelike es ghescent,
Want sijn wille dat wrochte.
Besich dine herte al omtrent:
Dincti dese redene blent,
Die ic hier toe brochte?
Neent, diet wel besochte!

200. B. Dat hi es. C. zondaer. D. wreet. 201. B. Met w. e. mit.
202. A. Want gheen sondare langher steet
In sonden dan sijn lijf es breet.
204. B. tormenten hine. D. hi hem. C. plaghen. D. E. Ewelijc. 206. B. D. en *ontbr.* E. Dit nes. C. te rechte. E. ghecleet. 207. E. torsticx. 208. A. en *ontbr.* B. Alne wetten wi wiens claghen. D. Al en weet icx. E. Al en wetict.

209. A. alle *ontbr.* 210. E. des. B. menich. 212. D. wille. E. wilt. 213. D. ende *ontbr.* E. leven ombekent. 214. D. Op dattet. 216. A. D. E. eewelijc. B. nemmermeer en went. C. wort gh. D. blijft gh. 217. A. *ontbr.* 218. A. B. C. Besie. E. Besiet u. B. C. D. dijn. 219. C. Duncti. D. Dunct u. E. Dinct u. D. reden. 220. E. haer toe. 221. B. Neen so. D. Neen sy. E. Neense diese.

18.

Martijn, du seghes wel ende waer,
Ende dine redene die es claer
Ende licht te verstane.
Al ghepeins es openbaer
Voer hem, die tellet alle haer,
Ende wat die hemel heeft ane;
Ja, lovere, gras, dach ende jaer,
Dropele, sant es hem niet swaer
In telne te bevane. D. fol. 6 *b.*
Hi hevet ypocricie ommaer,
Ende leghet hem met wraken naer, E. fol. 1 *b.*
Die in hare bane
Pleghen omme te gane.

19.

Soete Martijn, men leset dat:
Al gavic wech lijf ende scat
Ende doghede grote coude,
Ware ic in hoeftsonden mat, A. fol. 114 *a.*
Hen vromede mi niet een blat:
Die nuwe wet spreect ende doude.
Die ons dus nauwe maken den pat
Te hemele waert, ende soe glat,

222. E. ghi segt. 223. C. Ende *ontbr.* B. E. die *ontbr.* C. die zijn claer. D. Dine reden is wel claer. 224. D. lichte. B. D. verstaen. 225. D. E. Alle. D. ghepeynse sijn. 226. D. al haer. 227. B. de. D. aen. 228. B. loveren. C. E. lover. D. lovers. E. dach, gras. 229. A. zants. D. Dropels zant. E. Dropel sants nes. 230. B. bevaen. D. In tellen te bestaen. E. In tellen te bestane. 231. C. ypocriten. D. ypocrite. E. Ypocrise heeft hi o. 232. D. volghet hier met. E. hen met wrake .... 233. D. haren baen. 234. D. gaen.

235. E. siet.... 236. B. D. goet e. s. E. goet.... 237. A. B. C. ghedoghede. B. groot. E. doegh .... g... te coude. 238. E. Waric .... oft sonden . e... 239. A. Het en diedde. B. Het en holpe. D. Ten holpe. E. En vroede my niet een ... 240. A. toude. B. seghet ende de oude. C. die oude. D. Spreect d. n. w. E. Sprect die niewe wet.... 241. E. nauwe mak.... 242. B. Ten hemel. C. D. E. Te hemelwaert. D. ende oeck soe glat. E. gla....

Ic wilde, God selve woude,
Dat si porters waren ghesat
Ter hellen: si souden tgat
So hoeden met ghewoude,
Datter cume iemen in soude.

20.

Jacop, menich proeft ende coert
Der helegher scrifturen woert,
B. fol. 2 c. Ende waentse wel ghegronden;
D. fol. 7 a. So clapt hijt leken diede voert,
Dat gherne niewe dinghe hoert,
Wat hi hevet vonden.
Selve verstaet hijs niet een oert:
C. fol. 205 d. Dits meerre misdaet dan moert,
Datsi Gods woert dus wonden.
Hier naeyen sijt, hier eest ghescoert,
Hier breect een naghel, hier een boert.
Wapene van den honden,
Nu ende tallen stonden!

21.

Wanen si die wort ghegronden saen,
Daer die wortele ave staen

243. D. wildet God selver w. E. woude g. selve w...... 244. B. D. E. portiers. C. ze portiers. E. ghese... 246. A. B. D. E. houden. E. ghew... 247. B. comen yement. D. Datter nau yemant. E. in sou ...

248. E. proeft e....... 249. D. heylighen. E. woert *ontbr.* 250. A. waense. B. D. E. wanense. B. C. D. E. wel *ontbr.* 251. A. B. C. D. lieden. B. Dan clappen zijt. C. clapt hi. D. Dan clapt hijt. E. Dan lappen sijt leeken li.... 252. A. B. E. Die. A. B. D. E. dinghen. E. hoert *ontbr.* 253. B. E. Wat si hebben. D. Van dat hy hevet ghevonden. 254. B. S. en verstaen zijs niet en woirt. C. Zelve en v. D. Selver en. E. verstaens sijs niet ee.... 255. D. meerder. E. dan m.... 256. E. won .... 257. E. hier eest ge .... 258. B. *ontbr.* D. daer een b. D. E. brect. E. boert *ontbr.* 259. D. E. Wapen over die honden. 260. C. en. D. tot allen.

261. B. de woort. C. woerde. D. dat woert. E. gegrond .. 262. A. C. ane. B. te wortelen alle of staen. D. wortelen af staen. E. wortelen ane s.....

Gheplant in hemelrike?
Vele si jaghen ende clene si vaen,
So willen si te samen slaen
Ghelike ende onghelike.
Des latic mijn vraghen staen,
Want het dinct mi bet ghedaen
Dat ic hier af wike,
Dan ic viele in dommen waen.
Nutter eest dat vliet die naen,
Dan hi te campe strike D. fol. 7 *b.*
Jeghen den kempe eerlike.

22.

Of God ten joncsten daghe sal A. fol. 114 *b.*
Ghepeins ende wort berechten al,
Daer wi oyt in mesdaden;
Soudi, alse een onwaert bal,
Weldaet werpen int helsce dal,
So ware hi sonder ghenaden. E. fol. 1 *c.*
Neen hi! en es niet so smal
Van weldaden al dat ghetal,
Hen werde van grade te graden
Van Gode geloent, die niene hal,

264. A. B. C. D. Si iaghen v. B. maer clene C. clein. D. vele tcleyne. E. V. s. i. luttel si v.... 265. B. D. E. Dan. D. sijt. D. E. te gader. 266. C. D. E. Ghelijc. 267. A. B. E. Dies. B. dijn vr. D. Van dien l. E. s.... 268. A. B. D. E. best. C. D. dunct. E. ghe.... 269. B. icker. 270. A. viel. B. Dan ic u v. E. *ontbr.* 271. A. Ende nutter eist dat hi vliet de naen. B. Nutter is dat hi vlie den aen. C. Nutter eest vlien den naen. D. Beter ist dat ick vlie den naen. E. Beter es dat vliet die na.. 272. C. D. ic. D. E. ten. 273. C. Eghen. D. Teghen den kemper. E. eerli.....

274. B. Als. E. dagh.... 275. C. woerde. E. Wort ende ghepens berecht.... 276. A. in oint. B. ye in. E. Wan dat wy ye. 277. B. C. Soude hi. A. eenen onwerden. 278. D. worpen. E. hels.... 279. C. weer. D. waer. E..... waer h. s. genade. 280. B. hets. C. Neen het en is. D. Neen hi en is. E.... hi en es. 281. A. B. al *ontbr.* D. int ghetal. E..... el.. den d.t getal. 282. A. wert. B. Het wert. C. Ende werde. D. Ende wort. E..... van gr. t. grade. 283. A. B. C. D. ghedanct. A. noyt en al. B. noyt ende al. D. nye′en hal. E..... gode geloent die noyt en hal.

Dat men wel dede ofte stal:
Gherechtichede soude scaden,
En hoerde God niet die baden.

23.

Dat seghet die ghelove mijn:
God moet in hem selven sijn,
Hine mach el nieweren wesen.
Hi es gherechticheden fijn
Ende ghenadicheden, dats aenscijn,
B. fol. 2 *d.* Hets al één van desen.
D. fol. 8 *a.* Die van den watre maecte wijn,
Hi es sijns selves, niet eyghijn.
Wat so die doren lesen,
Jacop, hout dien ghelove dijn;
Hets menich onbesceden swijn
Te priesterscap gheresen,
Die niet en mach ghenesen.

24.

Martijn, dijn ghelove es goet,
Ic bem dies seker ende vroet:

284. A. Wat men. C. wel *ontbr.* E..... wel d. 285. C. zonder sc. E.... hticheit sonder scade. 286. B. C. En *ontb.* B. de baden. E..... dede god niet die bade.

287. A. B. Dat seit dat g. D. Wat seyt dat E.... stu dat geloven mijn. 288. E... od m. 289. B. niewer. C. els nerghen. D. anders niewert. E.... e maches nie waer wesen. 290. B. C. God. B. D. gherechtich ende fijn. E. .... es genadich ende fijn (*Mone* sijn). 291. A. genadichede. B. D. ghenadich dat is. E.... gherechtich. 292. B. Hi es als een. C. Hi is allene. D. Hi is al een. E. (vs. 293 op de plaats van 295).... al een v. d. 293. B. van water. C. D. water. E.... van den wattere m. w. 294. A. Hine es. B. Nes zijns selves n. e. C. Die en is zijus s. n. e. D. Hi is sijns selfs eyghijn. E..... es s. s. n. e. 295. A. dore. D. Soe wat. E.... wat die doen lesen. 296. A. dat g. B. tghelove. C. die gh. D. houtet ghelove. E.... op hout tg. d. 297. B. onbesceldich. E.... m. onbesneden zw. 298. C. Ter. D. priesterschape. E.... riesterscape 299. A. D. Dies. B. en *ontbr.* C. niene can D. niet en can. E.... niet en can gh.

300. D. dyne. C. andworde. E.... en, dijn antworde. 301. B. Dies bin ic. E.... ben.

Weldaet en wert nie vergheten.
Laet hem begaen, diet ghelden moet,
Ende diet al bi redene doet:
Nemmeer en willics weten.
Hi es diet al maect ende hoet, C. fol. 206 *a*.
Alse die hinne haer kiekine broet,
Heeft hijt al beseten.
Hi ghevet ons ziele, vleesc ende bloet,
Hi hoet ons voer die helsce gloet, A. fol. 114 *c*.
Dat wi niet werden tesleten
Ten joncsten, noch verbeten.

25.

Martijn, die menighe parlement D. fol. 8 *b*.
Ende seghet: die minne es blent,
Oec eist een woert ghemene:
Omme dat ic bem een onwijs rent,
So mac mi dese dinc bekent;
Want en es wijsheit niet clene.
Es dat waer, so es minne torment,
Die hare volghede, ware ghescent
Ende onteert al rene.

302. A. B. E. en *ontbr.* A. B. D. E. waert niet. E. . . . aet w. n. v. 303. E. . . . hem becaem. 304. A. redenen. D. reden. E. . . . et also redenen doet. 305. B. Nemmer. C. D. Niet meer. E. . . . eer en w. w. 306. A. Hi es die ghene diet al behoet. D. behoet. E. . . . diet al maect ende behoet. 307. A. hare. B. Also die henne teye. C. die kiekene. E. . . . ne hinne haer kieken. 308. D. Soe heeft. E. . . . hijt. 309. C. Wy gheven hem. E. . . . even hem vleesch ende bl. 310. A. den helscen. B. de h. E. . . et ons v. d. h. g. 311. C. niene w. tereten. D. niet en. B. D. verbeten. E. . . . niet w. verbeten. 312. B. D. T. j. daghe. B. ghesleten. D. versleten. E. . . . . axsten noch versleten.

313. A. C. menich. D. die meyninghe. E. . . . en, menich p. 314. B. seit dat minne. C. Men zeeght dat. D. seyt dat. E. . . . in segghen dat. 315. E. . . . est een tac gh. 316. E. . . . iet ic b. 317. A. dese wort. B. Maec mi deser dijn. C. make mi dese redene. D. Maect mij dese dinck. E. . . . t mi dese dinc. 318. A. en nes. B. ens. A. C. wijsheit *ontbr.* D. Ten is niet. E. . . . es in wysheit clene. 319. D. Eest waer soe is mine t. E. . . . aer . . . es m. t. 320. A. Entie hare volghet es g. C. D. waer. E. . . . v. . . . de waer g. 21. C. ondeert. D. alteene. E. . . . rt. . . . l rene.

Nu seghet elc wise al omtrent,
Dat minne, dat soete instrument,
Gode van Nazarene
E. fol. 1 *d.* Brochte in desen wene.

26.

Jacop, dijn vraghen es swaer;
Doch proeftmen bi redene claer
Drierhande minne.
Deerste es caritate, dats waer,
Die es sonder pine ende vaer,
Ende daer woent God inne.
Dander trect die werelt naer;
Om ere, om goet staet al haer gaer:
D. fol. 3 *a.* Dits ene bastaerdinne.
B. fol. 9 *a.* Die derde eescht die bloyende jaer,
Alse bi naturen elc soect sijn paer:
Al noch sijn si dinne,
Die deser volghen bi sinne.

27.

Deerste minne es so groet
Dat al, dat God ie gheboet,
Vulprijsde niet haer werde.
Jane trac soe themelsce broet
Hier neder in der maghet scoet,

322. B. seit. D. seyt. C. al *ontbr.* E. . . . get . . . wise a. o. 323. D. Daer. E. . . . nne d. s. i. A. dat edele i. B. tsoete. 334. B. Jhesum D. God. E. . . . van N. 325. B. brochten. C. Bracht in dese w. D. dese.

327. A. in r. B. E. mit redenen. D. met reden. 328. A. dats caritate. C. Die ierste heit. 330. A. Dies. D. Si is. C. sonder vaer. 332. C. Die ander. B. truct de. 333. D. is. B. al *ontbr.* 334. D. E. Dats. B. E. een. 335. B. De. A. B. C. D. derde minne. A. B. C. D. bloyende *ontbr.* B. D. de j. 336. D. natuere. C. soect *ontbr.* A. B. D. elc doet. E. kiest. 337. C. D. E. Al-doch. B. Als noch. B. die dinne. 338. E. dese. D. E. met s.

339. C. Die ierste. C. goet. 340. A. B. Dat alleene dat God g. C. alle die. 341. C. Volprijsden. B. mit hairre wairde. D. V. hy met haer w. 342. C. Ja en trecte. D. Ja sy track E. Ja en. 343. A. magheden. B. maichden.

Onder der Joden swerde?
Minne es God, dat merct al bloet.
Wie mochte els bringhen inder noet A. fol. 114 *d.*
Hem diet al verwerde,
Dan hi hem selven daer in besloet,
Die dor ons sijn bloet roet
Storte hier neder up derde,
Ende in minnen hem openberde.

28.

Wien so selke minne es cont
Alse caritate, hi es ghesont;
Men machene niet verblenden.
Al laghe hi in der hellen gront, D. fol. 9 *b.*
Ware hi daer mede ghewont,
Hine ware niet in ellenden. C. fol. 206 *b.*
Maer God en wille den riken vont
Ghenen sondare, ghenen hont,
Nemmermere toe senden.
Die edele have, dat diere pont,
Het smaect allene der vriende mont:
Men mach haer lijf doen enden,
Maer niet die siele scenden.

344. E. Onder die goede warde. 345. B. goet merc. D. God merctet. E. dat *ontbr.* 346. C. D. E. mochten. D. els *ontbr.* C. breinghen. B. in de. E. in den. 347. B. vervairde. C. verveerde. D. verwaerde. E. vervarde. 348. A. Dan die h. B. Dat h. h. s. d. i. sloet. D. Dan hi hem daer inne b. 349. A. E. Ende dor. B. Die der minnen. C. Die doer die minne. D. Die doer minne. 350. B. Sturte op die airde. D. E. neder *ontbr.* 351. B. D. Ende minne openberde. C. E. hem *ontbr.*

352. A. E. Wien dat. B. Wie so. D. O dien. 353. E. ghewont. 354. B. E. machen. D. mach hem. 355. B. E. ware hi. D. waer hi. 356. B. Ware hire. 357. B. D. Hi en. C. D. waer. D. allenden. 358. B. Mar God wille niet. C. D. Mer God en wil. 359. B. sondair. C. D. zondaer. 360. B. Nemmer. C. D. E. Nemmermeer. 361. B. Den edele h. tdiere p. C. D. Die edel gave. E. gave. 362. A. B. D. E. Het *ontbr.* B. de vremden m. D. E. vrienden. 363. C. hoer dlijf. E. sinden. 364. A. B. Ende. B. de.

29.

Dander minne es onbehoet,
Want soe staet om terdsce goet
Ofte om der werelt ere.
Dits die minne, die dicke doet
Ridderscap wesen verwoet,
Enten woekenere.
E. fol. 2 *a.* Want die ridder niene gheroet,
Hine verslijt vleesc ende bloet,
Up dat sijn prijs ghemere.
B. fol. 3 *b.* Dander, al waer al ghelt die vloet
Ende hem vloyde in sinen moet,
D. fol. 10 *a.* Hem soude noch also sere
Dorsten alst dede ere.

30.

Dese minne heeft ondersceet
Van hem die omme die ere steet,
Entie pijnt om den scatte.
Wiltu ere hebben, wes ghereet
A fol. 115 *a.* Te latene dat Gode es leet;
Pijndi te doene datte,
Dat hem lief es ende hi di heet:
Wes vromech ende omme die doghet sweet,

365. C. D. Die ander. 366. B. D. E. na. 367. A. E. Ende. B. D. E. na. 368. D. Dit is minne. B. de. A. B. dicken. 370. B. C. D. Ende den. A. woekre heere. B. wouker eere. 371. A. niet. B. niet ghevroet. D. niet en bevroet. E. niet en doet. 372. B. D. Hi. 373. A. D. E. mere. B. niet mere. 374. A. Tander. C. Die ander. A. B. al ware ghelt de vloet. D. al waer tghelt d. v. 375. B. hem vloeyende. C. vloyde hem. D. E. in den m. 376. E. noch *ontbr.* 377. A. dant. E. als.

379. A. om die om die. C. om. D. E. na. 380. B. Ende die dient den sc. C. Ende om die scatte. D. Ende dient den sc. E. Ende pinen omden sc. 381. D. Wilstu. 382. C. D. Te laten. D. God. 383. A. Pijnt di omme datte. B. Pijnt di te doen. C. te doen. D. Pijnt u te doen al d. E. Pintti. 384. B. lief sy. A. ende dat hi heet. E. di *ontbr.* D. Hem is lief ende hi dy heet. 385. B. vrome. C. vroem. D. Wes vrome om doghet zweet. E om toget. A.-C. ere. A. sneet.

Dat men di niene matte
Onder der ydelre glorien cleet,
Daer menestraudie mede ommegheet:
Want hare tonghe platte
Smelten alse sneeclatte.

31.

Ere te minne, dats ene dinc,
Daer noyt herte mede ommeghinc,
Sone was van reinen aerde.
Bestu out of jonghelinc,
Doe wel altoes ende bedwinc
Dijnre herten hovaerde.
Prijs, die in lodders tonghe hinc, D. fol. 10 *b*.
En was noyt wert ere oghen winc
Onder die goede waerde.
Onwerden lof vlie ende ontsprinc,
Die menighen vaet ende wilen vinc,
Die dat wort begaerde,
Ende dat weldoen spaerde.

32.

Goet te hebbene ende scat,
Ende tamelike te nuttene dat,
Dats een salich leven.

386. A. Houtti dat men di niet en m. B. niet. D. E. niet en. 387. E ydelder. 388 D. Daer soe menighe. E. Daer die meneghe. 389. D. haer. 390. D. Smeltet. B. snee clatten. C. sneclatte. D. een snee clatte.

391. D. Seere. C. D. minnen. B. C. D. een dinc. E. Ere te hebben es enc dinc. 392. E. noy. D. om en g. 393. B. Soe en. C. Zine. D. Sy en. E. Sine. 394. B. out man of jongling. 395. B. D. altois wel. B. dwing. D. dwinck. E. Doet altoes wel dwinc. A. ontsprinc. 396. A. Die h. h. B. harte. E. hoverte. 397. D. Prijs in die l. tonghen. 398. B. C. E. En *ontbr.* D. En was niet waert een oghewinc. B. C. eens oghen winc. E. eender oghen winc. 399. B. goeden. 400. B. loof. E. Onwaerdeghen lof vliet. 401. C. menghen. D. menighe.

404. B. C. D. E. hebben. 405. B. zalichlike. C. temelijc. D. redelijck ghebruyken. E. met eren. B. C. E nutten. 406. D Dat is een heylich.

Maer goets minne maect een gat,
C. fol. 206 *c*. Dat nemmermeer mach werden sat,
Al wilde ment hem al gheven.
Minne van goede es ghehat
Vor Gode in die hoghe stat,
Daer die inghele leven.
Dese scuwet der eren pat,
Want soe moet int helsce vat;
B. fol. 3 *c*. Salomoen hevet bescreven:
Ennes niet aerghers bleven.

33.

E. fol. 2 *b*. Die derde minne eeschet die tijt,
A. fol. 115 *b*. D. fol. 11 *a*. Alse bi naturen elc ontbijt
Die bloyende jare.
Dat es tedelste delijt,
Alse hare scamelheit besnijt
Ende men trouwe hevet mare,
Die men vint ter werelt wijt:
Want soe talre stont verblijt,
Rechts oft haer al ware.
Haer hope nemmermeer teglijt:
Die aldus sijn lijf verslijt,
Maect sine sinne clare,
Ende hines gheen futselare.

407. B. C. D. E. Gods. 408. B. zijn zat. 409. D. E. haer. 410. C. Minnen. B. Gode. A. wert. 412. A. inghelen. B. E. inglen. D. ynghelen. A. C. D. E. beven. 413. A. C. E. scuwen. B. heren. 414. B. D. bat. 415. D. heeftet. 416. B. Het is niet argher. C. Het en is. D. Ten is niet achter ghebleven.
417. C. dorde A. de tijt. B. te tijt. E. den tijt 418. A. B. C. D. Alse die nature ontbijt. 419. D. De. 420. B. Dats. C. Dit is. D. Dat is die. E Dats dat. C. D. iolijt. 422. A. doghet. E. vs. 422 na 424 en vs. 425 na 422. 423. C. vijnt. 424. D. E talder tijt. 425. A. al hare. B. Als of het al hare w. C. Alse oft h. a. w. D. Als of het al haer w. E. Ghelijc oft al haer ware. 426. A. Haer *ontbr.* C. Haer minne. C. E glijt. D. ghelijt. 426 en 427 *bij* E. *in omgek. orde.* 428. D. sinnen E. Maer maect sijn sinne. 429. A. Want God en es g. f. B. D. Hi en es. B ghene. E. Ende en es.

34.

Minne es, als men bescreven vint,
Cracht die twee herten tsamen bint
In enen reinen wane.
Dattie minne hetet blint,
Doet dat menich es so kint,
Dat hi hem laet verspanen.
Sine connen minnen niet een twint,
Die wandel sijn alse die wint,
Si rollen buter banen.
Ic waen mer also vele vint D. fol. 11 *d.*
Minres in trouwen ghehint,
Alsmen doet swarter swanen:
Dus laet haer minne afplanen.

35.

Martijn, ic bem des wel berecht;
Het seghet al, eist here, eist cnecht,
Vrouwen ende joncfrouwen,
In sanghe ende in rime slecht,
Dat si met minnen sijn verplecht;
Ende men cans niet ghescouwen.
Mi dinct dat al die werelt vecht
Jeghen der reinre minnen lecht,

431. A tsamen *ontbr.* B. te gader. 432. A. Tsamen in een reene wanen. C. wanen. 433. A. Datte. B. Dat de. C. Dat men. 434. B. Dat comt. C. D. E. Coemt. 435. B. ter spane. E. Dattie. 436. A. conen. C. entwint. 437. B. lozer zijn dan de w. D. wanckel sijn also. 438. B. C al. b. b. B. bane. C. buten der. D. buten die banen. E. buten b. 439. D. Ick waender men soe v. v. E. Ic wane men. 440. C. Minre. D. E. Minners. D. trouwe 441. B. zwane. 442. B. off plane.

443. B. C. D. des *ontbr.* E. ghi hebt my berecht. 444. A. heeren ende knecht. B. D. here ende knecht. E. Het segghen al heren ende knecht. 445 B. vrouwe C. ionvrouwen. E. joffrouwen. 446. C. rimen. 446 bij A. na 447. 447. B. Dat si sijn. 448. B. cant niet. C. canze niet. D. can dat niet. E. caent. A. B. bescouwen. 449. A. dincke. C. D. dunct. E. dat *ontbr.* 450. A. der *ontbr.* D. E. reynder.

Ende volghen ontrouwen.
Menich seghet nu ende echt:
„ Mijn sin es ane di ghehecht
A. fol. 115 c. So sere, ic wane bedouwen";
Achter maecsi die mouwen.

36.

B fol. 3 *d* Jacop, du hebs mi oyt gevraecht,
Ende ic andwerde ende verdraecht,
Nu willic, Martijn, vraghen.
C. fol. 206 *d*. Waenstu dats mi wel behaecht,
D. fol. 12 *a*. Dattu mi dus heves ghejaecht?
Neent! wistics wien claghen.
Martijn, vrient, wat holpt gheclaecht?
E. fol. 2 *c*. Vrach dattu wils, ende ic ghewaecht:
Ic wilt al verdraghen.
God helpe mi, want hi vermaecht,
Dat mijn sin so werde ghevaecht,
Dats di moete behaghen:
Ic wille dandworde waghen.

37.

Lieve Jacop, so berecht mi,
Of dat volc al comen si

451. D. E. der o. 452. B. seit. 453. A. so ane u. B E. an u. C. D aen u. 454. A. Dat ic. C. Zo ic D. waen te v. D. E. verdouwen. 455 B. Van achter. E. Maer achter. A. B. C D. E. maken si.

456. C. heefs. D heves. B. D. E. oyt *ontbr* E. ghi hebt. 457. D. E. Ende *ontbr.* A. andwort. B. antworde. C. andwoerde. D. E. antwoert. C. ende ic verdraeght. 459. A. B. dat. D. dattet. E. Waendi dat. 460. C. dus *ontbr.* B hebs. D. hebste. E. Dat ghi my dus hebt. C. verjaeght. 461. B. D. Neen. B. D E. wistict. wien. C. wist ic wient. 462. B. vrient *ontbr.* A. B. helpt. D. wat salt g. E. hulpt. 463. B. C Vraech. D. Vraecht wat du willet. E. Vraegt. A. B. C wilt. C. D. E. ende *ontbr.* B. D. E. waghet. C. vaegt. 464. B Ic wille antwoirden waghen. 465 D. help. E. hulpe. 466. B. vervaghet. D. Dat mijn sinnen worden genaecht. 467. C. mi E. Dat u. D. moet. 468. B. de antworde. D. Ick wil dan die woerden. E. danwoerde draghen.

469. B. Soete. D. E. Lieve *ontbr.* C. E. nu b. B. so *ontbr.* 470 E al *ontbr.*

Van den eersten Adame,
Twi es deen edel, dander vri,
Die derde eyghijn man daer bi?
Wanen quam dese name?
Twi seghetmen ten dorpre: „Fi!
Ganc wech, God onnere di!
Du best der werelt scame!"
Die edele hevet al tghecri,
Men seghet: „Willecome ghi!"
Dats dies ic mi vergrame,
Wantet dinct mi ontame. D. fol. 12 *b*.

38.

Martijn, den menighen es bedect
Die dinc daer dijn sin up mect,
Ende du vraghes wel verre;
Want hevet een persemier gheblect,
Enten lieden thare ontpect,
So wille hi, sonder merre,
Onder die edele sijn ghetrect;
Al ware hi dusentvout bevlect,
Tghelt claerten vanden terre. A. fol. 115 *d*.
Dits die dinc die liede wect,
Ende menich tsin te winne trect,

472. E. eest B. eydel. D. Nu is. 473. B. De d. C. Ende die dorde eyghen daerbi. 474. B. Wane quamen. C. Wane. D. Van waen. A. E. desen. 475. A. seghemen. B. E. seitmen. D. Nu seytmen totten. C. D. E. dorper. E. toten d. A. spi. 476. B. D. oneere. 477. D. biste. 478. B. De e. D Die edel. C. edele man heest. 479. B. Me seit wel comen. D. E. Men seit. 480. A. Dits. B. D. E. Dit doet dat ic mi vergrame. C. Dats daer ic om v. 481. C. D. dunct.

482. C. E. menich. D. menighe. 483. B. Dit dinc. D. dinct daer syne sinne. E. sijn sin. 484. E. Maer. 485. D. Waen. E. Al. B. personier. E. perse meer. B. D. E gheplect. 486. C. Ende den luden. B. D. Ende den. C. D. thaer. D. E. ontrect. 487. B. Hi wille. C. Hi wil. E. Hi wilt. 488. B. deydele. D. sijn *ontbr.* 489. A. C. fout. C. D. Waer. 490. B. claerstene van den sterre. D. claert hem van der. 491. A. B. E. lieden. C. de lude. D. Dit is dat dinck dat lieden wreet. 492 A menichsins. B Dat menich zin. C. D. Dat menich tsijn. E. Dat elc tsine. D. E. winnen.

Ende maecter Gode om erre,
Ende die siele in werre.

39.

Sulc waent, dat tfolc eyghijn
Comen es van den quaden Caijn,
B. fol. 4 *a.* Die vermorde Abelle,
Ende dien God verdoemt hiet sijn.
Dit en es niet waer, Martijn,
Bi redene, die ic telle:
Want al dat gheslachte sijn,
D. fol. 13 *a.* Alse ons scrijft die bibele fijn,
Verdranc dilovie felle.
Maer tvalsc dorperlijc venijn
Dat Cayn droech, dats noch aenscijn
An meneghen, die ic spelle
Van herten sijn gheselle.

40.

Sulc waent dat van den quaden Cam,
E. fol. 2 *d.* Dien Noe sijn vader was gram,
Want hine niet en decte,
Eyghendoem van hem quam,

493. B. God mede. D. maect daer God. 494. A. E. Entie. D. siel. A. in die w. 495. A. Nu waent sulc. B. C. volc. D. dat volc. 496. A. Cayhijn. B. D. Caym. 497. B. Ende *ontbr.* C. D. E. die. 499. B. Dits niet w. E. Dit nes. 500. A. B. E. redenen. D. reden. 501. B. al *ontbr.*

E. Want ons seit die bibele fijn
Dat al dat geslechte sijn
Verdranc in die delovie felle.

502. A. Bescrijft ons. B. D. Scrivet ons. 503. A. die lovie. B. die diluvie. C. in diluvie. D. diluvie. 504. A. Maer dat dorperlijc v. B. Mer tvalsche dorperlike v. C. Mer valsch. D. tfalsche dorpelic. E. dat valsce. 505. C. is noch inscijn. B. C. dats *ontbr.* D. E. noch *ontbr.* 506. B. Bi. C. Aen zomen. D. menighe. A B. D. E. telle. 507. B. sine.

C. *Strophe* 40 *na* 41. 509. A. B. Doe. D. Daer N. s. v. op was. E. Want. 510. B. Omme dat. D. Om dat hi hem. E. Omdat. 511. A. B. D. E. Dat eyghin volc. C. Eyghendoeme.

Want hem svader vlouc mesquam:
Hi doelde diere up mecte.
Al vintmen dattie goede ram
Dicke wint dongave lam:
Dits der rudarise secte.
Vanden edelen Abraham
Quam eyghijn volc, alsict vernam,
Die oyt ter eren trecte,
Ende hem nie bevlecte.

41.

Martijn, die duutsce loy vertelt,
Dat van onrechter ghewelt
Eyghendoem es comen. C. fol. 207 *a.*
Alse een prince wan wijch upt velt, D. fol. 13 *b.*
Tfolc, datmen te live helt,
Dat hiet hi verdomen A. fol. 116 *a.*
Ende vercopen omme ghelt:
Dits tfolc, datmen eyghijn scelt,
Ende men scalc hoert nomen.
Nature gaet haren rechten telt,
Maer avonture wast ende smelt,
Meneghen te vromen,
Ende tonneren hem somen.

512. C swaer vloec bequam. A. sijns vader. D. svaders. E. des vaders. 513. A. dolde. C. die derop. D. die daer op. 514. C. D. die quade ram. B. de ongave. 515. A. B. Dicken. B D. tongave. C. tongheve. 516. B. de rudairsser. C. der ruder. D. der rudarius. 518. A. B. E. als ic. 519. A. B D. Dat. 520 A. Noch noit hem. B. Ende noyt hem. D. hem noyt en. E. noyt.

521. A. tduutsche. B thoude. C. die dietsche. D. die loy ons v. E. dat duudsce 523. D. Eyghendoeme is ghecomen. 524. A. C. verwan. C. wijch *ontbr.* D. crijch. 525. A. Ende sine viande hadde ghevelt 526. B. deide hi. C. D. dede hi. E. Dede men. 527. B. D. om. 528. A. B. volc. D. Dit is. A. men noch e. s. 529. C. D. E. dat men. 530. D. rechten *ontbr.* 531. C Mer die aventure. A. snelt. 532. B. Den meneghen te onvromen. C. Zomeghen. 533 C. En. D. tonvromen.

42.

God ghedoghet om onse mesdaet,
Dat een gheslachte nedergaet
Ende een ander riset.
B. fol. 4 *b*.
Wie mach weten sinen raet?
Hi kent, wiene mint of haet,
Die al die werelt spiset.
Die meest tsinen dienste staet,
Men siet dat sijn oyr ende sijn saet
Meest in die ere gheriset;
Maer alst volc wert so quaet,
D fol. 14 *a*.
Dat die wet Gods versmaet,
Werdet te valle ghewiset,
Ende van niemene ghepriset.

43.

Mine roect, wiene droech of wan,
Daer trouwe ende doghet es an,
Ende reine es van seden,
Uut wat lande dat hi ran,
Dats dien ic der namen an
Van rechter edelheden.
Al vercocht men selken man,

534 B. ghehinghet omme de. D. ghehenghet doer die. 535. D. deen. D. E. tonder. 536. C. Ende dat. D. rijsen. 537. D. sine. A. D. E. staet. 538 A D. E. weet. C. wie hen. D. wie hem. 539. C. alle de w. 541. C. zijn eere. D. ende saet. E. Men seit dat sijn oer, sijn saet. 542. D. rijset. E. in eren riset. 543. A. Dan alse. B. C. Ende als. B. dit volc. 544 B. Dat het de. C. Dattet die wit. D. die wete. 545. A. Wert het. B. Wartet. C. D. Wordet. B. D. ten v. 546. E. niemen. D. nyemant.

547. A. rouc. D. Mij en r. wien. E. of wan *ontbr*. 548. B. C. Dair wijsheit. 549. D. reyn. 550. E. Noch uut w. l. d. h. quam. 551. B. Dat is dien God der name ian. D. Dat is. C. D. den name. D. gan. E. der eren an. 552. A C. E. Van der e. (MONE *fautief:* dander). D. gherechter. 553. B. Al vercochtene sulke enen man.

Hens niemen diene gheroven can (1)
Siere doghedachticheden.
Mi dinct edelheit began
Ute reinre herten dan,
Met dogheden besneden,
Ende beghint noch heden.

44.

Martijn, oftu clemmen wout
Ter edelheit, drie pointe hout, C. fol. 207 *b.*
Die ic di sal leren: A. fol. 116 *b.*
Wes nerachtich, minne niet dat gout,
Wes erachtich menichfout:
Dese hout niet voer sceren; D. fol. 14 *b.*
Wes warachtich ende stout;
Dese drie poente vaste hout,
So bestu al vul eren.
Hennes niemen, jonc no out,
Dien du scalc dan dinken sout,
Sonder die weldaet deren,
Ende doghet tondogheden keren.

554. A.B. die hem. D. Nyemant hem gherooven can. 555. D. doghetachtichede. 556. A.B. dincke dat B. eydelhede. C. dunct. D. My dunct dat. 557. A. Huter. D. Wt suver ende reynder. 557 *en* 559 *ontbreken bij* B. 559. D. Ende doet.
561. D. Der edelheyt. B. C. D. pointen. 562. A. ijc. D. u.
563. vlgg. D. Wes warachtich ende stout:
Dese twee puncten, soe weest bout,
Dese twee en hout niet voer scheren;
Wes neerachtich, minne niet dat gout,
Wes eerachtich menichfout,
Die sijn al vol eeren.

563. C. naerechtich. A. ende minne. A. B. tgout. 565. A. Dese twee. B. Dese twe pointen. 566. A. B. Werachtich. C. wareftich. 567. B. punten. C. pointen. B. C. des wes bout. 568. B. C. Die zijn al vul eren. A. al *ontbr.* 569. B. Het nes. C. nieman dan jonc ende out. D. Ten is oeck nyemant ionck of out. 570. B. C. D. dan *ontbr.* 571. B. die *ontbr.* D. Dan die w. d. 572. B. Ende alle doecht verkeren. C. Ende alle die d. verkeren. D. Ende doecht tot ondoechden keeren.

(1) Einde der Heidelbergsche Fragmenten. (E.)

45.

Waerheit, Jacop, ic hebbe verstaen
Uut dinen monde redene gaen
Vul rechter waerheden.
Al spreect in sinen boeke Alaen,
Dat edelheit quam sonder waen
B. fol. 4 *c.* Van ouder rijcheden,
Die edelheit machmen afdwaen:
Wertmen aerm, so eest ghedaen,
Men valt in doude steden.
Maer reine edelheit es een traen,
Die dorper herte niene can ontfaen;
Die ghevet, dor smenscen beden,
God in sire miltheden.

46.

D. fol. 15 *a.* Jacop, ic hore an dine woert,
Dat alle menscelike gheboert
Van Adame begonde:
Hoe es die maechscap so testoert
Dat deen den andren vermoert?
Dits jamer ende sonde.
Nijt es weder ende voert
Meester int lant ende in die poert,
Tfolc es worden honde.

573. B. Trauwen. C. Jacop *ontbr.* D. Jacop ick heb wel verstaen. 574. B. woirden. C. woert. D. Woerden wt dine m. g. 575. B. gherechter. A. waerhede. 576. C. zeit. B. sine boeken. C. zinen boeken. A. D. bouc. B. Alane. 577. B. waene. 578. A. verhouderder. 579. B. edelhede. D. Sulcke. 580. B. Wartmen. C. D. Wortmen. D. arme. 581. B in de oude steiden. 582. C. rein. B. eydelhede. A. D. dats e. tr. 583. B. D. dorpers harte niet. A. nie conste 584. B. beiden. 585. D. syne. B. rijcheden.

586. D. ick hoer wel aen dijn w. 587. D. menschelijc. 588. B. C. Adaem. D. Adam. 589. C. Twi is die manscap dus. B. dat maescop. D. Nu is d. m s. ghestoert. 591. B. D. Dats. A. B. D. jammer. 593. B. in dorpe ende in poort. C. Beide in die lande. D. Eest opt lant of in d. p. 594. D. honden.

Te vraghene ben ic becoert;
Sech mi, alse diet gherne hoert,
Ende diet gherne ondervonde A. fol. 116 *c.*
Van beghinne te gronde.

47.

Martijn, hovaerde ende nijt
Entie alre eerste strijt
Begonste in hemelrike,
Alse Lucifer, te sire ontijt,
In den hemelscen delijt,
Wilde sijn Gods ghelike;
Daer viel hi inden helscen bijt,
Daer hi nemmermeer en slijt,
Maer blivet ewelike. D. fol. 15 *b.*
Nu sent hi dor die werelt wijt
Sijn venijn ende sinen vlijt,
Ende wille dattet blike,
Alst doet jamerlike.

48.

Twe worde in die werelt sijn, C. fol. 207 *c.*
Dats allene *mijn* ende *dijn;*
Mochtmen die verdriven,
Pays ende vrede bleven fijn,
Het ware al vri, niemen eyghijn,

595 en 596. A. Sech mi, alse diet gherne hort,
Te vraghene ben ic becoort,
Alse diet gherne ondervonde
B. *en* D. *gelijk* A. *beh.* B. D. Segt mi. D. Te vraghen ben ick nu b. 596. C. als die. 598. A. D. ten gr.

600. B. C. D. Ende die. D. alder. 601. B. begonde. C. D. begonst. 603. D. iolijt. 605. B. C. D. int helsche. 606. B. C. D. verslijt. 607. B. Maer hi blijfter. C. Ende zal bliven. D. Hi blijfter. 608. C. zeint. D. seyndt. 609. A. Mijn. A. D. sijn vl. 610. C. D. wil. D. dat bl. 611. C. Als het.

612. D. woerden. 613. B. Dits a. mijn eynde dijn. C. Dats al. 614. B. Mochtemen dese. 615. D. Payse. A. B. bleve. 616. B. C. D. Waer. A. ende D. e.

Manne metten wiven.
Het waer ghemene tarwe ende wijn;
Over see noch upten Rijn
B. fol. 4 *d.* Soudemen niemen ontliven.
Nu benemet dat venijn
Van ghiericheden dit, Martijn,
Ende doet al achterbliven,
Ende ander loy bescriven.

49.

God, diet al bi redene doet,
Gaf dit wandel aertsce goet
Der menscheit ghemene,
D. fol. 16 *a.* Datter mede ware ghevoet,
Ende ghecleet ende ghescoet,
Ende leven soude rene.
Nu es ghiericheit so verwoet,
Dat elc settet sinen moet
A. fol. 116 *d.* Om al te hebbene allene.
Hieromme stortmen menscen bloet,
Hieromme stichtmen metter spoet
Borghe ende hoghe stene,
Den menighen te wene.

617. B. Mannen. D. Die mannen. 618. D. ghemeen. C. water e. w. 619. B. D. ende opten R. 620. A. Ne soude. 621. B. beneyment. C. tvenijn. 622. C. dat. D. dit *ontbr.*

625. A. B. redenen. 626. A. dat. D. dat wanckel. 628. A. Dattere. B. Datter de mensche mede. C. Dat daermede. D. Om dat hyer met soude sijn. 630. A. souden. 631. B. Maer nu es ghierichede. 632. B. stellet. D. set. 633. A. B. Omme. C. al *ontbr.* B. C. D. hebben. 634. B. steurt men. C. smenschen. 634 — 637 D. Hier om strijtmen metter spoet.
Hier om stortmen smenschen bloet;
Borch ende hoghe steyne.
Bringhen te weyne:
635. B. Hier omme so. 636. B. Borghen ende stene. 637. A. C. Meneghen.

50.

Jacop, ic hebbe wel verstaen,
Dat al waer es, sonder waen,
Dattu hier heves ontbonden:
Goets es ghenoech, lietment gaen
Int ghemene, ende hem ontfaen
Die aerme worden vonden.
Dus viele alle orloghe saen,
Dus mochtmen die siele dwaen
Ende claren vanden sonden.
Miltheit heeft haer macht ghedaen,
Vrecheit leert die werelt vlaen:
Dat proeven ende orconden D. fol. 16 *b*.
Die minres vanden ponden.

51.

Jacop, ere dinc mac mi cont:
Alse die mensce es ghewont
Van gherechter minne,
Doet der oghen wandel vont,
Of comet uter herten gront
Dit evel te beghinne?
Ic liet mi costen wel een pont,
Dat ics vroet ware teser stont;
Mac mi dies in inne.
Mine redene blivet onghesont,

638. B. Wairhede, Iacop, ic heb verstaen. C. D. heb. 639. B. D. Dattet. A. Dat het. A. B. C. al *ontbr*. 640. C. hier *ontbr*. 642. B. gheemeen. 643. A. arem. D. ghevonden. 644. B. D. So viele. C. viel al. 645. B. D. so. B. de. A. zielen. 646. B. claerse. 647. A. B. hare. 648. C. vaert. 649. A. D. Dit. 650. C. minners. D. minnaers.

651. A. C. ene. C. maec. D. een d. maect. 652. B. minre. B. C. D. wort. 653. B. C. D. Met. C. D. minnen. 654. C. Doer. B. wandele. D. wanckel. 655. A. Al comet. B. comtet. D. wten h. g. 656. B. D. ten b. C beghinnen. 657. D. lietet. 658. A. Ende ics. C. D. waer. B. C. D. te deser. 659. B. C. Maec. C. innen. D. Maect my des een eynde. 660. C. Mijn. D. Mijn reden.

B. fol. 5 *a.* Mine bescede dit dijn mont:
Hennes wijsheit niet dinne,
C. fol. 207 *d.* Na dat ic redene kinne.

52.

Martijn, du best een vremt druut,
Du spreecs recht alse een Vriese ruut,
Die noch noyt en minde.
Alrehande edel fruut
Comt van minnen, uut ende uut,
Die noyt dorper en kinde.
D. fol. 17 *a.* Die stille mint ofte overluut,
A. fol. 117 *a.* Hem can ghehelpen el gheen cruut,
Dan die hem devel toesinde:
Der herten ende der oghen virtuut
Willic dat hier mede si beduut.
Proef wat ic ontbinde,
Entie redene bevinde.

53.

Een swaer orloghe ende een swaer strijt,
Ende daertoe een ewelijc nijt
Es tusscen der herten enten oghen.
Therte den oghe verwijt:
„Du best, die mijns niene vermijt,

661. *ontbr. bij* A. C. dat. 662. B. Hens. C. Hets w. n. dinnen. D. Ende is met w. d. 663. A. B. Naer. D. reden. C. kinnen.

664. A. eene vri d. B.D. vreemt. C. vremde. D. biste. 665. B. spreicts. B.C.D. recht *ontbr.* 666. B. noyt noch. D. Die nu noch noyt. 667. A. B. edele. 668. D. wt ende vuyt. 669. B. en *ontbr.* D. Dat nye. 670 *en* 671 *bij* C. *in omgek. orde.* B. Hem en can gh. ander c. D. Hem en mach helpen ander c. C. In can ghepeinsen els gheen c. 672. A. die *ontbr.* A. B. C. tevel. C. toeseinde. 673. A. enter. D. der hoger. 674. D. hier by. 675. A. Prouf of ic dit. B. Prouft off ic dit. D. Proeft hoe ick dit. 676. B. C. D. Ende die. D. reden bewinde.

677. A. groet strijt. D. ende strijt. 678. B. verwijt. 679. C. D. therte ende oghen. B. ende den. 680. A. Therten den oghen. B. altois v. C. D. oghen. 681. A. nict nc. B. Du beste die minnens niet vernijt. C. D. niet en. D. biste.

Bi di bem ic bedroghen.
Du best emmer open wijt
Elker sonden, die voer di lijt;
Du best vrient, dits gheloghen!
Sluut dine dore tenegher tijt,
Daer so menich dief doer tijt.
Bi di bem ic doervloghen:
Dies claghic den oghen.

54.

Wapene, vriendelijc viant, D. fol. 17 *b*.
Dor di doghic menighen brant
Ende menighe coude.
Wapene, datti nature oyt vant!
Waer di verboden huus ende lant
Ende des menscen houde,
Sone bonde mi gheen bant;
Lichter ware dan een sant
Algader mine scoude.
Men stake bet uut metter hant
Ende versmorde alsulken pant
Onder donreine moude,
Waert dat nature woude." B. fol. 5 *b*.

55.

Therte sweech, ende toghe sprac:

682. A. bein. C. Bedi. 683. A. Du b. open talre tijt. B. D. biste. B. hopen. 684. A. Elken besonder. B. sonde. 685. B. Ende vrient dit nes niet g. D. Du hetes vrient hets g. 686. D. dijn herte. 687. A. Daer menich d. voren lijt. B. C. D. voer lijt. 688. C. Bedi. A. bedroghen. D. Daer by ben ick bedroghen. 689. D. Dat claghe ick den hoghen.

690. B. D. Wapen. 691. D. doech ick nu m. A. pant. 692. B. C. menich. 693. A. Wach. B. dat n. dit vant. C. dat n. di vant. D. Wapen dat dy natuer ye vant. 695. B. smenschen. 697. D. waer ick dan. 699. B. best. D. bat. 700. A. B. D. sulken. 701. B. de reyne. C. die onreine. 702. A. B D. Up dat.

703. B D. ende *ontbr.* B. die tonghe. D. de oghe.

„Mi dinct, dat u sins ghebrac,
A. fol. 117 *b.* Vrouwe coninghinne!
Dat ghi mi tyet u onghemac:
Want noit van mi tuwaert lac
Een stof, al quaemt mi inne.
Alse men mi somwile utestac,
Wat dochte daerna smenscen sac?
D. fol. 18 *a.* Sijn welvaren was dinne.
Sonder noet maecti ghecrac
Ende waerpt up mi uwen hac,
C. fol. 208 *a.* Ende ic u vrouwe kinne
Ende mine godinne.

56.

Merket, vrouwe, ende besiet,
Dat ghi over mi ghebiet,
Alse over alle uwe lede.
Men conde u ghescaden niet,
Waert so dat ghi van u sciet
Alle dorperhede.
Maer alse ghi bi mi bespiet
Dinghe die ghi ane u tyet,
Volghedijs gherne mede.
Ghi sijt recht alse tcranke riet,
Dat metten winde volghet ende vliet:
U onghestadichede
Maect u den onvrede."

704. B. dincke. C. dunct. D. duncke. A. B. sin. 706. D. tijt. 709. B. C. Als men. D. somwilen. 710. B. doochde. C. docht. C. des menschen. 711. B. es dine. D. seer dinne. 712. D. note. B. maict ghi. D. maecte hi. C. ghetrac. 713. A. B. werpt. D. worpt. 714. A. Dat ic. 715. B. D. Over m. g. A. coninghinne.

718. B. alle leyde. D. al u. 719. A. Menne. D. Men mochte u scaden. 720. D. stict. 722. B. Mar. C. Mer. C. met mi. 723. A. Dinghen. B. D. Dinc. B. mi ane. D. ghi tuwaert. 724. C. Volghedi. D. Volghe icx. 725. A. C. D. recht *ontbr.* B. als cranc riet. C. alse kranke r. D. als dat crancke r. 726. A. B. Dat den w. 727. B. C. Uwe.

57.

Dit orloghe hevet ghevelt,
Alsmen hare den twist vertelt,
  Vrouwe Redene bi bescede.
Bedegader sise scelt, D. fol. 18 *b*.
Elken deelt si daer sijn ghelt,
  Niet ghelike bede.
Baersculdich si die herte spelt,
Alse diese over voghet helt
  Ende vrouwe, bi haren ede.
Maer des ghevalles ghewelt,
Dat bi siene therte dwelt,
  Tyet soe des oghen ghelede:
  Dus delet soe die veede.

58.

Martijn, hierbi moghestu sien, A. fol. 117 *c*.
Weder die oghen therte tien, B. fol. 5 *c*.
  So therte die oghen.
Alse therte wille vlien,
Om niet dan die oghen spien,
  Daer nes gheen ghedoghen.
Maer hets emmer der herten plien,
Alst dor doghen siet desen of dien,

729. D. bevelt. 730. A. Alse mēn. C. D. haer. B. telt. 731. D. reden. C. gescede. 732. B. D. te gader. 733. B. Elke. 734. C. Met g. b. D. Maer niet ghelijck als bede. 735. B. Baensculdich so de herte stelt. D. therte. 736. C. die zi. D. Als die sij. 738. A. des onghevals. D. deses valsches. 739. B. sine. C. lieve. D. sien. 740. C. Tijt zi. D. Tijt sy. A. oghes. 741. C. deilt. B. de rede. D. die vrede.

742. C. machtu. D. mochstu. 743. B. der herten A. vlien. 744. B. die herten de o. C. Of th. D. Soe therte doet. 745. B. Als th. de oghen wille. C. Als dat h. wil. A. ontien. D. Als sy therte willen. 746. B. D. dan *ontbr.* C. Om niet al d. o. 747. C. Doer des oghen ghedoghen. D. Daertoe en is gheen. 748. B. C. D. emmer *ontbr.* C. D. het is. 749. B. Als doghen doirsien. C. doer oghen ziet dien of d. D. die oghen.

Daer so hare toe wille boghen,
So moet al haer wille ghescien:
Toghe moet lien ende ghien,
D. fol. 19 *a.* Daer dore quam ghevloghen
Minne int vertoghen.

59.

Jacop, dine redene es claer,
Al dinct soe den ghenen swaer,
Die lettel ghevroeden.
Ic weet dat wel, over waer,
Die siele ware al sonder vaer
Ende in sekerre hoeden,
Wilde die herte maken ommaer
Dat hare die oghen senden naer;
Niemen en dorfte vermoeden,
Dat hi beven soude daer,
C. fol. 208 *b.* Daer God sal doemen openbaer
Ende wisen ten gloeden,
Die hier ten sonden spoeden.

60.

Berecht mi, Jacop, oftu wout:
Weder es sekerst int behout
Rijcheit, so aermoede.

750. A. D. Daert hem toe. C. Daert hem wil toe. 751. C. al *ontbr.* D. alle. A. C. sijn w. 752. C. lijen. D. Die oghen moeten lieu engien. 753. B. Dair toe. D. Daert doer.

755. D. reden. 756. B. dinct so den oghen. C. D. dunct si. 758. C. D. dat *ontbr.* 759. B. Dat het ware der zielen gaer. D. Dattet waer der sielen gaer. C. Dat die ziele weer z. v. 760. C. zeker. B. D. Dat wi ons wilden hoeden. *beh. bij* D. willen. 761. A. B. therte. D. Woude dat herte. 762. B. D. hem. B. de oghen. A. Daer hare. 763. A. N. dorstem. B. Hine dorste hem niet v. D. Wi en dorsten niet. 764. B. leven. D. Dat wi souden b. d. 765. *ontbr. bij* A.

768. D. ofstu. 769. B. sekerst est. C. zekerste is in b. D. Welck is seker in b. 770. C. D. of.

Eest clerc, leec, ionc of out,
Het dinct mi wesen gadergout,
Al staet na den goede.
Aermoede prijstmen menichfout, D. fol. 19 *b.*
Men seghet: soe es seker ende bout,
Vor rovers sonder hoede;
Doch minnen si voer water smout,
Si scuwen hongher ende cout.
Eist alse ics mi bemoede, A. fol. 117 *d.*
So dolen dese vroede.

61.

Martijn, ic mete di vol dat vat,
Upten stoel, daer Moyses sat, B fol. 5 *d.*
Daer sitten die gheleerde.
Wat si di heten doe al dat,
Si wisen di den rechten pat:
Wel hem, diere hem an keerde!
Maer in weldoene sijn si lat,
Si heten vasten, si sijn sat:
En volghe niet sulken heerde.
Sine minnen niet voer den scat,
Haer hant es altoes sonder gat;
Noit was volc boven der eerde,
Dat meer goets begheerde.

771. A. leec, clerc. C. monic, clerc. 772. B. Al dinct. C. dunct. D. Al dunctet my gaderen gout. 773. D. Ende st. A. naer. 774. B. prisic. D. prijs ick. 775. B. so es sekerst int behout. C. hets zeker. D. Want. sy es seker. 776. C. Van rover. 777. A. C. dwater. B. twater B. D. tsmout. 779. A. B. D. als ic. B. C. D. bevroede. A. gevroede. 780. C. dezen. D. der werelt vr.

781. D. di *ontbr.* B. D. dijn v. A. dit v. 782. B. Biden st. C. Opten berch. C. op sat. 783. C. D. Daer *ontbr.* B. saten. 784. A. Dat si wisen B. D. Dat si di raden. D. doet. 785. A. bi den r. p. 786. C. Wel die daer hem toekeerde. 787. B. weeldoene. C. int weldoen. D. in weldoen sijn si soe lat. 788. B. ende si. C. Zy eten vast, zy drinken zat. D. te vasten. 791. C. sonder *ontbr.* 792. A. volc was. C. en was. D. en quam volck opter eerdc. C. die e. 793. B. meer tgoet. C. Die. D. meer scats.

62.

Die meerre meneghe es dusdaen,
D. fol. 20 *a.* Doch so vintmer, sonder waen,
Al sijn si selsiene,
Die den aertscen goede ontgaen,
Ende aermoede anevaen
Bi heleghen engiene.
Si laten hem blouwen ende slaen,
Tormenteren ende vaen,
Omme die helle tontfliene.
Hierin waert sekerst vulstaen:
Want die hem in dit doepsel dwaen,
Sijn seker Gode te siene,
Ende hem niet te messciene.

63.

Die Gods sone toghet ons dat,
Die evengheweldich sit ende sat
Den Vader inden rike;
Hi beette in dese aerme stat,
In der reinre magheden vat
Harde omoedelike,
Daer hi cume oyt soghes wart sat,
Ende ghedoghede menighen godsat
A. fol. 118 *a.* Van sinen onghelike:

794. B. D. meeste. A. B. menechte. D. menicht. C. D. dus ghedaen. 795. A. so *ontbr.* C. vijntmen. D. Nochtan vintmer. 798. C. Ende die. B. C. ontfaen. 799. B. Di heleghe. C. Bi der heiligher. D. By h. engienen. 800. A. lieten hem bluwen. 801. tormentieren. 802. D. te vliene. 803. B. est. C. zekerste. 804. A. Want dien. D. in die d. 806. A. Noch niet te m.

807. D. toent ons selve. 809. A. in sijn r. 810. C. D. in die a. s. 811. A. Marien. C. maghede. D. maghet. 813. C. Dat hi. A. D. oyt *ontbr.* D. Daer hi bina. A. B. was. 814. B. D. doghede. D. meneghen hat. A. gadsat.

Dat aermoede es die pat, C. fol. 208 *c.*
Die dor den hemel maect een gat, D. fol. 20 *b.*
Ende soe niene beswike,
Die hare met trouwen wike.

64.

Waenstu, Martijn, weeldich, vet,
Ende ghecleet, nu wel nu bet, B. fol. 6 *a.*
Varen int langhe leven,
Ende Jhesus, naect, int bloet besmet,
Ende sine rechter side ghesplet,
Ende ant hout verheven?
Of dat hovet van onser wet
Met scarpen dornen was beset,
Alst noch es bescreven,
Wiltu wesen een sijn let,
Magherlike drinc ende et,
Lere weelde begheven,
Oftu moets sware sneven.

65.

Niene segghic dat rijcheit sent
Die siele inden torment,
Updat ment nutte met rechte;
Maer sekerst es vlien tserpent,
Dan wandelen daer omtrent, D. fol. 20 *b.*

816. B. Die armoede es een pat. D. een p. 818. B. Ende zoene niet. A. niet en. D. si hem niet en. 819. B. C D. met herten.

821. B. D. Sijn g. 822. B. Ende varen. 823. B. hinc naect. D. met bloede. 824. D. sijn. 825. B. Dair hi an thout was v. C. Ant hout was v. D. Aent houte was v. 826. A. Of thovet. D. Oft dat hoeft. 828. C. Also alst is b. D. Alsoe alst was b. 829. A. Eist dattu wilt sijn sijn l. B. Eist dattu weisen wils zijn l. D. Eest datstu wilt wesen sijn l. 830. D. Magherlijck drinct. 831. D. Leert. 832. C. D. Of du. D. swaerlijck.

833. A. D. Niet en s. B. Niet s. 834. A. zielen. 835. D. te rechte. 836. C. zekerste. A. C. dat s. B. ist vlien. D. Maer beter ist te vlien ts. 837. A. D. Dan te w.

Dat di niet bevlechte.
Want rijcheit maect den mensce so blent,
Dat hi Gode niene kent;
Dus sceetmen vanden lechte,
Ende wert van levene een rent;
Daer valtmen inden helscen scent.
Dus bringhet in die echte
Die duvel sine knechte.

66.

Jacop, du spreecs wel ende waer;
Maer die wech es nauwe ende swaer
Ende sere onghetreden,
Met aermoede te clemmene daer,
Daer men levet sonder vaer
A. fol. 118 *b.* In eweliker vreden.
Martijn, so trec den aermen naer,
Deele hem stille ende openbaer
Van dire weeldicheden.
Eere der kerken enten outaer:
Het wert ten joncsten daghe claer,
Daer di God sal besteden
D. fol. 21 b. Met sinen lieven leden.

838. A. Dat het di. B. Dattet niet en bevlecte. D. Dattet dy niet en. 839. A. Maer r. B. C. den meneghen. D. dat volck. C. so *ontbr.* [840. B. niet en. D. Dattet G. niet en bekent. 841. B. Dair sceet hi. C. Daer. 842. C. wordt. D. leven. 843. B. Dair na valt hi in helsche convent. C. Dan valtmen int helsche convent. D. Daerna valtmen inden torment. 844. B. Dair brenghet u die hechte. C. D. hechte. 845. D. sinen.

846. B. segs. D. segghes. 847. B. C. D. Maer *ontbr.* 848. C. D. zeer. 849. A. aermoeden. C. te climmen. D. climtmen. 851. B. Mit. A. C. D. eeweliken. 852. D. so *ontbr.* C. D. trect. A. D. die aerme. 853. B. Ende deel. C. Ende deile. D. Deelt. 854. B. C. weldicheden. 855. B. die kercke ende die outair. C. In die kerke ende op den outaer. D. Eert die kercke ende toutaer. 856. C. Het wordt te j. d. D. daghen 857. B. Dat di. C. Datti. D. bescheden.

67.

Die wech es nauwe ende hoech,
Daer Jhesus bi te hemele vloech,
Dats passie ende aermoede. B. fol. 6 b.
Oftu meer hebs dan di doech,
Om die Gods hulde poech,
Deele van dinen goede;
Dine fiere herte boech
Ten armen menscen, ende toech
Ontfaermicheit van moede. C. fol. 208 d
God selve, die noyt en loech,
Ende den milden niene bedroech,
Sette di in sire hoede,
Buten der duvele roede.

68.

Jacop, die werelt maect ghescal,
Ende tyet den vrouwen al,
Dat wi in sonden sneven.
Want Yeve viel den eersten val,
Daer wi omme int aertsce dal
Noch alle sijn verdreven,
So segghen si, groet ende smal,
Dat soe Adame therte stal, D. fol. 22 a.
Die hem hare liet vergheven.

859. B. C. D. Is die wech. 860. B. ten hemel. D. God by te hemel. 861. C. Na passien ende aermoeden. 862. B. heefs. D. Hebstu meer dan d. d. 862 en 863. C. Om die Gods hulpe poech
Heefstu meer, dan die doech.
863. B. die *ontbr.* 864. D. Deel. C. goeden. 865. B. tooch. 866. C. D. Den a. B. C. D. menscen *ontbr.* A. ende pooch. 869. A. Enten m. noit b. D. Noch den m. nie en b. B. noyt. 870. C. Zet. 871. A. des viants. B. der duvelen. C. der duvel. D. die duvelen.

872. D. menich. 873. A. B. thyent. 874. C. in den z. 875. B. C. D. Eva. 876. D. in thelsche. 878. B. D. Nu s. B. dat gr. e. sm. 879. B. Adaem. 880. D. hier liet.

Sech mi, wien men tyen sal
Dit verlies sonder ghetal,
Daer wi omme moeten beven,
Alse enden sal dit leven.

69.

Martijn, hine es niet harde vroet,
Die mi aentyet dat hi mesdoet,
A. fol 118 c. Kent hi vrome of scade.
Ic sie die see, ic sie die vloet,
Ic settere willens in den voet,
Bi enen dommen rade.
Wien maghics draghen evelmoet,
Of mi die stroem metter spoet
Draghet int onghewade?
Of ic quaet kenne ende goet,
Ende ic mi willens veinse verwoet,
Men salt claghen spade,
Dat ic mi verlade.

70.

Sulc tyet der vrouwen upsien,
Dat si hem dat herte ontien,
D. fol. 22 *b.* Alse die steen die naelde.
B. fol. 6 *c.* Hi dinct mi mesdoen in dien,
Wilde hi der waerheit ghien,
Dat hi daertoe taelde.

881. B. Segt my wiement. C. Zegh nu wie ment. D. Segt my wien ment. 883. A. Daer wi in m. sneven. B. sneven.

885. A. die ghene en es [niet vroet]. B. hi es niet wel. D. harde *ontbr.* 886. A. Die mi tyet. B. Die andren tiet dan. D. Die yemant tijt. 887. A. ende. C. Kende hi vroem. 888. B. C. D. setter. D. die voet. 891. C. maghic. D. evelen. 892. B. de s. C. die storm. B. C. met groter sp. 893. A. in den gewade. B. in die gewade. C. in o. D. int ghewade. 894. B. C. can. 895. *hij* A. *ontbr.* B. willens *ontbr.* D. veyse.

898. A. thyent den. D. claghet den. 899. D. therte ontdien. 900. B. D. Als. B. de n. 901. C. Die dunken. D. dunct. 902. D. Wil hy. B. lien. 903. B. Van dat hi.

Wat moghens vrouwen, dat manne plien
So nauwe om haer scoenheit spien?
Wies diese daertoe haelde?
Wilde die claghere te tide vlien,
Sone mochtem niet messchien,
Ende hi den sin verstaelde,
Eer hem therte daelde.

71.

Vrouwen sijn bi naturen goet:
Si slachten den wine ende der gloet,
Die de werelt verbliden.
Die des wijns te vele indoet,
Ente na den viere set den voet,
Hine cans niet gheliden.
Waren die manne also behoet,
Dat si oghen, sin ende moet C. fol. 209 *a.*
Wel consten besniden,
So ware vrouwen minne spoet:
Nu werden si van minnen verwoet, D. fol. 23 *a.*
Diere dompelike toe tiden.
Dit doet vrouwen beniden. A. fol. 118 *d.*

72.

Datmen lettel ghetrouwe kint

904. B. vrouwen *ontbr.* B. D. mannen. 905. C. om *ontbr.* A. B. hare. 906. B. Wie was. C. D. Wie is. D. daertoe *ontbr.* 907. B. D. clagher. A. in tijt. B. te tijt. 908. B. C. So en mochte hem. D. Soe en mocht hem. 909. *bij* B. *ontbr.* A. verscaelde.

911. C. van naturen zoet. 912. B. winen. A. enter. 914. A. Want wie. B. C. te vele des wijns. 915. A. B. Ende te naer. B. stelt. 916. B. C. cant. D. Hi en can dat. 917. B. Wair een man so. D. Waren mannen. 918. B. Dat hire herte s. e. m. D. Dat si daer ieghen s. e. m. 919. B. conste. 920. A. . . ware. C D. waer. D. vrouwe. C. minnen. 921. A. . . . vorden. D. minne. 922. A. . . . dompelike. B. C. D. domlike. C. D. Die daer.

Bij B. *is de volgorde der Strophes aldus:* 72, 74, 73; *bij* D. 74, 72, 73.
924. A. te lettel. B. D. luttel trouwen vint. C. Want men luttel trouwen kent.

Vrouwen, en claghic niet een twint,
Bi eere maniere:
Want so wat men vele vint,
Wort onwert ende onghemint,
D. fol. 23 *b.* Ende men copet ondiere.
Manne sijn loser dan die wint,
Haer scone claghen vrouwen verblint,
Want si sijn goedertiere.
Groter sonden hi hem bewint,
Die valsce worde vrouwen toesint!
God die moetene sciere
Senden ten helscen viere!

73.

Wat mochte ver Yeve, dat Adam
Dor haren wille den appel nam,
Dat wi noch alle besterven?
Ic waenre ons vordeel ave quam:
Want hier omme themelsce Lam
Wart mensce tonser bederven.
Hi versoende des vader gram,
Hi wijsde ons den wech enten dam
Toter hogher erven.
Selsienre dinc noyt man vernam,

925. B. An vrouwen dat ne cl. twint. D. Aen vrouwen dat claghe ick twint. 926. D. manieren. 927. A. wat so men. C. D. wes men. 928. B. D. Es. 930. B. D. Mannen. 931. A. B. Hare. D. schoen. 932. D. goedertieren. 933. A. Grote sonden. C. In groten sonden. 934. A. B. worden. D. Diet valsch woert. 935. B. D. moeten. C. hi moet hem.

937. B. mochts vrau Eva. C. D. mocht Eva. 939. A. alle *ontbr.* D. al. 940. A. ane (KAUSLER *fautief*). B. of. D. waender o. v. af. 941. B. Hier om wart man. C. Hier om wart mensche. D. Hier om wert mensch. 942. A. bederve. B. Te onser alre bederve. C. Tot onzer alre b. D. Tonser alder b. 943. A. B. D den vader. 944. A B. Ende w. A. ons *ontbr.* B. C. ende den d. 945. B. Ter uppersten erve. 946. B. C. selsenre. D. selsender.

Dan die maghet God maecte so tam,
  Dat hi ene werven
  Dor ons wilde sterven.

74.

Wat maken quaetsprekers ghescal?
Vrouwen dadent welna al,
  Dat oyt wonder ghesciede.
Al dat es ende wesen sal
Ende oyt was sonder ghetal,
  Inghele ende liede, B. fol. 6 *d.*
Benedide, groet ende smal,
Marie, die ghenas den val
  Van menseliken diede.
Soe es die rovede ende stal A. fol. 119 *a.*
Die sielen int helsce dal,
  Die Lucifer beghiede
  Dat waer sine maisniede.

75.

Jacop, du best den vrouwen hout, D. fol. 24 *a.*
Du gheves den mannen al die scout,
  Ic wane ict best ghedoghe.
Ic vergheve al onghedout
Allen vrouwen, jonc ende out,

947. B. Dan dat de m. maecte Gode s. t. D. Dan een m. God m. A. C. Gode. 949. A. Om. 948 en 949. B. C. D. Dat hi hem ene werven
Doer ons liet bederven.
beh bij D. eenwerven *en* hier liet b.

951. B. welnaer. D. bina. 952. B. Dat dat w. C. D. Dat dit w. 953. B. Al dat was es ende w. s. 954. A. Ende dat oint w. 955. B. Inglen ende alle l. D. Inghelen. 956. A. Beveden groot e. s. B. Benedien. D. Benediden. 957. A. B. Maria. C. D. Marien. A. die *ontbr.* 958. B. misseliken. C. menschelike. D. ghedieden. 959. A. Soe was. 960. D. siele. 961. A. B. D. Dies. B. ghebiede. 962. A. Want het was s. m. B. Ende al s. m. D. Dat was.

964. *ontbr.* bij B.; A. D. al de. 965. B. Ic wane ic. 967. D. Alle.

Omme die Vrouwe hoghe,
C. fol. 209 *b.* Daer ons af quam onse behout.
Ghedanct si soes dusentfout
Dat soene uphilt met soghe,
Die ons benam dat helsce cout!
In hare bem ic tendene bout
Onse dyaloghe:
In vraghe nemmeer, no en toghe.

968. B. Doir die. D. Om eene vr. 970. B. Gheloeft so sie dusentichvout. C. zi zi. D. soe sy si. A. menichfout. 971. B. D. si hem. B. ophelt. C. D. ophielt. 972. D. thelsche. 973. C. Tot haer ben ic ten einde bout. A. te hendene. B. te endene. D. te eynden. 974. D. Onser beyder d. 975. B. Ic en v. nemmer no t. D. Ick en. C. D. niet meer noch en.

DANDER MARTIJN.

1.

Martijn, slaepstu, slaept dijn sin?
Sprec: hebstu gheen spreken in?
Du dincs mi al verdoren.
Dune achtes meer no min
Dan omme weelde ende om ghewin:
Wiltu di dus versmoren?
Waert al dijn dat comt int Swin,
Gout, selver, stael, loet, yser, tin, D. fol. 24 *b*.
So blevestu verloren, B. fol. 7 *a*.
Daetstu ter doghet gheen beghin.
Hef up dijn hovet ende dinen kin:
Tontijt waerstu gheboren!
Hebstu dichtens versworen?

2.

Jacop, du woens in den Dam,
Ende ic tUtrecht, dies bem ic gram,
Dat wi dus sijn versceden.
Weetstu wat mi oit mesquam?
Dats dat ic bate nie vernam

D. Dat anderde Boeck.

1. B. slaep. 2. A. D. Spreect. A. hevestu. 3. D. dunckes B. D. al *ontbr.* 4. B. Du en achts anders. D. m. noch m. 5. B. Dan weelde ende ghewin. D. op weelde ende ghewin. 7. B. Wair al di. D. Al waert. D. zwint. 8. B. goud sulver loot ende tin. D. g. s. loet stael y. t. 9. D. Nochtan blivense. 10. A. ter toghet. D. der duecht. 11. D Heft, dijn kin. 12. D. Tontide. 13 A Hevestu dat dichten. D. dichten.

15. A te Dorderecht. 16. D. ghescheden. 17. D. Weetti wes. B. D. mi meest m. 18. A. Dat ic b. noch nie v. B. noyt bate. D. Dat ick noyt baet en v.

A. fol. 119 *b.*

Ant dichten van ons beden.
So es mi die sin worden so lam,
Dat icker node weder an quam:
Dit deet mi verleden.
Du wecs mi, alse een stotel ram:
Al bestu wilt, du werts noch tam.
Lere dine worde cleden
Soetelike ende ghereden.

3.

Martijn, vrient, hebbic messeit,
Ic bens te beterne ghereit,
D. fol. 25 *d.*
Iç wils al up di bliven.
Maer verstant mi ende ontbeit:
Ene dinc die mi upt herte leit
Willic di bescriven,
Daer hare die werelt mede meit,
En dade dat lief worde leit:
Ende dats minne van wiven.
Wat dat es in die werelt breit,
Steden, borghe, bosch ende preit,
Soudemen verdriven,
Wildemen minne ontliven.

4.

Jacop, dit was oyt dijn doen:
Van vrouwen moeste dijn sermoen

19. B. An. 20. B. de zin. D. mijn sin. 22. D. doet. 23. A. scotel (KAUSLER *fautief*). B. slotel. D. Du wrecs mi als een ghestoten ram. 24. D. Al *ontbr.* du wordes tam. A. noch *ontbr.* 25. D. Leert. B. dijn. A. D. worden. 26. D. reeden.

28. A beins. B. beteren. D. beeteren bereyt. 29. A. up hu. 30. B. verstaet. A. ontbint. 31. B. Een dinc. D. die *ontbr.* B. int h. 32. A. Die w. hu b. 34. B Ne wair ooc dat lief wair leit. D. waer leit. 35. D. Ende *onbr.* 36. D. Al dat is. 37. A. bosch, berch e. pr. B. burghen, busschen, pr. D. borch, bosch ende pr.

40. A. So Jacop. 41. B. moetstu. D. Dattu van vrouwen dijn s.

Altoes beghinnen of enden.
Waerstu een dorper, du spraecs van coen,
Nu es dine herte dies ontfloen;
Doch willics mi ghenenden,
Ende wille afsteken minen caproen,
Ende horen watti hier toe spoen,
Dattu den onbekenden
Martine niene laets gheroen. B. fol 7 *b*.
Al haddic ane twee yserine scoen, D. fol. 25 *b*.
In mochte di niet ontwenden.
Nu sprec: ic saelt ontbenden.

5.

Martijn, du salt mi verstaen:
Ene vrouwe wel ghedaen
Hevet mi ghevaen met minne. A. fol. 119 *c*.
Al dat Gode es onderdaen
Lietic al om hare gaen,
Mochticse ghewinnen;
Nochtan wetic, sonder waen,
Dat si mijns niet en acht een spaen:
Mine herte doet mi bekinnen,
Al souder omme die werelt vergaen,
Dat soe mi niet en soude ontfaen
In hare herte binnen:
Hiertoe nes gheen verwinnen.

42. A. Of b. B. begonnen. D. Beghinnen moets. 44. D. dijn. 46. A. Ende steken af. B. mijn. D. striken af. 47. B. horen *ontbr.* 49. B. D. Martijn. B. niet. D. niet en. 50. B. D. yseren. 51. A. mochtu. B. En m. D. Ick en mocht u. 52. B. vrach. D. vraecht. B. D. sal.
53. A. sout. D. sulste. 54. D. Een. 55. B. D. bevaen met minnen. 56. D. God was. B. Al dat goede es ende daen. 57. B. al *ontbr.* D. Liet ick om haerre wille. 59. A. weetic wel. 60. B. niet acht. 61. A. Mijn h. D. Mijn hert. 62. D. die werelt om v. 63. B. niet soude. 64. D. haer. 65. D. Hier toe en is gheen versinnen.

6.

Een ander vrouwe es die mi mint
Boven al dat soe levende kint,
Met ghestader trouwen,
Die mi gheprijst es niet een twint,
D. fol. 26 *a*. Maer die scoenste diemen vint,
Ende bloeme van allen vrouwen.
Nu es mijn herte so hart een vlint,
Dat so hare daer toe niet verbint,
Dat soese yet wille scouwen.
Hoe lief upsien soe mi toesint,
Het dinct mire herten sijn al wint;
Soe liete haer eer bedouwen,
Eer sire om quame in rouwen.

7.

Martijn, nu hore ende verstant:
Dese twee sijn in een bewant,
Dat costen moet seens leven.
Nu hebbic die macht in mine hant,
Welker ic wille breke ic den bant,
Ende mach hare al vergheven.
Emmer moet dene gheven den pant,
Den liefsten dien God ye vant:

66. A. Eene. D. vrou. 68. D. ghestadigher. B. trouwe. 69. B. Die in my g. D. Die mijn gheprijs en hevet twint. 70. B. Mar de sc. D. Maer sy is die sc. 71. D. bloem. B. D. boven. D. alle. 72. B. blint. D. soe een glint. 73. A. so hare iet daertoe v. B. dairtoe yet. D. Dat hem daertoe niet v. 74. A. yet *ontbr.* D. hyse yet. 75. A. lieve. B. upsien *ontbr.* 76. A. een wint. D. Het dunct mijnre h. al wint. 77. D. eer *ontbr.* B. D. in stucken houwen. 78. A. om *ontbr.* D. sy daer om.

79. D. nu *ontbr.* hoert. 80. D bedwant. 81. B. des eens. D der eenre. 82. A. B. de m. A. mijn. D. die machte in die h. 83. A. Welc ic wille, ic breke d. b. B. Welker ic breke d. b. 84. A. maghet. D. macht. 85. A. Deene moeter laten d. p. D. deen quiten d. p. 86. B liefste, yet. A. B. D. die. A. oint.

Hier toe sijn si bedreven.
En liech mi niet alse een truwant, B. fol. 7 *c*.
Maer sech mi, an welken cant
Dine herte es bleven,
Ende welke du liets sneven. A. fol. 119 *d*. D. fol. 26 *b*.

8.

Jacop, dits gheen vraghens waert,
Die de waerheit niet en spaert,
Hevet dit saen ontbonden.
Het es emmer der herten aert,
Dat soe daerwaert tijt ende vaert,
Danen hare quamen die wonden;
Al sout al varen inder vaert,
So wat dat welvaren begaert,
Nu ende tallen stonden,
Ic lossede die mi therte verswaert.
Soudic hare doen smaken tswaert?
Dat ware ondervonden
Meerre moert danne sonden.

9.

Tonghe lieghet, maer therte niet,
Want so wat dat herte ghebiet,
Willemen emmer vulbringhen.
Wat es Naerchisuse ghesciet,
Die sine vorme spieghelt ende siet
Int water sonder minghen?

87. A. D. verdreven. 88. D. Liecht. 89. B. D. segt. D. ander welker. B. welker. 90. A. Dijn hert. D. Dijn h. D. gebleven. 91. D. welcker.

92. A. dins gheens. D. ten is. 93. A. niene. 95. D. Hets. 96. D. derwaerts t. e gaert. 97. D. Van daen haer q. de w. 98. D. in die v. 99. A. Wat so welvarens. B. welvarens. D. Wat welvarens. 100. D. tot a. st 101. A. verloeste. D. loste. A. D. bezwaert. 102. A. dan doen. B D. laten sm. 104. D. Meerder.

105. D. Die tonghe. 106. D. Maer wat soe th. B. therte. 107. D. Wiltmen. 108. A. Naersins. D. Narciscus.

Hant ende mont hi daerwaert biet,
D. fol. 27 *a*. Hi bit, hi claghet sijn verdriet;
Nature en wils ghehinghen,
Dat hem can ghehelpen iet.
Hi doelt, alse hi wel selve siet,
Hine conste sijn herte dwinghen,
Hine staerf bi desen dinghen.

10.

Medea toghet ons selve dat,
Die rovede ende stal haers vader scat,
Ende versloech haren broeder
Om Jasoene, dies haer cume bat.
Si liet conincrike ende stat,
Vader, suster ende moeder.
Nochtan, daer soe allene sat,
Wijsde haer redene den rechten pat,
Al volghede soe den loeder.
A. fol. 120 *a*. B. fol. 7 *d*. Maer therte was hare so mat,
Daer minne in hadde ghemaect een gat;
Wille helt den roeder,
Al was die redene vroeder.

11.

Exempel vindic sonder ghetal,
Die met mi souden lyen al,
D. fol. 27 *b*. Dat ic hare tleven gave,
Die mi therte rovede ende stal.

111. D. derwaert. 113. A. ne wils niet. 114. A. gh. niet. 115. A. Hi dolt. D. wel *ontbr.* B. ghiet. 116. A. Hine constem niet bedwinghen. D. Hi en conste niet bedwinghen. 117. B. Hi starf van. D. dese.
119. B. D. vaders. 121. D. Jasoen die. 122. A. scat. 124. B. Nochtanne. 125. D. reden. 128. D. had in. 129. A. hilt. D. hielt. 130. D. reden.
131. B. Exempelen. 132. D. liden. 134. D. roofde.

Jacop, mac mi gheen ghescal,
Hier en sceedics niet ave
Al tfolc, dat woent sonder ghetal
Beede up berch ende in dal,
Eist coninc ofte grave.
Dijn proeven wert hier jeghen smal;
Hen sal niet waert sijn een bal,
Ghevullet met drave:
Also helpe mi Sente Bave!

12.

Martijn, du best een stout seriant:
Dats een vast cnoep ende een vast bant,
Die niemen en mach ontbinden.
Die cnoep, die Alexander vant,
Ontcnochte sijn swaert, niet sijn hant,
Alse hijs hem wilde bewinden.
Laet mi ghenaken an uwen cant,
Men sal u vroetscap noch te hant
Tellen metten kinden.
Also vele als dieden mach een sant
Jeghen Casselberghe in Vlaenderlant, D. fol. 28 *a*.
Sal dieden hier u vinden,
Al waendi mi verblinden.

13.

Ghi wilt starken uwe woert,

135. B. maec. D. maect. 136. B. en *ontbr.* D. scheyde ick. 138. D. berghe. A. up dal. 139. B. ist grave. 140. D. is hier tieghen. 141. D. Ende en sal. 142. B. D. Ghevollet. D. cave. 143. B. help. D. Soe helpt.

144. Jacop. D. biste. 145. B. D. vaste cn. e. e. vaste b. D. vaste knoop een vaste b. 146. A. en *ontbr.* D. nyemant. B. D. en can. 147. D. Den knoop. A. bant. 148. D. met zijnre hant. 149. D. wil. 150. B. dinen. A. Laet ghetaken an uwen cant. 151. A. noch *ontbr.* B. Ghi sult noch verste vroescap te hant. D. Uwe vroetscap suldi te hant. 153. A. Also vele also. D. als helpt. 154. B. Cassenberch. D. Casselberch. 155. B. binden.

Die ghi nu hier bringhet voert,
Met truffen ende met poetrien.
Of Medea dede die moert,
Ende hem Narchisus hevet versmoert,
Dats minne van sottien.
A. fol. 120 *b.* Dit woert minne ende datter toe hoert
En was met sonden noyt begoert,
Noch met ribaudien.
B. fol. 8 *a.* Wien so reine minne becoert,
Diene mach niet sijn verdoert:
Dies sullen met mi lien
Die meesters van clergien.

14.

Les toude ende tniewe testament,
Ende besich wel al omtrent
Alle die heilighe liede.
Wie was van minnen oyt ghescent?
Wien maecte oyt minne blent,
D. fol. 28 *b.* Die ane Gode ghiede?
Si minden vrouwen wel bekent,
Scone ende edel, up sulc covent
Dat hem God oyr beriede.
Al dogheder omme menich torment,
Sulc alse minne der joghet toesent,

158. B. ghi ons hier. D. nu *ontbr.* 159. D. met fabulen ende p.
160. B. Of hem Merchisus heeft versmoirt.
Ende Medea dede die moort.
A. D. die *ontbr.* 161. A. Naersus. D. hem *ontbr.* Narciscus. 162. B. D. Dits. 163. D. Minne ende datter toe behoert. 164. B. Ne was noyt. A. met minnen. D. nye. 165. D. Noch oeck. 166. A. Wien dat. D. Wient reyn m. 167. D. Hi en. A. bedort.

170. B. Leest. D. Dit is doude. 171. A. B. besie. A. D. wel *ontbr.* 173. D. ye. 174. B. die minne ye. D. Wie maecte ye. 176. D. minde. 177. D. Schoen ende wijs op sulcke convent. B. wijs. 178. B. oyt b. D. eere b. 179. A. somich. D. om de sulck t. 180. A. sent. D. ter doghet sent.

Wie waest diere of messciede,
Ghelijc heidinen diede?

15.

Abraham was ver Saren man;
Doe sine amie hare heffen began
Boven haerre vrouwen,
Daer en was gheen houden an
Hine deedse wech, want redene verwan,
Sine herte was vul trouwen.
Gheen heilich man no wijs en can
Minnen sonder redene dan:
Dit machmen wel bescouwen.
Sulke minres ghenieten den ban,
Die metter mesdaet maken ghespan;
Die minres willic blouwen,
Want dats minne vul rouwen.

16.

Of ic dan sette minen sin, D. fol. 29 *a.*
Daer ic en mach meer no min
An winnen dan al scade,
Ende mi ene andre so hevet in, A. fol. 120 *c.*
Dat soe haer selven ende al ghewin
Mi jan vro ende spade;

181. A. diere omme. D. was dier af. 182. B. hedinen. D. den heydenen d. 183. B. vrouwen Zara. D. vrou Sara. 184. B. D. zijn a. A. B. D. hare *ontbr.* B. verheffen. D. te verheffen. 185. B. Hare boven h. v. D. sijnre vr. 187. B. Hi deedse wech verre van dan. A. want redene vernam. D. Hi dedese wech, reden verwan. 188. A. Ende sine herte vul tr. D. Sijn. 189. A. edel man. B. D. no wijf. 190. D. reden. 192. B. gheeft men. D. minnaers geve ick.

194 en 195. B. Dits minne vul rauwen, D. Daer is minne vol rouwen,
Die minres willic blauwen. Sulcke minnaers wil ick blouwen.

198. B D. al *ontbr.* 199. D. Ende mi een soe ander h. i. 200. D. Dat sy haer ende haer gh. 201. D. gand vroech.

Mi dinct dat ic meer sculdich bin
Hare, die mi coes int beghin,
Ende ane mi blivet ghestade,
Dan hare, die fierlike haren kin
Te mi waert draghet, ende haer ghespin
B. fol. 8 *b.* Van minnen el draghet te stade,
Ende diere ic omme niet bade.

17.

Jacop, of ghi niet en acht
Exempele, die ic vort hebbe bracht,
Ic wille ter bible keren.
Die minne hadde over Adame macht,
Soe verwan met haerre cracht
Den vroetsten alre heren.
Van hem sijn wi alle ghewracht,
So eist recht dat hem elc man slacht:
D. fol. 29 *b.* Men maghet wel doen met eren.
Minne over redene vervacht;
Wie sore omme weent of lacht,
Vrouwe Yeve moestem leren
Sijns willen ontberen.

18.

Wat machte so hadde Sampsoen,
Of David, of Salomoen,
Jeghen die cracht van minnen?

202. A. B. dincke. D. dunct. B. meest. 205. D. hare *ontbr.* fierlick. 206. D. Te mi dr. 207. A. els dr. te zade. B. elder dr. de stade. D. elder dr. te rade. 208. B Ende die dicker om n. b. D. Ende dier icker om bade.
210. D. Exempel, ghebracht. 211. A. te b. D. wil ter bibelen. 212. B. De minne had op Adaem. D. Minne had op Adam. 213. A. verwanne met harer macht. 214. A. D. van allen. 215. D. al. 216. A. D. man *ontbr.* 217. B D. Elc macht. 218. A. verwacht. B. vernacht. D. boven die reden vernacht. 219. B. Wiet. D. Wie datter om. 220. B. mosten. D. Vrou Eva moste hem. 221. A. Sijn ontbeeren.
222. B. machten. D. macht. A. D. so *ontbr.* 223. D. David ende Salomoen.

Daer nes jeghen cracht gheen doen,
Sorobabel in sijn sermoen
Doet ons wel bekinnen,
Dat wien so vrouwen minne ontspoen,
Hine mochte nemmermeer gheroen
In siere herten binnen,
Hine moeste al sinen sin ondoen
Ende volghen hare, die hem ware ontfloen,
Ofte hem selven ontsinnen:
Hier jeghen nes gheen verwinnen.

19.

Jacop, sech, verstaestu niet, A. fol. 120 *d.*
Wat dit woert Amor bediet,
Dat in Dietsc luut Minne?
Elc letterkijn, diet wel besiet, D. fol. 30 *a.*
Hout in een woert; sinne ende bespiet
Der minnen cracht daer inne.
Aldus ontbint tLatijnsce diet:
„Porringhe die den sin ontiet,
Ende tsere trect," ten beghinne,
„Entie redene ghemoetene pliet."
Aldus ontbant mi ende besciet
Mijn meester, als ict kinne,
Of mijn verstaen es dinne. B. fol. 8 *c.*

225. A. Daer ne es toe recht toe g. d. D. Daer en is ieghen gheen doen. 228. D. Soe wien vrou minne spoen. 229. B. Hi en mochten. D. Hi en mach anders niet gh. 230. B. D. In zijn harte binnen. 231. D. Hi moet alle sijn sinnen. B. sine zinnen. 232. A. al ware so ghevloen. D. hare *ontbr.* D. die hem is o. 233. A. selve. 234. A. D. Hier toe es g. v.

235. B. D. segt. 236. A. Dat. 237. B. Dietsche. D. Duytsche. 238. D. letter. 239. A. Hout in een wort sinne bespiet.
B. Hout een woort in, ɣ ende bespiet.
D. Hout een w. in ende b.
241. D. ontbant. 242. A. D. wech tyet. 243. A. Ditser een ten b. D. Diet seer. 244. A. tontmoetene. B. Ende r. ghemoeten. D. Die de reden te ghemoete pl. 245. D. Dus. A. mi *ontbr.* 246. B. D. ic. 247. D. verstant.

20.

Of dit minne es, alset es,
Wes des seker ende ghewes,
Ic volghes minen eersten woerde:
Over waerheit lie ic des,
Soene smaecte swaert no mes,
Die mi therte dorboerde.
Herte nemmermeer ghenes,
No gheruste, no ghesces,
Lieghic van enen woerde!
Proef dattu wils, Jacop, ende les;
Dies es mine herte wel gheles,
D. fol. 30 *b*. Dat ic mi eer versmoerde,
Eer icse sterven hoerde.

21.

Martijn, ruut gramarien,
Du pleghes des rude liede plien,
Die tware niet willen lien:
Mesdaden, die den wisen messcien,
Salmen niet in exemple tien,
Maer Gode benedien,
Die ons daer bi leert sonden vlien
Ende up gherechte minne sien.
Des hopic ane Marien,
Dat ic di doe noch heden ghien

249. B. Dies sijt seker c. g. D. Ick ben s. c. g. 250. B. volghe. D. Ick volgs den eersten w. 251. D. Die w. A. lijc. 252. A. B. smaecter. D. Si en 254. D. Therte. 255. B. D. Noch. . . . noch. A. gherust. A. D. ghetes. 257. A. wilt. D. Jacop proeft wel ende les. 258. A. D. mijn. D. ghewes. 259. A. vermorde.

261. B. ruud. D. ruyt. 262. B. dat rude lieden. D. des vele lieden. 263. A. wille. D. Die waerheyt node lyen. 264. B D. ghescien. 265. B. D. exemplen. A niet niet. 267. A. sonder. 268. B. rechte. 269. A. Ic zwerdi dat bi Marien. 270. B. di *ontbr.*

Met mi, oftu best een payen, A. fol. 121 *a.*
Ofte in heresien,
Of van sduvels paertien.

22.

Nu hore na mi ende verstant:
Wie was, die eerst minne vant,
Dan God, die selve es minne?
Al dat oyt maecte sine hant,
Dat minnet sire herten bant
Met bescedenen sinne.
Ja! Lucifer, den helscen viant, D. fol. 31 *a.*
Ne haet hi niet, dats becant,
Noch en dede van beghinne.
Dat hi sit in der hellen brant,
Dat dede der hoverden pant,
Der helscer coninghinnen;
Daer blivet hi altoes inne.

23.

Dat dit waer es, proef wel dat: B. fol. 8 *d.*
Ware eneghe dinc van Gode ghehat,
Soe en mochte niet gheduren.
Die onghetellede Gods scat
Ne was noyt tontfarmene mat
Sijnre creaturen,

271. D. Oft du biste een paijen. 273. D. van duvels.
274. B. Nu *ontbr.* D. Martijn hoore ende v. 275. D. wast. B. die m. 276. B. Dan God zelve, die is m. 277. D. maecte ye sijn h. 278. A. Al minnet. D. Dat *ontbr.* 279. D. ghestadighen. 280. B. Lucifaer den viant. 281. D. dat bekant. 282. B. No ne deide. 283. D. in den helschen. 284. B. Dat doet der hovairde bant. A. pont. D. Dat doet der hovaerdien pant. 285. D. Die helsche. B. D. coninginne. 286. D. Hi blijfter altoos.
287. A. D. proeft. B. proef ic. 288. B. Wair. D. Waer eenich. 289. A. Het mochte. D. Ten m. 290. B. Godssat. D. Den onghetelden. 291. D. tontfermen sat. 292. A. Sine creaturen. D. Alle sinen.

Updat mens hem met herten bat;
Maer Lucifer sit ende sat,
  Nu ende telker uren,
In der fierre hoverden stat,
Ende nemmermeer en wert hijs sat:
  Dus ne mach sire naturen
  Ghene ghenade gheburen.

24.

Of men dit bi redenen weet,
D. fol. 31 *b.* Dat God niemene hevet leet,
  Wien ghevet hi tlanghe leven?
So den ghenen, die hem es wreet,
So die hem met minnen heet
  Onderdaen es bleven?
Ic dart wel segghen up minen eet:
A. fol. 121 *b.* Sine hovessceit ware onghecleet,
  Liete hi den gonen sneven,
Die al te sinen dienste steet.
Des ghelijcs willic ghereet
  Den loen hare wedergheven,
  Die dor mi lust leven.

25.

God ghevet al, clene ende groet,
E. fol. 3 *a.* Dies die mensce hevet noet: (1)
  Dit proeftmen bi sinne.

293. B. D. men. A. met trouwen. 295. A. Altoes. D. tallen. 296. D. In die fiere hovaerdien. 297. D. Ende *ontbr.* A. B. en *ontbr.* 299. D. Gheen. A. ghenaden.
300. B. Na dat men bi r. w. D. Oftmen dit by reden. 301. D. nyemant en. 304. B. niet minnen. 305. D. ghebleven. 306. D. Ick derf. A. up mijn beheet. 307. D. Sijn huescheyt waer. 308. A. D. Liet. 310. D. Diens ghelijck. 312. D. te leven. A. beven.
313. D. cleyn. 314. B. de. 315. B. D. E. met s.

(1) Heidelbergsche Fragmenten van vs. 314—338.

Hi storte dor ons sijn bloet roet,
Ende ghevet ons dat hemelsce broet,
Updat men weder minne.
Dor neghenen wederstoet,
Daer ons sonde oyt mede scoet,
Sone laet hi ons daer inne,
Legghen wi thovet in sinen scoet. D. fol. 32 *a.*
Soude soe smaken dan die doet,
Die ic mi so hout kinne?
So ware mijn vroeden dinne.

26.

Waerheit, Jacop, dits al claer,
Maer mi waest te vindene swaer,
Dattu hier hebbes ontbonden. B. fol. 9 *a.*
Ic lye verwonnen openbaer:
Mine minne es der sielen vaer,
Ende besmit met sonden.
Du seghes daeran wel ende waer:
Redene heeft minen waen ommaer,
Dit hebbic ondervonden.
Nu moete ons God ghebringhen daer,
Daer minne niet en ent haer iaer,
Ende ten laetsten stonden
Vrien met sinen wonden.

316. D. stortede. 317. D. Hi gheeft. A. D. E. themelsche. 318. E. Om dat. D. men hem. 319. B. Doir ghene. D. Om oeck ghenen. E. Om n. g. w. 320. E. Daer ons noit sonde. 321. A. Ne laet hi. D. En laet hi. E. En laeti. 322. A. hem in den scoot. E. thoot. 323. A. so maken. D. hi smaken. B. den d. 325. B. vroede. D. waer mijn vroedomme.

326. B. Waerhede. D. Waerlyck. A. du segghes waer. D. dit is. E. dits al waer. 327. A. B. D. het was mi. B. D. E. vinden. 328. B. helts. D. heves. E. heeft. 329. E. u wonnen (*fautief* bij MONE). 330. D. Mijn m. B. dats zielen vaer. E dats der z. 331. A. D. E. besmet. 332. B. daeran *ontbr.* E. Ghi segt. 333. B. heit. D. Mijn reden heeft mijn w. 334. B. D. Dat. 335. D. E. moet. B. D. E. bringhen. 336. A. Daer *ontbr.* B. en *ontbr.* D. eyndet. 337. A. E. Enten.

DERDE MARTIJN.

VAN DER DRIEVOUDICHEDE.

1.

C. fol. 202 *a*. Ic mane mannen metten wiven,
Die dit lesen sullen ofte scriven,
Opten hoechsten ban,
A. fol. 121 *c*. D. fol. 32 *b*. Datsi dit dicht laten bliven
Reine ende sire niet in en driven
Woert no lettere, af no an.
Doen sijt oec, hem sal becliven
Mijn ban, ende sine sulne afwriven
Moghen oec niet nochtan.
En es gheen spot van keytiven,
Hets daer ic mi om liete ontliven,
Eer icker sciede van:
Nu hore, die leren can.

2.

Jacop, wi hebben onderlinghe

C. Van der drievoudicheide. D. Dat Derde Boeck. E. Den derden bouc. (Heidelbergsche Fragmenten van vs. 1—20.)

1. C. den mannen. E. manne. 2. A. sullen lesen. B. Die dit dicht sullen l. D. Die dit dicht lesen of schriven. E. sullen *ontbr.* 4. D. E. Dat sijt reine laten b. 5. A. Reene dat siere. B. Feine dat sire niet in driven. D. Ende si daer niet. E. Ende ziere niet toe en dr. 6. A. Lettre wort. C. D. Woert litter. E. Wort letteren. C. D. E. af noch an. 7. D. oec *ontbr.* 8. A. E. Minen ban. A. wriven. C. zine zoelent. D. E. M. ban sine selen. 9. A. Niet af moghen n. B. D. E. Niet moghen n. 10. A. Hennes g. s. dit v. k. B. Het nes. C. Dit en is. 11. A. omme liet. B. omme. C. eer om liet. D. E. liet. 12. B. scede. C. scheide. 13. A. Nu hort. C. Hoert mi die ic leren can. D. Nu hoor. E. Nu lere.

Ghehandelt messelike dinghe,
Nu antwort mi up een:
Lere mi, eer ic di ontspringhe,
Hoe ic mijn herte daertoe dwinghe
Te kenne hem, dien wi vleen.
Ic lese somwile ende singhe, (1)
Dat Gode te kenne bi sinen ghehinghe
Es leven sonder ween.
Dits waerheit claer ende ghinghe;
Subtijl ware therte diet bevinghe,
Want hogher dinc es engheen: D. fol. 33 *a.*
Nu antwort onder ons tween.

3.

Martijn, du vraghes mi te hoghe;
Al vloghic boven der ingle vloghe,
Boven Cherub ende Seraph,
Soe wetic wel dat ic en moghe B. fol. 9 *b.*
Berechten, dat te vullen doghe,
Met woerden hier af.
Alle sinne sijn te droghe,
Alle creaturen, hoe so men poghe,
En doghen niet een caf,

15. C. menegherande. A. dinghen. 16. C. Andworde mi op een. 17. A. E. Leert mi. C. Leer mi. A. hu ontspringhe. 18. B. mine herte. C. mijn siele. D. mijn hert. C. D. bringhe. 19. B. Te kennene. C. D. Te kennen. E. Hem te kinnen dien wi vlien. D. hem *ontbr.* die w. v. 20. B. leise. D. somwilen. A. ende in singhe. 21. A. Dat *ontbr.* bi sinen dinghe. C. tekennen. D. Dat God te kennen. 23. A. Dits claer waer ende ghehinghe. C. ende biechtinghe. D. Tes claer waerheit ende gehinghe. 24. B. C. D. waer. 25. A. D. en es gheen. B. es gheen. 26. B. tusschen ons. C. Andworde mi tusgen (mi *later bijgeschreven door een oude hand*).

27. A. vr. wel h. B. mi *ontbr.* D. mi wel h. 28. B. D. der englen. 29. A. Cherubin ende Cheraf. C. Cerub. D. Serub. 31. B. dat di t. v. D. dat ten vollen toghe. 32. B. Met reden. C. In woerden. D. niet hier af. 33. B. D. zinnen. 34. A. C. so *ontbr.* D. hoement. 35. B. en caf.

(1) Einde der Heidelbergsche Fragmenten.

Kolom *c.* en *b.* zijn afgesneden.

Dat hare enich te vullen toghe.
Maer verscaerp dijns sins oghe,
Hore wat scrifture mi gaf:
Hout in dire herten graf.

4.

A. fol. 121 *d.* Moyses spreect in sinen boeken:
Die beesten die den berch besoeken,
Moeten sijn ghesteent.
Beeste es die mensce, die wille roeken
Te nauwe omme die Godheit loeken;
D. fol. 33 *b.* Hets recht dat hijt beweent.
Du soecs mi in allen hoeken
Met rime, sonder valscheit van doeken.
Es dit goet? ic wane neent.
Du telles mi metten wisen, cloeken,
Dorstic, ic souder di omme vloeken;
Ic wane dine herte meent,
Dattu mi heves verbeent.

5.

C. fol. 202 *b.* Jacop, dune souds di niet vergramen;
Ic souds mi in mi selven scamen,
Haddict oyt ghedocht.

36. C. Dat enich enich (*sic*) te v. t. D. Datter enich te vollen doghe. 37. B. Mer verscep. C. Mer nu v. 38. C. Hoer wat mi. D. Hoert wat my. 39. D. Sluyt dat in dijnre h. g.

40. B. sprect in sine b. 41. A. D. Die *ontbr.* B. Die beeste die de berghen soeken. 43. B. besouken. C. Beest is d. m. d. wil r. D. Beeste is hi die wil r. 44. B. ende om d. g. l. D. Te nauwe in d. g. l. 46. B. soucts. 47. A. B. Met rimen sonder valsch. D. valsche. 48. B. D. Eist goet. 49. B. telts. C. met w. 50. A. B. D. Waert goet. A. hu omme v. B. C. D. di om. 51. C. dijn h. weent. D. dijn h. dat meent. 52. B. hebs verbient. C. verleent.

53. C. du ne zoelt di n. v. D. du en sals niet v. 54. A. Ic wils mi al mijn leven sc. B. in mijn selven. D. mi al te sere sc. 55. A. oint. C. ie. D. Dat icx ye.

Oec lye ics met di te samen,
Dat die hoecheit der hogher namen
Te verre niet en doech ghesocht.
Al waert dat alle die ingle quamen,
Sine consten die godheit ghehamen:
Dits al afghecnocht.
Lere minen cranken sin, minen lamen,
Ghewont metter sonden bramen,
Van dattu vermocht:
Soe es mijn wille vulbrocht.

6.

Martijn, merc wel in dinen sinne: D. fol. 34 *a.*
God es een wesen vor allen beghinne,
Tedelste boven al.
Sijn wesen es, alsict kinne,
Tupperste goet, die upperste minne, B. fol. 9 *c.*
Die es of wesen sal.
Sine ghewerke, daer men kent inne,
Sijn so groet, dat si sijn dinne
Diet kennen, ende smal.
Sine wijshede es coninghinne
Boven alrehande ghewinne, A. fol. 122 *a.*

56. A. Oecs lijcs. D. lye ick. 57. B. de h. 58. B. niet docht. D. Niet te verre. 59. A. dingle. B. die enghelen. D. yngelen. 60. A. connen. B. conden. C. die hoecheit niet g. D. Sy en constens niet gheramen. 61. A. ghenocht. C. Dit al. D. Het es al. 62. B. Maer lere minen zin den lamen. C. Mer eer m. D. Maer leere mijne sin lamen. 63. D. mitter s. blamen. 64. B. datti. 65. D. wil.

66. A. B. D. wel *ontbr.* B. nu merct. D. merct. 67. A. B. C. alle b. D. al b. 68. C. Ende t. D. Die edelste. 69. B. bekinne. C. alse ict. 70. A. Dupperste godheit dupperste m. C. Die oeverste God ende die hoechste m. D. Die opperste God. 71. A. B. Dat. 72. A. ghewerken. B. dairment. D. Sijn ghewercken. 73. A. Sijn si so groot, dat si sijn dinne. B. C. Es. 74. A. Diet bekinnen. D. Te kennen. 75. D Sijn. A. C. D. wijsheit. 76. B. alrande. D. alderhande.

Ende boven al gheval,
Daer boven of hier int dal.

7.

Den hemel ende den troen nu merke:
God es boven al sinen ghewerke
Ende onder al sine dinc;
Noch es hi buten al, nu herke,
Ende binnen al, dit hout wel sterke,
Hierute niene sprinc.
Oec seghen ons die wise clerke:
Hine es niet ghedeelt in perke,
Hiertoe dine herte dwinc,
Maer al gheheel in elken, merke,
Buten, binnen, in water, in swerke.
D. fol. 34 *b.* Hiertoe dine herte brinc,
Sonder losen winc.

8.

Boven es God, alse here,
Die besittere es emmermere
Alre dinc, diemen weet.
Onder, alse die in allen kere
Die dinc hout moghendelike sere

78. D. ende hier.

79. A. enten. B nu *ontbr.* gemercke. C. nu *ontbr.* die m. D. des troens te mercken. 80. A. allen. C. alle sine. D. al sijn wercken. 81. A. C. alle. D. sijn dinck. 82. A. B. Hi es buten al nu merke. D. Hi is buten wilt hier na hercken. 83. A. Alse diet hout wel ende sterke. B. wel *ontbr.* D. Ende binnen hout dit verstercken. 84. C. Ende hiervut. B. C. D. niet en. 85. C. Noch s. D. clercken. 86. A. niet *ontbr.* B. Hi es niet gedeilt in parke. D. percken. 87. A. Hier in. C. D. dijn h. 88. A. B. D. al *ontbr.* B. in elken nu mercke. C. elke. D. elcke merken. 89. B. watre. D. swercken. 90. B. Hier in. C. In dit dijn h. D. Hier inne dijn h. 91. A. S. eeneghen l. w. C. bosen.

92. B. D. Boven al. 93. B. C. D. besitter. 94. A. D. Alles dies men w. B. Alles dat men. 95. B. met allen k. C. alse *ontbr.* C. D. in alle. 96. D. Sijn dinck hout moghende seere. B. mogendelic.

Jeghen al versceet.
Buten, alse die met sire were
Sijn werc behoet, dat hem en dere
Negheen dinc, cout no heet.
Binnen, alse die met sire lere
Sijn werc vervult met sulker ere,
Dat ewelike steet,
Wient lief si ofte leet.

9.

Boven es God onghedraghen: C. fol. 202 *c*.
Enghene dinc mach hare beclaghen,
Dat hise iet verlast.
Onder, sonder last van waghen, D. fol. 35 *a*.
Want hem en moyet sijn draghen:
Sijn wesen es soe vast. B fol. 9 *d*.
Buten en brect niewer sijn daghen,
Want hi es altoes sonder vraghen A. fol. 122 *b*.
Waert, voghet, ende niet gast.
Binnen vervult hijt jeghen plaghen, (1) E fol. 3 *d*.
Dat sine dinc met ghenen vlaghen
En sijn ongherast,
Noch ghequetst een bast.

97. A. Ende ieghen. C. Jeghens. D. alle. B. weersceet. 98. D. als met groter werc. 99. A. vervult. B. hoet. 100. A. Ne gheene. B. Ghene. C. D. Gheen d. c. noch h. 101. D. als met sijnre lere. 103. C. Daert. D. ewelijck.

105. A. Boven al es God ghedraghen. B. D. Boven al. 106. B. Ghene. dinc mach gheclaghen. C. Noch ghene d. D. Gheen d. en m. hem b. A. hare *ontbr.* 107. B. C. iet *ontbr.* D. hijt. 108. B. last *ontbr.* 109. A. Want hem en moyet no iaghen (*onderaan verbeterd in:* sijn draghen). B. Want hem ne moeyt rusten no iaghen. C. W. h. en m. rasten noch iaghen. D. rusten noch iaghen. 111. A. B. breet hi n. sijn iaghen. B. B. ne breet nauwer sine daghen. C. B. en breet niewer sijn draghen. D. breet hi nyeuwers sijn dagen. 112. A. W. h. es in elken daghen. 113. B. Werdt ʒ (?) voghet. (2) 114. C. hi ieghens. E. verhoedt. 115. B. zijn werc. D. E. sijn dinck. 116. C. En si. D. En sy yet. E. Niet en si. 117. C. ghequest van enen b.

(1). Heidelbergsche Fragmenten van vs. 114—362.
(2). Zie de Aant.

10.

Van enen God spreken wi, van enen,
Dien wi Vader ende Sone menen,
Ende den heilighen Gheest;
Ende weet wel, dat wi enghenen
So groet noemen of so clenen,
Datter iemen es meest.
Enen God segghen wi, enen renen:
No vervogheden, no verlenen,
Sone esser ane verheest.
Die sinen sin soe laet verstenen
Dat hijs loechent, hi moet wenen
D. fol. 35 *b.* Ende ewelike sijn ghevreest
Inden helscen tempeest.

11.

Wi setten den Vader voren,
Onghewonnen ende ongheboren,
Ende voer al beghin.
Daerna den Sone uutvercoren,
Van hem ghewonnen, alse wijt horen,
Eer oyt beghin ghinc in.
Den heileghen Gheest leerwi den doren
Uut desen comen: ondoe sine oren
Elc mensce ende sinen sin,

118. B. dan van enen. C. spreko wi ende van enen (*eerst stond er in plaats van* wi: zy). D. Dan spreken wi van enen. 119. D. E. Die wi. 120. A. E. Enten. 121. D. Weet wel. E. Wet wel. A. C. wire. A. B. ghenen. D. ic ghenen. 122. C. menen. B. E. no so. D. grote n. noch so cleynen. 123. A. yemene. B. D. Datter enich. C. iement. E. Datter ieghen. 124. D. Een God. C. ende e. r. 125. A. B. D. E. Noch . . . noch. C. Noch vervoghende noch verbenen. D. verclenen. E. verbenen. 126. B. Esser an v. C. Isser aen ghevreest. D. Ende isser an v. E. En esser a. v. 128. A. B. hi dies. C. hi des. D. beweenen. 129. C. ewelec. D. E. ewelijc.

133. D. E. alle. 134. A Daernaer. 135. C. alst wijt. D. als wi. 136. A. oint. 137. A. B D. E. leren wi. B. de doren. 138. D. Wt dese. A. B. D. comende. D. ontdoet dijn o. E D. t desen comen ontdoet dijn oren. 139. D. dynen s. E. D. e m.

Ende late tghelove niet testoren;
Want al hat al die werelt ghesworen,
Sine condent om gheen ghewin
Ghegronden meer no min.

12.

Eer of achter, tijt of stonde,
Dat verstaet van minen monde,
Was noit an dese drie.
Den Vader setten wi als te gronde,
Daer alle doghet uut begonde, A. *fol.* 122 *c.*
Diemen versta ofte sie.
Den Sone, alse wijsheit diet al conde, B. *fol.* 10 *a.*
Des Vader claerheit ende sine orconde, D. *fol.* 36 *a.*
Die van hem en scieden nie.
Die vanden heileghen Gheest ontbonde,
Haerre tweer minne hire in vonde.
Dese waren oyt ende ie
Eén God, ghelovets mi.

13.

Niemen es, wille hi iet maken, C. *fol.* 202 *d.*
Hine moet in hem selven smaken

140. C. en laet. D. E. En latet tghelove. 140 *bij* E. *na* 141. 141. A. D. E. al *ontbr.* C. alle. B. alde. 142. B. So en conde. C. E. conden. 143. C. Dit g. B. m. of m.

144. E. Eer achter. 145. C. vermeent. D. verstant. E. uut m. m. 146. E. En was. C. En is niet dan d. d. 147. C. zettewij. A. C. ten gr. D. als *ontbr.* 148. B. af b. D. an b. 149. B. C. D. verstaet. 150. D. Des soens wijsheit diet al ionde. 151. C. van sire orconde. D. Des vaders waerheit ende sijn o. E. vaders c. e. sijn o. 152. A. D. en sciet. C. en sciede. E. een sceeden. 153. B. van *ontbr.* A. E. ontbonden. 154. A. twier. B. Hairer beder m. hi dair in v. C. Haer twier woert hi daerin. D. hi daer in. E. Hare beder m ... hi daer in vonden. 155. A. Dese drie waren ie. B. D. Dese drie. E. Dese waren . . . . . ye. 156. A. des ghelovet mie. C. dit wel besie. D. gheloves mye. E. ghelovet mye.

157. A. Niemens. B. Diemen es. C. Niement en is die iet wil maken. D. Nyemant en is wilt hi E. wilt hi. 158. D. Hi moet. E. waken.

Eenrehande triniteit:
E. fol. 4 *a*. Want hi moet moghen der dinc ghenaken,
Ende hi moet connen die dinc gheraken,
Of hets hem al ontseit;
Oec moet hi willen daeromme waken.
Macht, const, wille — dese drie saken
Vintmen in die menscelicheit.
Die dese note wel can craken,
Hine darf beiden no haken,
Hine vint in ene Godheit
Drie persone ghereit.

14.

Dese God, daer wi af leren,
D. fol. 36 *b*. Doet sonne, troen ende sterren keren,
Ende al dat roerende si.
Sijn rusten es nochtan so vul eren,
Dat hem niet en can ghederen
Gheen porren, verre no bi.
Hi es dat hi was, dit nes gheen sceren;
Hine wille minren no meren,
Hi es sijns selves vri.
Hi doet haer alle dinc gheneren,

159. A. Dricrande. B. Enigherhande. E. Eender and. triniteit. 160. A. Want hi der dinc m. m. E. Want hi moet der dinc geraken. C. ter dinc. 161. E. *ontbr.* A. conen. C. Ende hi moet om die d. g. D. ten dinck. 163. A. C. Oec moet hi daer omme waken. B. E. Ooc moet hi wilen dair o. w. D. Oeck m. h. dicwil d. w. 164. B. conste. C. cracht const ende w. 165. D. in der Godheyt. E. in der m. 166. C. desen noten. E. cnaken. 167. C. niet beiden. D. E. derf. A. C. nochte. 168. D. Hy en v. daer in e. g. E. een g. 169. A. B. D. personen. A. gheleit. B. gheseit.
171. A. sterre. B. troon sonne mane sterren. D. crone sonne sterre. E. crone sonne sterren. 173. B. Sine ruste. D. Sijn wesen is alsoe v. e. E. Sijn rusten es al vul eren. 175. B. verre of by. C na noch bi. D. Gheen dinck. 176. A. B. daer hi was. A. sonder sceren. C. dit en is D. ten is. E. danes. 177. C. D. Hi en wil. E. Hine wilde. A D. minderen. B. E. mindren. 178. A. sijn selves so vri. E. so vry. 179. A. D. E. haer *ontbr.* C. elcke.

Sine rijcheit en mach niemen verteren,
  Alle steden vervullet hi:
  Dus leret tghelove mi.

15.

God besluut enghene stede,
Maer alle steden beluket hi mede A. fol. 122 *d.*
  In sine godlicheit.
Die jare keert sine moghenthede,
Ens niet dattene keren dede:
  Sine macht es so breit.
Cracht, no noet, no gheen onvrede B. fol. 10 *b.*
Ne mach hem doen onledichede,
  Hoe so die sake gheit.
So ghestade es God in sine sede, D. fol. 37 *a.*
Dattene cracht no ghene bede
  Uut sinen spore en leit:
  Dits al waer gheseit.

16.

Heden, ghistre es onse leven,

180. D. Sijn. A. C. D. E. en *ontbr.* E. can n. v. 181. E. Maer alle st. 182. A. B. ghelove.

183. A. Gode. A D. gheene. B. C. en sluut. D. en b. E. God vervult ghene st. 184. A. behuut, *door* KAUSLER *misschien verkeerd gelezen,* [*vgl.* behunt *en* beluuct.] D. vervolt. E. besluut. 185. C. In sire Godheit. D. sijnre. E. Met sire. 186. A. Sine j. B. C. D. E. jaren. E. keren. D. sijn. 187. A. B. Ende niet es. C. Ende niet en is. D. Maer niet en is dat hem. B. C. E. Datten. C. verkeren. 188. D. Sijn. 189. A. Cracht no macht no onvrede. B. no ghene beide. C. Noch cr. noch n. noch g. o. E. Cracht, noot no ghenen o. 190. E. Maect hem doen onsedichede. n. onleidicheide. 191. D. Dit is dat onderscheyt. 192. C. in die sede. D. Soe ghestadich is G. in sijn s. E. in de lede. 193. A. no gheene onlede. B. no ghene onvrede. C. Dat hem macht. E. no ghenen onvrede. 194. A. Huut sinen pore. B. D. Wt sinen wille. C. Buten sinen wille leit. E. Uut sinen poere. 195. D. Hoe dat die sake gheyt.

196. A. Jeden. B. Huden ghistre ende onze l. C. Huden. D. ghisteren. E. gistren. D. E. ons l.

Ende daer es einde aen ghedreven,
Si het cort ofte lanc.
Maer alsemen vint van Gode bescreven
Dit woert „heden", so isser an bleven
Een ewelike ommeganc,
Daer gheen ende aen mach cleven,
Noch gheen beghin aen wart verheven:
Sijn wesen es so stranc.
Sire jeghenwordicheit es beneven
Dat was ende wert, dus eist bescreven,
E. fol. 4 *b.* Ende nu es ghemanc
In deser werelt cranc.

17.

C. fol. 203 *a.* Martijn, nu en clach no en crone:
Dits een God in drie persone,
Daer ic af spreke te di.
Even gheweldich, even scone,
D. fol. 37 *b.* Even ghelijc in werelt, in trone,
Sijn dese eneghe drie.

197. A. Ende daers ghcen hende. D. Daer is een e. B. C. aen ghegheven. E. een einde an gedregen. 198. C. E. Het si. D. Weder het sy. 199. C. vijnt van God. E. (199 *na* 200). Maer soe ment vint. 200. A. so *ontbr.* af bleven. D. so *ontbr.* ghebleven. E. so *ontbr.* 201. A. Den eeweliken. C. D. E. ewelijc. 202. D. en mach aen cleven. C. Daen gheen beghin aen m. c. 203. B. N. g. b. wartor verheven. C. N. g. b. en waert v. D. Noch beghin en wert v. E. Noch beghin wert v. 204. E. Wies wesen. B. strang. 205. B. C. Sine. D. Sijn teghenwoerdicheit. E. Sijnder ieghenwaerdicheit es beven. 206. C. Dat was ende es. D. Dit was dit woert. E. Dat es ende was. 207. C. cest. D. Ende dat nu is g. 208. A. B. C. D. E. dese. E. stranc.

209. A. no crone. B. claech no croen. C. claghe noch en crone. D. M. en claecht noch e. c. E. Merten en claegt n. ... 210. B. drien. E. in.... 211. A. D. spreke dye. B spreke die. C. sprac te die. E. Daer wi af lesen d. . . . 212. C. Even ghelike. E. E. g. ev. . . . . 213. A. in hemel in tr. C. Even ghelike in der werelt endo in den trone. E. werelt i.... 214. D. ewighe. E. dr....

Redene en draghet hier niet die crone,
Maer tghelove sonder hone,
Dat en twivelde nie.
Wat eren hadwijs of wat lone,
Dat wi, die niet doghen een bone, A. fol. 123 *a.*
Gheloven dat elc sie?
Nu andworde mi ende ghie.

18.

Jacop, ic lie ten beghinne,
Dat ic subtijlre wort van sinne
Nie en hebbe ghehoert,
Dan du mi hier maecs in inne;
Doch proevic wel ende kinne,
Te grondene dese woert,
Daer es onse redene toe wel dinne, B. fol. 10 c.
Ons en trecke ghelove ende minne
Upwaert ter hemelscer poert,
Daer God es loen boven al ghewinne,
Ende daert ghelove es coninghinne.
Nu andworde mi bet voert,
Of ics niene hebbe verboert. D. fol. 38 *a.*

215. A. B. de cr. D. Reden en derf hier niet crone. E. Reden dragt haer al .... 216. E. sonder ho .... 217. B. Des en twifele nie. D. E. Des en twivelt nye. 218. B. D. hadden wijs. D. oft lone. E. W. e. hadden wijs ... 219. B. Of wi die doghen ene tone. C. Of wie die n. d. ene b. D. niet en d. E. *ontbr.* 220. C. Gheloeft. D. Tghelove dat elck sye. E. G. d. elc siere. 221. A. Nu antwort mi ghie. B. antwoirt. D. antwoert. E. antwort my ende g. ...

222. C. andworde t. b. E. beg.... 223. C. woerde. E. subtijlder w.... 224. A. B. D. E. Niet en. B. D. heb. E. gheh.... 225. B. C. aen inne. D. gheves inne. E. Dan du my maecs .... 226. E. wel .... 227. C. E. gronde. D. gronderen. 228. A. Daers. C. Dat onze redene is wel dinne. D. onse ghelove. E. Daer es ons redene t.... 229. A D. tghelove. B. trucke. E. tgelo.... 230. D. Opwaerts. E. hemelscer ..... 231. B. al *ontbr.* C. alle. D. Daer God is boven alle g. E. bov. .... 232. E. Ende dart tgelove e .... 233. A. B. D. E. antwoert. E. bat..... 234. A. heb verhort (*fautief voor* verbort). B. ict niet heb. C. D. niet en. A. Of icx niet hebbe doe .....

19.

An den Vader van hemelrike,
Ende an den Sone dies ghelike,
Ende an den heilighen Gheest,
So es mijn ghelove also rike,
Dat één God es, des ic niene wike,
Hoe so ic werde ghevreest.
Maer sech mi also claer dat blike,
Hoe die Sone, die ewelike
Den Vader es alreneest,
Menscheit ontfinc van onsen slike?
Dat di God niene beswike,
Ende hi di gheve vulleest,
Die minst wart ende was meest.

20.

Ende omme dat dit moete ghedien,
So bidden wi der maghet Marien,
Diene maghet ontfinc
Ende maghet ghenas, des wi al lien,
Daer wise omme noch benedien,
Dat si starke onse dinc;

Strophe 19—22 *ontbreken bij* A. *Strophe* 20 *ontbreekt bij* E.

235. D. Inden. E. van he.... 236. D. in den sone des g. E. des .... 237. D. inden. E. gh.... 238. D. soe rijke. E. Es mijn gelove also.... 239. B. ende ics ne wike. D. des ick en wijke. E. ende ic.... 240. C. Hoe zoet woerde vereest. D. Hoe dat. E. Hoe ic werde ghevr.... 241. B. Maer segt mi so cl. C. Mer zegh mi alse claer dat het b. D. also *ontbr.* E. Maer segt my claer d.... 242. E. die e.... 243. D. alder. E. alder n.... 244 B. onsen gelike. C. ontfienc. E. ontfienc van o.... 245. B. niet. C. Dat di die ghene n. b. D. Dat hi de ghene niet en b. E. Bidt datti u niet bes.... 246. C. hi doe di. E. gheve v.... 247. B. Die minst was ende wort m. E. Die minst was ende w....

248. C. Ende om dat onse bede te bet ghedijen. D. moet gheschien. 249. C. Zo biddewi. 250. D. Die hem. 251. C. alle. D. Ende maghet was als wi l. 252. B. wise alle omme. D. Ende alle daerom b. 253. D. sterck ons d.

Ende moete claren ende wien
Minen sin ende van sonden vrien, D. fol. 38 *b.*
Dat therte si sonder winc
Van enigher dorpernien.
Dune moets mi oec niet tien,
Dat ic di te na ghinc;
Maer minen wille volbrinc. C. fol. 203 *b.*

21.

Martijn, die val van Lucifere,
Der hovaerden ende des nijts here,
Die was alsoe groet,
Dat vele ingle ontgouden sere,
Die met hem waren buten kere,
Ende vielen in die doet.
Doe dede God den mensce die ere
Dat hine ghesciep, omdat hi lere B. fol. 10 *b.*
Te doene dat God gheboet, E. fol. 4 *c.*
Ende hi besitte dan emmermere
Der ingle stoel met groter ere,
Ende nutte themelsce broet,
Sonder wederstoet.

254. B. claersen. C. moet. D. moeten. 255. B. Dinen zin. C. ende so. D. Dyne sinnen van sonden vrien. 256. B. Dat herte. D. Dat dat herte. 257. B. alrehande. C. enighen. D. alderhande. 259. B. te naer. C. mine w. 261. B. Lucifaer. E. van . . . . 262. D. hovaerdien. E. ende de . . . . 263. E. *ontbr.* 264. B. englen ontgolden. C. inglen. D. veel yngelen becochten. E. inglen ontg. . . 265. B. Dies m. h. w. uten k. D. wten k. E. waren. . . . . 266. C. viel in. B. in de d. E. de d. . . . . 267. D. den menschen. E. Doen dede God daer . . . . 268. D. Dat hi hem sciep omdat hi hem l. E. . . . e sciep. 269. D. Te doen. E. . . . ne dat G. g. 270. B. Ende te besitten. C. hi besit emmermere. D. Ende soude besitten ymmermere. E. . . . . dat emmermere. 271. B. Dier inglen stoel ter harer onnere. C. te hoeren ere. D. Der ynghelen. E . . . . en stoel. 272. C. nut dat h. D. nutten themels br. E. . . . . tten th. br. 273. D. Sonder enich w. E. . . . . eneghen w.

22.

Dit heeft die duvel vernomen,
Ende es toter menscheit comen,
D. fol. 39 *a*. Sprekende int serpent,
Ende hevet tonser onvromen
Onse vorders ghedaen verdomen,
Ende swaerlike ghescent.
Dit was sijn sonderlinghe beromen,
Dat hi algader, niet hem somen,
Tvolc hevet verblent.
Dus wille hi uten hemel dromen
Den mensce, dat hem die hemelsce blomen
Niene werden bekent,
Daer hi af was ontwent.

23.

Die Gods Sone sach den man verladen,
Ende den viant van overdaden
In roeme sere groet;
Ende wildem staen in staden,
So dat hi bi sire ghenaden
Marien dat ontboet,
Die met hem saen wart gheladen.

274. B. Die heeft. E.....eeft d. d. 275. B. D. totter. C tot der. D. ghecomen. E..... es t. m. c. 276. E. .... ende i. s. 277. B. tonser vromen. E.....et t. o. 278. D. Onse voervaders doen verdomen. E....orders doen v. 279. D. swaerlijck. E. .... lijc g. 280. B. sonderlange. E.... l sijn sonderlijc b. 281. E.....lgader. C. Dat hi allegader. (hi *later bijgeschreven*). 282. C. Dat volc. E....s hevet v. 283. C. D. wil. D doomen. E.... ti uten. 284. B. Ons dat ons die hemel blomen. D. Omdat ons d. h. b. E ... dat ons d. h. b. 285. B. Niet en worden. C. worde. D. Niet en werde. E.... erden onbekent. 286. C. Daer hi af was blent. E.... te was gewent.

287. B. C D. verraden. E.... ods sone. 288. A. Enten. E ... en viant vul v. o. 289. B. rome. C. D. seer. E. ... eme groot. 290. B. D. wilde hem. C. wil hem. E.... di hem s. i. s. 291. C. bi zier gh. D. bi sijnre gh. E.... bi z. g. 292. E.... dat ontboot. 293. C. Dat zi met hem worde g. D. Die saen met hem. E.... en saen w. g.

Sonder last of point van scaden,
Ende sonder enighe noet,
Moeste soene soghen ende baden,
Die alle dinc mach versaden, D. fol. 39 *b.*
Ende houden in haren scoet,
Dies hare niene verdroet.

24.

Algheheel ende altemale
So ruste in die maghet smale
Die Gods Sone, Gods Kint;
Ende algheheel oec also wale
Was hi in des Vader sale
Met hem, ne twivelets twint.
Die menscheit, dies nes ghene hale,
En besloet niet in desen dale
Die Godheit, diet al bint — A. fol. 123 *b.*
Die Godheit en heeft ghene pale —; B. fol. 11 *a.*
Die menscheit, dat meent mine tale,
Ontfinc God, diet al mint, C. fol. 203 *c.*
In hem: dus eist bekint.

294. C. ende p. D. oft punt. E. . . . t oft poent. 295. A. D. eeneghen. E. . . eneghen stoot. 296. D. Most sy hem. E. . . . mo soghen. 297. A. alle dinghen. C. alle dinghe. E. . . . dinc can v. 298. B. hare sc. E. . . . den in h. s. 299. B. niet v. C. Dat haer. D. niet en. E. . . . er niet en v.

300. E. . . . heel. 301. B. Rustede in der maghet s. C. Ruste hi in die m. s. D. Ruste hy. E. . . . . in der maget sale. 302. A. Gods moeder. G. k. C. Godsoene. E. . . . . s sone. 303. A. Ende also wel oec alte male. D. oec *ontbr.* E . . . . algeheel also wale. 304. A. B. Vaders. D. sijns Vaders. E. . . . . . des Vaders. 305. C. en twivels niet een twint. D. en twivels. E. . . . . . . twivelt twint. 306. A. dans gh. h. C. des en is. D. en is gheen h. E. . . . heit dats geen h. 307. A. Ne sloot niet in dien dale. D. En besluyt niet. E. . . . . ot niet. 308. E. . . . . heit diet al b. E. vs. 309—311 *ontbreken.* A. B. en *ontbr.* C. Die Godlicheit en h. ghene p. D. gheen p. 310. B. dat *ontbr.* D. dats mijne tale. 311. D. diet al bint. 312. D. In hem selven en twivels twint. E. . . . . j eest bekint.

25.

Evengheweldich ende here
Es hi ende was emmermere
Den Vader in die Godheit;
Maer eist, dat men ter menscheit kere,
E. fol. 4 *d.* So was hi vele minder sere,
D. fol. 40 *a.* Naer die menscelijcheit.
Naer die Godheit, spreect onse lere,
So was onstervelijc sijn ere;
Dit es een besceit.
Die menscheit doghede, als ic sprac ere,
Ghesele, naghele ende dat spere,
Die doet ende ander leit,
Ende der Joden pleit.

26.

Die menscheit liet hare besniden,
Doepen, proeven in dien tiden
Vanden ouden viant;
Soe liet hare vaen ende beniden,
Doerboren hande, voete, siden;
Soe staerf, dus eist becant.
Die siele wilde ter hellen tiden,
Daer soe die ghene wilde verbliden,

313. E. . . . weldich. 314. B. ende wart e. E. . . . . ende es e. 315. C. D. inder G. E. . . . . Godheit. 316. B. dat ment. C. Mer eest dat menscheit kere. E . . . . men ter m. k. 317. D. E. So es. C. minre. 318. B. C. D. Na. E. Na der. 319. B. C. Na. D. E. Nader g. spreect mijn l. 320. B. Was onsterflijc onse here. E. Es hi onsterfelijc emmermere. 321. C. D. Dits. 322. B. Die mensche. D. doghede *ontbr.* 323. B. Gheselen naghelen. C. Der naglen wonde ende dat spere. A. D. dat *ontbr.* 324. C. Ende d. d. 325. A. E. Enter. E. ghepleit.

326. E.] Dit m. 327. E. Dorperen. C. in desen t. 328. B. D. Van den helschen v. 329. B. So liet hi hare v. e. b. D. besniden. E. Sie l. haer v. e. binden. 330. A. handen voeten. B. handen voeten en ziden. C. ende siden. D. handen voeten ende zyden. E. voete handen. 331. D. Ende sterf. E. Hi sterf. 333. B. Dair zo de gone E. sie die ghene.

Die die duvel bant.
Ay! hoe si Gode benediden
Die heilighe, diene saghen striden
Jeghen des duvels brant,
Daer hise ute prant.

27.

Die Godheit wecte van dode te live D. fol. 40 *b.*
Tvleesc, dat hi van den reinen wive
Ver Marien nam.
Hi troeste sine lieve keytive,
Hier twee, hier drie, hier vier, hier vive:
Met hem hi eten quam.
Dus es die Gods Sone, alsic scrive,
God ende mensce: elc man blive A. fol. 123 *c.*
Hierinne ghehoersam.
Es oec enich sin so stive,
Die jeghen dit ghelove kive,
Hem sal themelsce Lam B. fol. 11 *b.*
Ten jonxten werden gram.

28.

In den hemel es hi ghevaren,
Daert die sine aensaghen twaren,
Tes Vader rechtre hant;
Daer hi altoes, sonder sparen,

334. A. B. D. E. de duvel. 335. A. benedyen. 336. B. C. D E. heilighen. A. alse sine s. str. D. dien s. s. 337. B. Jeghens. 338. A. Daer hise binnen vant. B. C. Daer hise inne vant. E. uut.

339. C. God weckede. D. wrecte. E. leechde van doden t. l. 340. C. Dat vleesch. B. reyne. 341. A. B. D. Vrouwe. E. Vrouwen. 342. D. sinen. 345. C. Godsoene. 346. A. Gode. 347. B. D. E. Hier in. C. In desen. 348. C. oec *ontbr.* E. Waere oec enich man. 350. D. E. Op hem. 351. B. D. Ten jonxsten daghe. E. Te j. A. D. wesen.

353. B. de zine ane zaghen te waren. D. Daer die sine a. tvaren. E. Daer die sine waren. 354. A. B. C. E. Tes vaders. D. Tot des vaders. B. C. D. E. rechterhant. 355. C. ende s. sp.

Den Vader bidt voer sine caren,
Die hem hier sijn becant.
Noch comt hi hem hier verbaren,
Doemen die werelt met sinen scaren
D. fol. 41 *a.* Ende den helscen viant;
Sonne ende mane sal hi verclaren,
Die bi Adame verdonkert waren; (1)
C. fol. 203 *d.* Lucht, water ende lant
Sal purgeren een brant.

29.

Al eest dat hi dus uprande,
Hi liet den sinen hier te pande
Sijn vleesc ende sijn bloet,
Te sacreerne in priesters hande.
Wie was die sulke gave becande,
Of beter of alsoe goet?
Ay God! nu brec onse bande,
Ende verghef ons dine ande
Ende dinen evelen moet,
Dat onse mont ende onse tande
Smaken moet, al sonder scande,

356. B. bidt *ontbr.* 358. E. Nochtan sal hi hem verbaren. 359. B. Dienen die w. D. met sijnre sc. 360. A. E. Enten. 361. D. ende *ontbr.* 362. C. bi Adaem. D. by Adam. E. Di bi. 363. B. D. Water lucht. 364. D. een parant.

365. A. D. Al waest. C. opwaert rande. 366. A. daer te p. C. hier *ontbr.* 368. B. Te consacreren. C. Te sacreren ints priesters. D. Te sacreren in spriesters. 369. B. Wie es die sulke have b. C. Wie was die dierre gave cande. D. Wie ist die. 370. B. betere. A. C. so g. D. Beter of alsoe g. 371. B. D. breect. 372. D. vergheeft. A. B. hande. 373. B. evelmoet. 374. C. onze hande. D. ons mont ende ons t. 375. A. B. D. al *ontbr.* B. moeten. C. Dat smaken moet.

---

(1) Einde der Heidelbergsche Fragmenten.

Dijn vleesc, dijn rode bloet,
Dat uut dire siden woet.

30.

Uut desen siden, uut desen wonden,
Wies Godheit niemen mach ghegronden,
No wies menscelicheit, A. fol. 123 *d.*
So vloiden eerst ende begonden D. fol. 41 *b.*
Die sacramente te dien stonden
Ende alle salicheit.
Nu hebbic di tghelove ontbonden,
So ic naest hebbe ondervonden,
Na mire moghentheit.
Die dit ghelove vast orconden,
Aflaet groet van haren sonden
Es hem altoes ghereit,
Updat mer in vulsteit. B. fol. 11 *c.*

31.

Jacop, du berechts mi scone;
Nu berecht mi van dien persone,
Die men heet Heilich Gheest.
Hoe mijn ghelove, sonder hone,
Te hem clemme ende winne die crone,

376. A. Sijn v. ende sijn b. B. D. D. v. ende dijn bloet. 377. A. sire siden. B. Ute. C. dynre. D. dijnre.

378. A. B. C. Uut desen sone. B. wonde. 379. B. en can. D. nyemant cant. 380. B. Nu w. m. C. Noch sine m. 381. A. eerst *ontbr.* B. vloeyende. C. So vloiden ende so b. 382. A. B. D. sacramenten. 383. A. Van alre s. 384. A. Ne hebbe mijn ghelove o. D. di *ontbr.* 385. B. So ict. C. So ic nauste. D. Soe ick best heb o. 387. B. vaste. 388. B. Oflaet. 389. D. bereyt. 390. C. Opdat hire inne volsteit.

391. C. berichts. D. berechtes. 392. A. van den p. B. Berecht mi van den p. C. Nu sech mi noch. D. Berecht my nu van den p. 393. C. D. heilighe. 394. D. Wou mijn g. 395. A. spanne crone. C. Te hemwart climme. D. Te hem climmen ende winnen de crone.

Die alre gaven es meest;
Want van den Vader ende van den Sone
Hebbic bi di, dat di God lone,
Scone berecht vereest.
Dies danke di der martelien vrone,
D. fol. 42 *a*. Daer boven in den hoghen trone,
Ende gheve di vulleest,
Datture coems onghevreest.

32.

Martijn, ons leert die scrifture,
Dat één God ende ene nature
Emmer sijn dese drie,
Altoes even na ghebure,
Ende versceden te gheenre ure;
Noch en verscieden nie
Vader, kint: verstant ter cure.
Uut deser dobbelre Gods dure
(Wie caent ghegronden, wie?)
C. fol. 204 *a*. Coemt die Gheest, die soete gure,
Die reene Godheit ende die pure.
Hierup proef ende sie
A. fol. 124 *a*. Met herten, ende dies ghie.

33.

Dits die troest, die alre meeste,

396. B haven. D. alder g. ist m. 397. A. enten sone. D. ende den s. 398. A. Hebdi mi, dat hu G l. B. bedi. D. Heb ick ghehoert dat u God lone. 399. A. berecht ende verheest. C. berichte. 400. A. Dies danckedi de martelare v. B Dies dancke di der martelaren vrome. D. danck di der m. vrome. 402. C. Ende die ghene die volleest. 403. D. Dattu daer coemst o.

405. A. ende *ontbr.* B. D. een n. 406. D. Altoos. 407. D. Emmer. 408. C. Noch versceden. B. gheere. D. gheender. 409. B. Noch en sceden nie. 410. D. Vader, sone. 411 B. dobelre. C. dobbel. 412. B. D. cant. C. can. 413. B. D. So comt. 414. B. Die fine G. A. entie p. C. endie p. 415. D. Hier proeft. 416. C. des. D. dies *ontbr.*

Strophe 33 *ontbreekt bij* D. 417. A. C. meest. B. neeste.

Hem, die aerme sijn van gheeste,
Leert hi blide sijn;
Hi es in pinen altoes feeste,
Hi doet meneghen, die was beeste,
Sijn suver ende fijn.
Wapene, God! die dit vereeste,
Dat hi van sinen vulleeste
Smaecte een dropelkijn,
Hi ware Gode die alre neeste;
Want ghene vrese van tempeeste,
Noch engheen venijn
En scaedde der sielen sijn.

34.

Dits des Vader ende des Soens gave, B. fol. 11 *d.*
Rijcheit boven alre have,
Fonteine des levens al.
Wie so gheporret wert hier ave,
Wat rijcheden dat men hem el gave,
Soude hem dinken smal. D. fol. 42 *d.*
Rijcheit, die coninc heeft of grave,
Nes tiendendeel niet van enen cave
Te mickene jeghen dit gheval.

418, 420, 421, 423, 424, 426, 427. C. gheest, feest, beest, vreest, volleest, neest, tempeest.

418. A. arem. B. aerm. 421. C. die ierst was b. 422. C. Syn suver, wys ende fyn. 423. B. C. die dat. 426. A. Die ware G. die alre mecste. B. de alre n. C. Die waer God alre n. 428. A. Noch occ ne g. v. B. C. Noch gheen v. 429. A. des zielen. B. scadet. C. scade.

430. A. vaders ende soens. B. vaders. C. Dits vaders ende zoens. D. Dits vader ende soens. 431. C. alrehande h. D. allc. 433. A. Wie so porret vort hier have. D. so *ontbr.* 434. A. el *ontbr.* B. Wat rijcheit so men hem els g. C. Wat rycheiden men hem anders g. D. Wat rijcheyde men hem g. 435. D. Tsoude. C. D. dunken. 437. C. En is. D. Ten es tiende d. n. v. een c. A. niet *ontbr.* B. tienste d. 438. A. Ghehacht vor d. g. C. Ghemict. D. Te micken.

Jhesu, die rustes in den grave,
Met deser edelheit so lave
Ons, alsemen rumen sal
Dit arme aertsce dal.

35.

Dits des Vader ende des Soens minne,
Dits caritate, daer altoes inne
Ruste die triniteit.
Hi es die der propheten sinne
Leerde ende maecte in inne
Des Gods Soens menscelicheit.
Hens coninc no coninghinne,
Die emmermeer aflaet ghewinne
Van sire onsalicheit,
A. fol. 124 *b*. Hine hebbe een traen, al waert oec dinne,
Van desen dauwe te sinen beghinne:
Al welvaren es ontseit,
Daer dese es onghereit.

36.

D. fol. 43 *a*. Dese leerde den apostelen twaren
Alle tonghen, die ie waren
In dese werelt breet;
Dese gaf den martelaren,

439. A. D. Jhesus die ruste. B. Jhesus. C. Jhesu du die rustes. 440. A. helicheit. D. edelheyde. 441. C. Ons allen alsmen.

443. A. B. vaders. C. D. Dits vaders ende zoens m. 444. D. Ende c. 445. A. B. D. Rust. 446. B. der *ontbr*. 447. C. D. an inne. 448. C. Des Gods zoene. D. Die Gods sone. 449. C. Hen is. D. Ten es. A. C. D. noch. 450. A. nemmer. D. emmer. 451. C. synre. D. sijnre. 452. C. oec *later bijgeschreven*. D. Hi en heb een tr. al eest d. 453. D. ten beghinne. 454. D. Alle. A. D. hem ontseit.

456. B. te apostelen te waren. D. den apostolen tvaren. 457. A. Alle die t. A. C. die doe w. 458. C. In der w. B. In die w. 459. D. leerde.

Dat si conden, sonder mesbaren,
Ghedoghen menich leet;
Dese can die sinne verclaren,
Die met sonden hem verswaren,
Ende tcoude maken heet. C. fol. 204 *b.*
Sinen lieven, sinen caren,
Deelt hi, sonder enich sparen,
Dat godlike cleet,
Dat nemmermeer tegheet.

37.

Wat helpt? Martijn, sin ende tale
Die begheven mi altemale,
Meer te sprekene voert. B. fol. 12 *a.*
Elc persoen, verstant mi wale,
Es God, ende dies nes ghene hale,
Van drien, daermen af hoert.
Doch eist maer een die berch ende dale
Sciep ende alt grote ende alt smale,
Daer af tellen alle woert. D. fol. 43 *b.*
En ganc niet over dese pale,
Maer hout in dire herten sale,
Sone wertstu niet versmoert
In die helsce moert.

460. A. consten. D. connen sonder sparen. 461. A. harde menich leit. C. Doghen. 462. A. de sinne. B. D. zinnen. 463. A. Die de sonden hebben v. D. Die by Adam verdonckert waren. 464. C. coude. D. dat coude. 465. D. Synen lieven caren. 466. B. al sonder. C. Gheeft hi. 467. C. godlijc 468. A. vergheet. D. Dwelck n. vergheet.

Strophe 37 *ontbreekt bij* C.

471. B. spreken. D. Maer te spreken v. 472. D. verstaet. 473. D. Es God dats gheen h. 475. A. Doch eist waer een. B. Doch en eist wair een. D. Doch es maer een. 476. B. al dat g. ende al dat s. D. Schiep groot ende smale. 477. B. of spreken. 478. D. Ganck niet. 479. A. Hout dit. B. Maer hout dit. 481. B. In de. D. In die helsche poert.

38.

Ware oec iemen die wedersprake
Dit ghelove ende dese sake,
Hi ware ewelike verdoemt.
Recht waert datmen in den brant stake,
Ende daerna thelsce vier smake,
Daer hem die duvel in droemt.
A. fol. 124 *c.* Helpe God, dat ic daer gherake
Dat ic sie, daer ic af make,
Die Godheit onghenoemt;
Sone trect mi niet die helsce drake
Met hem ter eweliker wrake,
Daer niemen ute coemt,
Wien soet scaet of vroemt.

39.

Amen, Jacop, lieve gheselle,
Mi dinct dat ic di sere quelle,
Doch haddics groten noet.
D. fol. 44 *a.* Als ic dit lese ende spelle,
Mach ic leren, als ic vertelle,
Mijn ghelove al bloet,
Daer ic bi scuwen mach die helle,
Updat ic mi daertoe versnelle

482. B. yement. C. Waer iement diet w. D. Waer yemant. 483. C. Dese g. 484. C. Die ware ewelyc v. D. Waer eewelijc v. 485. C. menne. 486. B. C. Ende hi d. D. Ende dat helsche v. s. 487. A. Daer men die duvele. B. Dairmen den duvel. C. D. Daermen den duvel. 488. A. C. Helpt. B. Help. D. Nu helpt G. dat ick g. C. ic daer noch g. 489. B. Dair ic zie ende dair ic smake. C. Dat ic dat zie. D. Daer ick sie ende smake. 490. A. al onghenoemt. 491. A. de h. dr. 492. B. ewelike. 493. A. Daer men die duvele in droemt. C. niement uyt en c. D. nyemant wt en c. 494. A. Wien dat. C. Wient scaedt ofte vroemt. D. Wien tscaet.

495. C. Ay mi. 496. B. dincke. C. D. dunct. A. hu zeere. D. u seer. 497. B. C. grote. 498. C. Als ic dese dinc leere.

Te doene dat God gheboet.
God, die de doet wrac van Abelle,
Bringhe ons noch ter hogher celle,
Dats in Abrahams scoet,
Na dese corte doet.

503. D. doen. 504. B. Ende die doot wraec v. A. C. die doet. D. wraecte. 505. D. noch *ontbr.* 506. C. Dat is A. s. 507. A. Naer. C. deser menscheliker.

Achter A. staat *Amen.*
— B. — *Amen*, en met roode letters: *Et sic est finis, sit laus et gloria ternis.*
— C. — *Amen — Amen — Amen.*
— D. — *Amen.*

Hier es voleyndt. ende met groter diligencien ghecorrigeert een seer notabel ende profitelic boecxken gemaect byden groten philozophe ende poete Jacop van Meerlant Gheprendt in die stadt van Hantwerpen. In die Camerstraet. naest den gulden eenhoren By mi Henrick die lettersnider Anno. M.CCCC XCVI. den XXVIII. dach in Augusto.

Merct gheleerde, bekent van binnen
Dit notabel boeck int beghinnen,
Ghemaect na mate der dyaloghe
By Jacop Meerlant wijs van sinnen,
Poete, rethorisien groot int kinnen,
Ruerende van Godliken saken hoge.
Welcke matery ende dicht vol minnen
Ende correct (1) geworden is int dinnen
By scrivers simpel van vermoghe;
Doch naersticheyt cloeck int innen
Hevet gecorrigeert om duechs gewinnen
Ende in prente gestelt claer int betoghe,
Om te verscherpen elcx sin ende oghe.

---

(1) *Lees:* Incorrect.

VAN DEN VERKEERDEN MARTINE.

(FRAGMENT.)

1.

C. fol. 195.

Wapene, Jacop, hoe salt gaen?
Wilwi dese heren bestaen
Te werpene uten love?
Wat lone wanewijs ontfaen?
Niet, dan men ons uut sal slaen
Tote elker heren hove.
Nutter es smeken anevaen,
Men wert daer bi geminnet saen;
Want pluckers vanden stove
Drinken nu den rijnsschen traen;
Waerheit hevet huer macht gedaen:
Hi vedelt vor die dove,
Die heren scelt van rove.

2.

Hoe lange sal gedogen dit
Edelheit, die die werelt besit
Met hore voghedie,
Dat een snodel ries besmit,
Die cume tusscen swart ende wit,
Heren wille castien?
Wine hebben te pointe niet gehit;
Heren werder omme verhit

Hs. Van den verkeerden Martijn.
13. Hs. Di. 18. Zie de Aant.

Met al hore partien.
Liegen, driegen wint wat soet bit;
Smeken, striken wel voecht ende sit.
Sullen wi iet gedien,
Wi moeten hier an lien.

3.

Laet ons, Jacop, over een
Hier af spreken onder ons tween
In desen prologe,
Hoe wi leren vensen gemeen,
Vor gout vercopen keselsteen,
Om te clemmene hoge.
Waerheit en wint dinc engeen,
Smekers hebben dat hogeste leen,
Waersagers nappe es droge.
Wilwi scuwen armoede ende ween,
So laet ons wisselen ja omme neen;
Dat dinctmi dat ons doge:
Andwordet van dat ic toge.

4.

Andworden, Maerten, lieve compaen!
Ic hebbe vor waerheit verstaen,
Sint dat ics mi bedochte,
Dat wijs scade hebben ontfaen,
Dat wi met waerheide willen ommegaen;
Laet ons ontvallen sochte.
Ic wille smeken anevaen;
En wan met waerheit noyt een spaen,
Dat mi iet te baten brochte.
Waerheit heeft al te bitteren traen,

23. Hs. bid. 27. Hs. Jacob. 32. Hs. clemmen. 40. Hs Jacop.

Si laet huer volgers al verslaen:
Waert dat si iet vermochte,
Si holpe die met huer vochte.

5.

Jacop, doe die werelt began
Man te heffene boven man,
Doe en kende niemen die ere
Maer sider dat si heren gewan,
So maken die heren een gespan
Om doget, ie lanc so mere.
Dorpers die liggen in den dan,
Die willen tale maken hiervan
Ende lastren elken here.
Nu sech mi dat ic niet en can,
Welc huer sal hebben der eren ban,
Of die dorper sonder lere,
Of die rike es sere.

6.

Martijn, mi dinct overwaer,
Dat van den heren openbaer
Geboren es die ere.
Doe die *h.* af, dat es waer,
Van heren name, so blivet daer
Ere daer stont *here.*
Dorpers herte es so swaer,
Dademense clemmen, haer quame vaer
Te vallene al te sere.
Laet den dorpre varen blaer,
Van eren quite; wat soudesi daer?
Si ware al buten ere,
In hove so vintmer mere.

54 Hs. heffen. 74. Hs. Te vallen. 75. Hs. voren.

7.

Nu merc bi der sonnen lecht,
Dat here op ere niet en vecht,
Want si sijn na gebure.
Noch swerc, noch oec des nevels drecht
Beneemt bi dage niet huer recht,
Die dach en scijnt daer dure.
Al wil dan somich dorper knecht
Heren ere verdonkeren echt,
Hine mach, het werct nature.
Heren sijn so in eren gehecht,
Ende van herten soete ende slecht,
Dat si sijn telker ure
Bedocht bet dan ter cure.

8.

Men seget, dat scalke droegen overeen,
Dat neen wert ja, ende ja wert neen:
Hi loech die dat vortbrochte.
Snoedel en verstaen dinc engeen,
Want nie wijsheit in hem en sceen,
So donker es huer gedochte.
Wijsman spreect so tusschen tween,
Dat domme herte, hart als een steen,
Gegronden niet en mochte.
Dat waer jammer ende groet ween,
Soude een snodel besitten dat leen,
Dat die wijsman cochte,
Met pensene so onsochte.

79. Hs. merct. 82. Hs. snerc.

AANTEEKENINGEN.

EERSTE MARTIJN.

Vs. 11. Beede bespotten ende vaen.

Bij C. en D., *bescatten* en *scatten*, welke lezing wij hieraan te danken hebben, dat men meende bij *slaen* en *vaen*, als twee juridische termen, om twee soorten van straffen, lichamelijke kastijding en gevangenis, aan te duiden, ook de derde soort van straf, *boete* te moeten voegen. Dat dit evenwel geenszins MAERLANT's bedoeling was, blijkt ook uit de vertaling van BUKELARE vs. 7: (1)

(Cerno) justum vapulare,
Derideri, mancipare.

Scatten, *bescatten*, bij KIL. *taxare*, *adaerare*, is *beboeten*, *eene boete*, *eene schatting opleggen*, gelijk men zie uit de geestige plaats in MAERLANT's Sp. Hist. IV. D. bl. 94—95, waar van de *valsche clergie* wordt gesproken:

Een es sonder goede gewerke
Ende ghedijet teenen clerke;
Hi doet sine cledre sniden
Nader lingeder ende na der widen,
Of hi een groot Sanctus ware.
Alsemenne groet harentare,
So es hi vro, so wert hi fier;
Hi loept ende rijt hare ende hier.
Die te voren ginc te voet,
Men siet dat hi hebben moet
Een paert, dat metten monde scumet.
Sine herberghe moet sijn gerumet

(1) Zie Prof SERRURE's Vaderlandsch Museum, I D. 1ste Stuk. bl. 116—199.

Ende gelinghet ende verheven;
Sine camere scone bescreven;
Sijn buuc moet hebben tfulle;
Sine cledere van cleenre wulle.
So moeten die weduwen sijn *bescat*,
Ende ghelden mede dit ende dat
Die mageden entie joncvrouwen,
Die dicken hare sonden berouwen,
Ende heimelike byechte spreken.

Nog vergelijke men WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 41 *a*.

Keyser, coninghen, ander heren,
Die hoir eyghen volck beseren,
Helpen *beschatten* boven reden,
Ende trecken dan in vremden steden,
Om eer te halen buten lande.

en aldaar, fol. 120 *a*.

Tis den ghemienen lieden tsienste,
Dat heren selve hoer lant besien.
Men setter desen, men setter dien,
Die tfolc *bescatten* ende castijen;
Souden sijt emmer moeten lijen
Jeghenwoerdich voer den here,
Lichte si en dedent nymmermeere,
Si en souden hem wel wat bet beraden.
Die meente is dicke zeer verladen,
Al daer die heren cleen of weten,
Omdat si verre sijn gheseten.

Vs. 20. Recht man delvet onderspit.

Deze lezing, die enkel bij C. voorkomt, is ongetwijfeld de ware, en geeft alleen een gezonden zin. Bij B. vindt men:

Recht als een man *delvet sonder spit.*

en bij A. en D.:

Recht man *delvet sonder spit*,

beide welke lezingen onverstaanbaar zijn, daar *delven sonder spit* eene ongerijmdheid is. Ook de Latijnsche tekst laat ons hier in verlegenheid, daar zij niets heeft dan:

Fodit, sed nil fodietur.

De tegenovergestelde spreekwijze *spit delven* is ons uit WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 101 *a.* bekend:

Die een wil quaet, die ander guet,
Sulc is sot ende sulc is vroet,
Ende elc heeft wille in hem selven.
Dwaer een seker *spit te delven*,
Die sinen wille set in maten;
Daer comtmen by ter rechter straten.

De uitdrukking is kennelijk aan de mijnwerkers ontleend. Hij die met mate te werk gaat, en niet tot het onderste der mijn wil doordringen, waar de meeste erts zich bevindt, is veilig; hij daarentegen die *het onderspit delft*, de onderste spitting in den kuil wil hebben, loopt gevaar onder de aarde bedolven te worden.

Vs. 24. Eist blau, grau, swart of wit.

Jong of oud, *rijk of arm*, *priester of leek.* Zeker eene spreekwijze aan de kleur der kleederen ontleend, zoo als niet ongewoon is. Een nu deerlijk verbasterd, onverstaanbaar geworden spreekwoord levert er het bewijs van. Ik bedoel:

Daar is geen gek zoo eêl,
Of hij draagt groen of geel.

Oorspronkelijk luidde dit:

Daer en is gek *no* êel,
Of hi draeght groen en geel.

In dien vorm bevat het waarschijnlijk eene satire op den adel, die pronkte in de kleuren hunner vorsten, en aldus met de hofnarren, die mede in 's vorsten kleuren waren gekleed, gelijk waren uitgedost. Wanneer en hoe dit spreekwoord is ontstaan, is moeilijk te gissen, doch het schijnt te duiden op een tijd, toen *groen* en *geel* de heerschende kleuren waren.

BREDERO gevoelde nog de ware opvatting er van, als hij zegt (Roddr. ende Alph. bl. 10).

Gans lijden! Nieuwen Haan, wat's dit, Dus altemaal int geel?
Wat! dit en draaght niemant of hy is *geck* of *eel*.

Over de kleuren der kleederen in de midden-eeuwen zie men vooral: WEINHOLD, Die Deutschen Frauen, 437—440, en zijn Altnordisches Leben, 161 vlg.

Vs. 66. Jacop, mi dinct overwaer.

Bij A en C: *Martijn;* doch ook in de Latijnsche vertaling vs. 77:

Jacob, clare michi claret:

welke lezing zonder twijfel de ware is, daar deze strophe het antwoord op de vraag van Jacob in de vorige bevat.

Vs. 83. Entie nevel met sire drecht.

Het woord *drecht* vinden we ook in den Verk. Mart. vs. 82:

Noch swerc, noch oec des nevels *drecht*
Beneemt bi dage niet huer recht,
Die dach en scijnt daer dure.

Wat is hier *drecht?*

Het Mhd. heeft een subst. *drâst*, Ohd. *drâsôd* (Graff. V, 252. Benecke I, 386) dat *hauch*, *duft* beteekent, en van het verbum *draehen*, Ohd. *drâhjan*, is afgeleid.

Zoo vindt men (Benecke t. a. p.) *von des windes drâste.* Doch *hauch* of *duft* op den nevel toe te passen, is minder geschikt, en ik zou het dus liever afleiden van het werkwoord *draen*, *drân* (Benecke I, 387), Ohd. *drâjan* voor *drâhjan*, ons *draayen* (Graff. V, 238). Hiervan is een subst. *draete*, Ohd. *drâti*, impetus. Zoo vindt men: *der wint mit sîner snellen draete*, en *in snellicher drête* (Benecke I, 388), dat zooveel als *gedraai* is. *Des nevels drecht*, het

gedraai van den nevel, staat dus gelijk met *des Nebels Wirbel*, Fr. *tourbillon*.

Vs. 138. Hi, die Adame tlijf in blies, enz.

Dezelfde constructie vindt men ook in het Latijn vs. 159 vlg.

Qui in Adam flatum flavit
Imperator nature,
Confitere, rem mandavit
Hanc (si verum, quis negavit?)
Fortune perobscure,
Semper variature.

Men leze: *quis negabit?*

Vs. 151. Dattu heldes aent lagher boert.

Eene spreekwoordelijke uitdrukking, aan het scheepsleven ontleend, die door Bukelare vs. 174 aldus wordt vertaald:

Quid in corde mox temptaris,
Quod *ad yma declinaris?*

Wij zouden het met een beeld, insgelijks aan het scheepsleven ontnomen, weergeven, en vertalen door: *aan lager wal komen.*

Dat scheepswezen en zeevaart reeds vroeg een hoofdbestaan onzer voorouders was, bemerkt men ook bij onze oude schrijvers, die even als wij, veel beelden daaraan ontleenden.

Maerlant bezigt onder anderen in zijne Disp. v. d. Cruce vs. 73, het volgende:

Het Kruis spreekt:

Die mine telge versiert, begort
Met sonderlinghen blomen,
Tlijc dat ghi brocht maget vort
Nu es hi *gheseilt an mijn bort*,
Si keert noch U te vromen.

en vs. 570, waar van de Maagd en het Kruis wordt gesproken, heet het:

> Elc es an den andren begort,
> Waer deen es, dander es *an sijn bort*,
> Si sijn dies beraden,
> Geen wille andren versmaden.

Aent lagher boert helden vindt men ook bij Willem van Hillegaersberch, fol. 62 *b*.

> Scheyden is een edel woort,
> Waermen scheiden node hoert,
> Daer is blyscap inder weyden,
> Diemen soude gaerne voert
> Houden staende al onghestoert,
> Mocht natuer al daer toe reyden.
> Nenet is een dom accort,
> *Si helden veel ant lagher boert*,
> Die hier op hopen ontbeyden,
> Want elck beghinsel heeft een scheiden.

Helden an tander boort vindt men aldaar fol. 36 *b*.

> Die die waerheit souden minnen,
> Ende die doechden setten voert,
> Die *helden veel an tander boort*,
> Si en willen mitter waerheit niet plechten.
> Die waerheit heeft altoes wedervechten
> By der clesi, byden heren;
> Sij en can hoer onrecht niet ghekeren.

d. i. *zij kiezen de tegenovergestelde partij.*

Ook wij hebben nog eene menigte spreekwijzen van *boord* ontleend, b. v.: Aan hooger *boord* zijn. Zich aan hooger *boord* houden. Iemand aan *boord* klampen, enz. Men zie vooral Mr. J. van Lennep's Zeemans Woordeboek, bl. 39.

Vs. 177. Ende menne roect wies mesvaert.

Deze lezing staat alleen in de Antwerpsche uitgave, terwijl in de Hss. overal *mesbaert* wordt gevonden. Bij A. vindt men:

> Ende menne roect *wiere mesbaert.*

bij B.

> Ende niet en rouct *wie misbairt.*

bij C.

Ende niene roect *wie dats mesbaert.*

Dat bij D. de rechte lezing wordt gevonden, bewijst ook de vertaling, waar wij vs. 204 lezen:

Luctum non *curans* fraternum,

De zin is deze: „Als men, bij al zijn voorspoed, zich niet bekommert, wie er door in kommer en ellende komt."

Vs. 229. Dropele, sant es hem niet swaer
In telne te bevane.

Bij A. en E. vindt men: *Dropele sants*, en ook SIEGENBEEK vat het zoo op, blijkens zijne Aanteekeningen, waar men leest: „Dat *droepele zant* zoo veel beteekent als *korrels zand*, zal naauwelijks herinnering behoeven." Mij dunkt, de uitdrukking *droppel zand* ware toch vreemd genoeg. Maar bij eenig nadenken en de vergelijking met het Latijn, blijkt duidelijk wat MAERLANT heeft gewild.

Bij BUKELARE vindt men vs. 263:

Gutta cum arena mari. (?)

MAERLANT heeft de zaken twee aan twee opgenoemd: God, zegt hij, „tellet alle haer, ende wat die hemel heeft ane," — ja, looveren en gras, dag en jaar, zelfs de droppelen (van den Oceaan) en het zand (der zee).

Vs. 251. So clapt hijt leken diede voert.

Hoewel men in alle Hss. *leken lieden* vindt, heb ik niet geaarzeld dit in *leken diede* te veranderen. In alle teksten toch vindt men na den plur. *lieden* het verbum in het singularis, dat wel niet te verdedigen is.

Nu is de uitdrukking *dat leke diet*, hier uiterst gepast, daar er met minachting wordt gesproken. Zoo gebruiken wij *volkjen*: „'t Is me een volk of volkjen."

In der Minnen Loep vindt men, waar van hen wordt gesproken, die tegennatuurlijken wellust bedrijven, het volgende (III. B. vs. 106):

Die valsche luden, die vule honden
Leven meest in sulker zonden
Ende en schamen hem des niet.
Ter werlt en is gheen vulre *diet.*

Zoo vindt men ook: *dat heydijn diet*, II. vs. 182. Zie HUYD. op St. II. D. bl. 314. vlg.

Vs. 271. Nutter eest dat vliet die naen.

Eene in de Hss. zeer bedorvene plaats, die zeker door onhandige afschrijvers niet werd begrepen. Alleen bij A. en E. wordt ze zuiver gevonden, en in de Latijnsche vertaling, waar evenwel, zooals reeds de Hoogleeraar SERRURE heeft aangemerkt, *manus* in *nanus* moet veranderd worden. Men vindt vs. 301:

Cedat nanus dimicari,
Et cum pugile luctari.

Vs. 307. Alse die henne die kiekine broet.

Misschien zweefde MAERLANT bij dit beeld het gezegde van Jezus voor oogen, Matth. XXIII. vs. 37: „Jerusalem, Jerusalem, gy die de Propheten doodet, ende steenigt die tot u gesonden zijn: Hoe menigmael hebbe ick uwe kinderen willen byeenvergaderen, gelijckerwijs een henne hare kieckenen byeenvergadert onder de vleugelen, ende gylieden en hebt niet gewilt."

Vs. 335. Die derde eescht die bloeyende jaer.

Op gezag van E. heb ik niet geaarzeld *bloyende* in den tekst op te nemen, dat in de overige Hss. ontbreekt; te meer, daar deze lezing wordt bevestigd door vs. 417 vlg., waar men vindt:

Die derde minne eeschet die tijt,
Alse bi naturen elc ontbijt
Die *bloyende* jare.

Ook in vs. 336 heeft E. alleen eene goede lezing. Er staat:

Alse bi naturen elc *kiest* sijn paer;

en hiermede komt de Latijnsche tekst volkomen overeen. Men zie vs. 376.

Tercius temporum iocosa,
Ut natura generosa
Par *legit* per dulcorem.

Ik vermoed evenwel dat men niet *kiest* moet lezen, maar liever een ander verbum, dat in de verbasterde lezing van A., B. en D. nog doorschemert. Daar vindt men:

Alse bi naturen elc *doet* sijn paer.

Men leze *soect*, en bij vergelijking ziet men dat *doet* (doet) gemakkelijk de plaats van *soect* (soect) kon innemen.

Vs. 347. Hem, diet al verwerde.

B. en C. lezen hier minder juist *vervaerde*. Terwijl gezegd wordt, dat God liefde is, komt het mij minder gepast voor, er bij te voegen, dat Hij alles vrees aanjoeg, welke eigenschap met die der liefde minder goed rijmt. *Verwaren* daarentegen is: *bewaren*, *achtslaan*, *zorgdragen* (zie HUYD. op St. II. D. bl. 273 en Proeve I. bl. 439. Aant.)

Vs. 412. Daer die ingle beven.

In den tekst vindt men hier *leven*, dat men in *beven* gelieve te veranderen. Waar MAERLANT kan, vermijdt hij meestal het gelijke rijm; dit reeds doet ons tot *beven* overhellen, en eene andere plaats van den dichter bevestigt ons in dit vermoeden. In de *Clausule van der Bible* (N. W. der M. van Ned. Letterk. V. D. 2 St.) vs. 519, wordt Maria aangesproken met de volgende woorden:

Scoenst der hemelscher pylaren,
Daer God op ruste dor ons misvaren,
Daer du Gode zijs beneven,
Bidde vor ons als dingle *beven*.

Beven is dan *sidderen van eerbied*, *heilig huiveren*.

Men vergelijke VONDEL's heerlijke verzen van der Engelen reizang in den Lucifer:

Daer wy met vleuglen d'oogen decken,
  Voor aller glansen Majesteit;
Terwijl we 's hemels lofgalm wecken,
  En vallen, uit eerbiedigheit
En vreeze, in zwijm op 't aenzicht neder.

Vs. 422. Ende men trouwe hevet mare.

De lezing *trouwe*, waarvoor bij A. *doghet* staat, wordt bevestigd door de vertaling van BUKELARE, vs. 475 vlg.

Dulcis amor delectatur,
Quando rubor amplexatur.
Amantium *fidas* mentes.

Evenzoo vindt men vs. 426:

Haer *hope* nemmermeer teglijt,

bij C. *minne*. De vertaling wijst ook hier weder uit, dat *hope* de goede lezing is. Men zie vs. 481:

Ejus numquam *spes* labatur.
Tali vita quum fruatur.

Vs. 503. Verdranc dilovie felle.

Bij A. vindt men *die lovie*, dat, hoe vreemd het klinke, evenzeer goed is en door tal van voorbeelden te staven. *Lovie* was werkelijk in gebruik, daar men het voorvoegsel, dat men als lidwoord beschouwde, van het woord scheidde, en zoo door dit misverstand ook deze vorm in de taal ijkte.

Men zie MAERL. Sp. Hist. I. D. bl. 15. vs. 21; bl. 17 vs. 21, 26; II. D. bl. 233, vs. 96, en vergelijke de aanteekeningen van CLIGNETT en STEENWINKEL (I. D. bl. 20), en Dr. HALBERTSMA op Maerlant, Praefatio, bl. 94. Bij HUYD. op St. III. D. bl. 448, vindt men verscheidene voorbeelden van de weglating der eerste lettergreep opgegeven, als

spetaal van *hospitaal; fermerie* van *infermerie; Dries* van *Andries; Toon* van *Antonius* enz. Zoo is ook *spijt* uit *despijt*, Fr. *dépit; pon* uit *japon*, Fr. *jupon*, enz.

Vs. 521. Die duutsce loy.

Zooals MONE (1) terecht aanmerkt, ziet dit op den Saksenspiegel, die dus reeds zeer vroeg ook in de Nederlanden bekend was. Men leest er: III. A. 42. (Uitg. van Dr. WEISKE, Leipzig. 1853.)

Wie man saget, daz sich eygenschaft erhube.

§ 1. Got hat den man nah ime selben gebildet und hat in mit siner marter geklediget 1), den einen als den anderen. Ime ist der arme als na, als der riche. § 2. Nu en lazet uch nicht wunderen, daz dicz buch also luczel saget von dinstlute rechte; wend ez ist also manigvalt, daz es nieman zu ende komen en kan. Under iecligem bischofe unde abte und abtischen habn die dinstlute sunderliche recht, dar umbe en kan ich ez nicht bescheiden. § 3. Da man ouch recht erst sazte 2), do en was nichein dinstman; und waren alle lute vrie, da unse vorderen her zu lande quamen. An mynen sinnen en kan ich ez nicht uf genemen 3) — [nah der warheit], — daz ieman des anderen sulle sin. Ouch en habe wirz nichein urkunde. Doch sage sumeliche lute, die der warheit irre varen 4), daz sich eygenschaft erhube an Kayn, der sinen bruder ersluc. Kaynes geslechte wart vortilget, da die werlt mit wazzere zu gink, — [daz ez nicht en bleib]. — Ouch sagen sumeliche lute, ez queme egenschaft von Cham, Noe sune. Noe gesegenote 5) zwene 6) sine sune; an deme dirten gewuc 7) her nie eygenschaft. Kam besazte Affricam mit sime geslechte. Seth bleib in Asya. Jafet, unse vordere, besazte Europam. Alsus in blein ir

(1) Anzeiger VII, 251 Aant.

nichein des andern. So segen sumeliche lute, eigenschaft queme von Ysmahele. Die heilige schrift heizit Ysmahelem der dirnen sun, anders en lutet 8) sie nicheiner eygenschaft umbe in. So segen sumeliche lute, ez queme von Esau. Jacob wart geseynet von sime vatere, unde hiz in herre wesen uber sine brudere. Esau en vervluchte her nicht, noch eigenschaft gewuc 7) her nicht. Wir habn ouch noch in unseme rechte, daz nieman sich selben zu eigene gegeben mac, ez en wider reden sine erben wol 9); wie mochte do Noe oder Ysaac einen andern zu eigen gegeben, sint sich selben nieman zu eigene gegebn mac. § 4. Ouch habe wir urkundes mer. Got ruwete den sibenden tac. Die sibinden wochen gebutet her ouch zu haldene, alse her den Juden die e 10) gab und uns den heiligen geist. Den sibenden mand gebutet her ouch zu haldene und daz sibinde iar, daz heizet he daz iar der losunge; so solde man ledic 11) lazen und vri, alle die gevangen waren und in eigenschaft gezogen, mit also getaneme cleyde, als man sie ving, ab 12) si ledic und vri wollen wesen. Uber *siben* mal siben iar quam daz vůnfzigste iar, daz heizet daz iar der vrouden; so muste aller manlich 13) ledic und vri wesen, her en wolde oder wolde 14). § 5. Ouch gab uns Got urkundes mer an einem phenninge, da man in mite versuchte, da he sprach: Lazet den keiser sines bildes gewaldic, und Gotes bilde gebet Gote. Dar bi ist uns kundic von Gotes worten, daz der mensche Gotes bilde wesen sal, und swer in iemane anders zu seget 15) denne Gote, der tut wider Got. § 6. Nach rechter warheit so hat eigenschaft begin von getwange und von gevenknisse und von unrechter gewalt, die man von aldere in unrechte gewonheyt gezogen hat und nu vor recht habn wil.

1) *verlost.* 2) *instelde*, van *setzen.* 3) *aannemen.* 4) *afdwalen van* 5) *zegende*, oude imperf. van *gesegenen.* 6) *twee.* 7) *gewaagde van*, van *gewehenen.* 8) *vermeldt*, *gewaagt.* 9) *of zijne erven mogen er tegen opkomen.* 10) *wet.* 11) *vrij*, *los.* 12) *indien.* 13) *ieder een.* 14) *of hij wilde of niet.* 15) *toezegt*, *toewijst.*

Ik heb niet geaarzeld deze plaats in haar geheel weder te geven, daar duidelijk blijkt, dat de gang der redenering van MAERLANT aan den Saksenspiegel is ontleend, ja zelfs vs. 522 en 523:

> Dat van onrechter ghewelt
> Eyghendoem es comen.

woordelijk overgenomen zijn.

Dit wetboek, tusschen 1215 en 1235 door EIKE VON REPGOW, een Schout uit het Anhaltsche, in het Latijn opgesteld, en op verzoek van Graaf HOYER VON FALKENSTEIN in het Duitsch vertaald, kreeg spoedig eene groote vermaardheid, was reeds in den loop der XIII^de^ eeuw in geheel Duitschland verbreid, en werd in alle gerichten van Saksen en van vele andere staten als wetboek gebruikt. De ontzettende menigte handschriften, meer dan 150 in getal, deels in de Opper- deels in de Neder-saksische taal en in andere Duitsche dialekten, getuigen voor de algemeene bekendheid. Als bewijs moge ook dienen, dat reeds toen MAERLANT zijnen Wapene Martijn dichtte, het werk in Vlaanderen bekend was.

Vs. 573. Waerheit, Jacob, ic hebbe verstaen.

Alle Hss., behalve D., waar men *Trouwen* vindt, hebben de lezing *Waerheit.* Wij treffen in den Tweeden Martijn, vs. 326, hetzelfde gebruik van dit woord aan. Daar heet het:

> Waerheit, Jacop, dits al claer.

Het is even als bij *trouwen* voor *in trouwen*, *entrouwen*, eene verkorting van *in waerheit*, *ewaerheit.*

Vs. 576. Al spreect in sinen boeke Alaen.

De hier bedoelde ALANUS is ALANUS AB INSULIS (van Rijsel), 1128—1202, om zijne groote geleerdheid Doctor Universitatis genoemd. Onder de menigte van

werken, door hem geschreven, is vooral de *Cyclopaedia Anticlaudiani seu de officio viri boni* (1) beroemd. In dit allegorisch gedicht schept de Natuur, bijgestaan door de Hoofddeugden, na eerst God om eene volmaakte ziel te hebben gesmeekt, een volmaakt mensch. Aan het einde van het Zevende Boek komt de beschrijving van zoodanig mensch voor, versierd met alle deugden, toegerust met alle bekwaamheden, veredeld door de beoefening van kunsten en wetenschappen.

Dien nieuwgeschapenen mensch ontbreekt enkel de adeldom, en de *Fortuin*, de *moeder van den adel*, verschaft ze hem. Na eenige voorafgaande moralisatiën, dat men bij het geven geene bijoogmerken moet koesteren noch hoop op vergelding, maar handelen uit zuivere mildheid, volgt: Libr. VII. p. 121:

Solaque nobilitas et simplex gratia mentis
Informet munus, et doni condiat usum.
Post alias sua dona libens et laeta dedisset
Filia fortunae, casus cognata propinqui
Nobilitas, si quid proprium cessisset in ejus
Sortem, quod posset naturae lege tueri.
Sed quia nulla potest nisi quae fortuna ministrat,
Nil sine consilio fortunae perficit, immo
Matris adire domum disponit *filia*, gressum
Aggreditur, superatque viae dispendia cursu.

Men zie over ALANUS: Saxe's Onomasticon Literarium, P. II. 267—268, Fabricii Bibl. Lat. Tom. I. 35—37, Brial in de Hist. Litt. de la France, Tom. XVI, 396—425, en eene analysis van den Anticlaudianus in Gervinus, Gesch. der Deutschen Dichtung, II. (4e A.) 126—128.

Vs. 687. Daer so menich dief doer tijt.

In alle Hss. wordt deze regel verkeerd gelezen, en

(1) De uitgave hier aangehaald is: *Cyclopaediae Anticlaudiani*, *seu de officio viri boni*, *libri novem*, *Heroico carmine conscripti.* Antverpiae, 1611. 8vo.

ik heb niet geaarzeld mijne lezing in den tekst over te brengen.

Bij A. is het:

Daer menich dief voren lijt;

bij B.

Dair so menich dief voir lijt;

bij C.

Daer so menich dief voer lijt,

en bij D.

Daer soe menich dief voer lijt.

Reeds in vs. 683 vlg. was aan het oog verweten:

Du best emmer open wijt
Elker sonden die *voer di lijt;*

zoodat hier meer moest worden uitgedrukt, en de aanmaning:

Sluut dine dore tenegher tijt

werd niet gedaan, omdat zoo menig dief er voorbij ging, daar dit geene schade zou hebben berokkend, maar omdat hij door de deur van het oog tot het hart *doordrong*, *in het hart kwam.*

De Latijnsche tekst, die hier weder vrij wat is afgeweken, kan onze lezing niet bevestigen. Men zie vs. 778 vlg.

Apertus es ad vilia
Coram te *transeuntia;*
Fallor in te confisum.
Te precor *claudis hostia*,
Ne captent hostes spolia.
Heu! per te sum divisum,
Clamans ad paradisum.

Men leze: *claudas ostia.*

Met het laatste vers komt de lezing van D. overeen:

Dat claghe ick den hoghen

en de verkeerde opvatting is zeker hieraan te wijten, dat BUKELARE naar een handschrift vertaalde, waarin de aspiratie voorkwam. Al komt toch dezelfde rijmklank reeds in het begin voor, men ziet, de zin vordert onze lezing.

Vs. 779. Eist alse ics mi bemoede.

Tegen het gezag der Hss., die of *ghevroede* of *bevroede* hebben, heb ik deze lezing verkozen, daar MAERL. meer een *vermoeden*, dan wel een *vast begrip* moet uitdrukken. De vertaling heeft niets, dat ons het rechte spoor kan aanwijzen.

Vs. 787. Si heten vasten, si sijn sat.

Alleen C. heeft hiervoor verkeerdelijk:

Zy eten vast, zy drinken zat;

doch dat onze lezing de ware is, bewijst duidelijk de vertaling, vs. 897:

Imple jussa que tibi
Jejuna dicunt saturi.

Vs. 814. Ende ghedoghede menighen godsat.

In de Latijnsche vertaling vs. 928 vlg.:

Se nasci humiliavit
Ex Maria, quam sacravit,
Virgine humaniter;
Quem nutrivit et lactavit
Judeus *colaphizavit*.
Vituperabiliter.

Dit is *mishandelen*, eig. oorvegen geven van het Gr. *κολαφίζειν* Mlat. *colaphizare* en *colaphizari* (zie DU CANGE.)

De uitdrukking *godsat ghedoghen* is ontstaan uit de gewone verwensching *Gods hat hebbe hi!* Gods haat zij zijn deel! Men zie HUYD op St. II. D. bl. 350—351, en vooral Dr. DE JAGER, *Verscheid.* bl. 292—294. In het Mhd. zeide men evenzoo *Gotes haz* (zie BENECKE I. 641. GRIMM, Deutsche Myth. 17.), als ook *der sunnen haz*, dat eene meer heidensche kleur heeft. Zoo heeft b. v. *ûz in Gotes haz*, *varet hen an Godes hat*, enz.

Uit dit *Godsat* ontsproot een ww. *godsatten*, vervloeken, verwenschen, en verder *smaden*, *honen* en een subst. *god-*

sat, vloek, smaad, hoon, welke ook in den vorm *gadsatten* en *gadsat* voorkomen: het ww. in MAERL. Sp. Hist. II. D. bl. 196. vs. 36.

> So nauwe croopmen ende sochte,
> Datmen een wassijn beelde vant,
> Dat die Jueden alte hant
> Bespottet hadden ende geplat,
> Bespuwet ende *gegatsat*,
> Ende soudent hebben gecruyst mede,
> Ter lelicheit der kerstijnhede.

en het subst. in de var. op deze plaats.

TWEEDE MARTIJN.

Vs. 49. Dattu den onbekenden
Martine niene laets gheroen.

Bij A. komt alleen de lezing *Martine* voor, die inderdaad de ware is, daar *laten* in den zin van *sinere* den dativus, in dien van *relinquere* den accusativus bij zich had. Dikwijls en wel meestentijds vindt men den acc., maar het valt niet te betwijfelen, dat *laten* met den dat. de oude en echte vorm was.

Ook in den V. M. vs. 75:

> Laet den dorpre varen blaer.

vindt men den dat., even als in den Flor. ende Blanc. vs. 72 vlg.

> Maer des en quam mi niet te voren
> Van dommen lieden ende van doren,
> Datsi noit van herten minden;
> Wilden sijs hem onderwinden,
> Si souden die minne verwerken sere;
> Si beghevens bat ende doen haer ere,
> Ende *latenre* pleghen *hoveschen clerken*,
> Ende *hoveschen ridderen* ende *hoveschen vrouwen*.

(Bij Hoffmann vindt men voor *verwerken*, *verwerven*, en voor *beghevens*, *begherens*.)

Zoo ook Maerl. Sp. Hist. II. D. bl. 372 vs. 59 vlg.:

> Paulus sprac: Nu *laet* henen gaen
> *Allen twifelen* ende *allen waen*
> Van toverien groot of smale.

en Heelu vs. 5147, waar gezegd wordt:

> Want doen sloegen met hen in saen
> Die Limborcheren ende hare ghetuc
> Ende riepen alle: *Adhuc, adhuc!*
> Dats: *Laet ons allen* ten hertoge slaen!

Vs. 72. Nu es mijn herte so hart een vlint,
Dat so hare daer toe niet verbint,
Dat soese yet wille scouwen.

Bij D. vindt men *glint*, in plaats van *vlint*, welk woord mij niet recht duidelijk is, doch misschien hetzelfde als het door KIL. opgegevene *glent*, *sepes*, *maceria*, een muur om een tuin of wijnberg opgetrokken. Deze verzen luiden in de vertaling (vs. 84 vlg.) aldus:

Jam cor meum induratur,
Nec mansuescit, ut cernatur.

Het laatste vers bij BUKELARE is dus de vertaling van vs. 73 en 74 in onzen tekst. Hierin schijnt de uitdrukking *hem tot iets verbinden*, wel eenigzins modern; doch bij gebrek aan eene andere goede lezing, zal het best zijn onzen tekst te behouden, die toch ook in alle Hss. eensluidend is.

Vs. 85. Emmer moet dene gheven den pant,
Den liefsten dien God ye vant;

Het *liefste pant*, dat God ooit *vant* of schiep, is hier het leven. De vertaling zegt het duidelijk, vs. 99:

Una mortem ferat fine,
Quam census aurifodine
Non redimat ab ictu;

Vs. 98. Al sout al varen inder vaert,
So wat dat welvaren begaert.

De zin dezer verzen is: „Het hart trekt altijd daarheen, van waar het zijne wonden verkreeg, al zou ook alles tegenloopen en alles te niet gaan, wat begeert wel te varen en gelukkig te zijn." Bij BUKELARE vindt men, vs. 111 vlg.

Adhereo primarie
Dulci, non secundarie;

Cor prima vulneratur.
Quamvis cuncta contrarie
Venirent, absque carie,
Amica redimatur.

Vs. 150. Laet mi ghenaken an uwen cant.

Hiervoor heeft het Latijn, vs. 174:

Me fari sine paululum.

Ongetwijfeld is deze spreekwijze, even als zoo vele andere, aan het ridderstrijdperk ontleend, en beteekent: „Laat ik u eens op zijde komen, om eene lans met u te breken, d. i. met u te redetwisten.”

Meerdere uitdrukkingen van dien aard vindt men opgesomd en toegelicht in Dr. HALBERTSMA's Letterk. Naoogst, I. St. bl. 82—90.

Vs. 154. Jeghen Casselberghe in Vlaenderlant.

Cassel, ook *Mont-Cassel*, in den Latijnschen tekst *Casletulum* genoemd, nu in het Departement du Nord, behoorde vroeger bij Vlaanderen, en was vooral door zijne ligging op een berg, van waar het den naam ontleende, eene zeer sterke plaats. Men zie GUICCIARDINI's Beschr. der Ned. bl. 307—308 (vert. van KIL.)

Vs. 226. Sorobabel in sijn sermoen.

Zorobabel, of wel *Zerubbabel*, de Hebreër, die de Joden uit de Babylonische ballingschap terugvoerde, stond in hooge achting bij Darius, en genoot diens dagelijkschen omgang. Eens gaf de koning, toen hij niet slapen konde, aan drie zijner hofbeambten, die hem omringden, een raadsel ter oplossing: „Wat het machtigste was, de koning, de wijn, of de vrouwen?” Zorobabel, die het laatst zijne oplossing moest geven, gaf het volgende antwoord:

Dat boven gaet der vrouwen cracht,
Want soe leven ende macht
Den coninc gevet entien man,
Die den wijngaert winnen can;
Oec en es niemene so vroet,
Hine laet sijn lijf, of stort sijn bloet
Omme sijn wijf, alst es te doene;
Hine es so bloot, hine wert coene,
Omme te behoudene sijns wijfs ere.
Ic sach ende kende, seiti, eenen Here,
Eenen, die, aldaer hi zat,
Sine amie gaf menegen plat;
Was soe blide, so was hi vro,
Ende was soe droeve, hi was also;
Nochtan hevet die moghenthede
Boven alle saken die waerhede;
So es eeuwelijc, ende can niet verkeren,
Hare macht en can minderen no meren.

Op dit schoone antwoord doelt de *sermoen* in ons gedicht. Het geheele verhaal vindt men in MAERL. Sp. Hist. I. D. bl. 196—198, bij wien het naar FLAVIUS JOSEPHUS is bewerkt, daar het in de Apocryphe Boeken, in het IIIe Boek van Esdra, Cap. III. en IV. eenigzins anders is behandeld. Men zie JOSEPHI Antiq. Jud. L. XI. C. 3. (Ed. Tauchn. T. III. p. 7—13, ed. HAVERKAMP, § 550—553.

Vs. 242. Porringhe die den sin ontiet.

Hierin schuilt eene rhetorische aardigheid, in de middel-eeuwen niet ongewoon, namelijk om aan elke letter van het woord AMOR eene beteekenis te geven, waarin de hoofdhoedanigheden der liefde worden uitgedrukt. Zoo vindt men in een der gedichten van WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH een dergelijken kunstgreep. Men leest aldaar fol. 39 *c*.

Int Latijn staet menich woert,
Daer menich hoghe leer in stect,
Alsmen die waerheit al vertrect.
Uten Latijn wort mi vertoghen,
Hoe dat grote heren moghen

Horen naem in eren houden,
Ende altoes edel sijn gheschouden.
Inden Latijn noemt men aldus
Enen heer *Dominus*.
Dat woort is van letteren seven,
Ende elke letter can gheven
Een woert, dat hem sal toebehoren,
Die den naem te recht sal voeren,
Ende wye die letteren alle heeft,
Mit recht men hem den name gheeft.

Die zeven letters, de namen der zeven deugden, die een heer moeten versieren, zijn: D*iscretio*, O*bedientia*, M*isericordia*, I*ustitia*, N*obilitas*, U*eritas*, S*apientia.* Wat hier bedoeld wordt, straalt, hoewel niet zeer duidelijk, in BUKELARE's vertaling door. Daar heet het, vs. 275 vlg.:

Motus cor facit vagari
Et sepius errare,
Ratio tamen dominari
Nequit atque principari,
Seu motibus *obstare.*

Misschien is de meening aldus: A*nimi* M*otus* O*bstat* R*ationi.* *Animi motus* is dan „*Porringhe*, die den *sin* ontiet," en het tweede gedeelte: „Ende *redene ghemoeten* pliet," *Obstat rationi.*

Vs. 258. Dies es mine herte wel gheles,

Gheles, dat gewoonlijk de beteekenis van *gewoon*, KIL. *gheleysigh*, assuetus, heeft, komt hier voor als *zeker*, *gewis*, en ik meen wel zonder aarzelen deze beteekenis als de oudste te mogen opgeven. *Gheles* komt hoogst waarschijnlijk van het Goth. *lais*, *οἶδα*, (SCHULZE, Goth. Gloss. 198), en staat als *geles* (galais) in vorming gelijk met *gewis*, *gewes*, van *weten.* Dit Goth. *lais* wordt door GRIMM in zijne *Geschichte der Deutschen Sprache*, 905, teruggebracht tot een verloren *leisa*, calco, pede premo, van waar ook Goth. *laisis*, Gr. *ἴχνος*, Ohd. *leist*, Goth. *laistjan*, sequi, enz. zijn afgeleid (zie GRAFF, II. 250 vlg.)

De overgang der beteekenis *gewis*, *zeker* tot *gewoon* is gemakkelijk te verklaren. Gewoonte wordt niet verkregen dan door dikwijls iets te doen, en wat men dikwijls doet, dat kent, dat weet men, daarvan is men zeker.

De plaats uit den Wal vs. 257, wordt door Dr. DE JAGER in zijne Versch. bl. 276—277 verkeerdelijk met dit woord vergeleken. Het daar gebezigde woord *gheles*, dat *helder* beteekent, behoort tot eenen geheel verschillenden wortel, die *glanzen*, *schitteren* beteekent, en is te vergelijken met *glas*, *glad*, Mhd. *glast*, *gleste* (zie BENECKE, Mhd. Wörterb. I. 546, GRAFF, IV. 287. vlg.)

Vs. 261 vlg.

Deze geheele strophe heeft in plaats van de gewone staande en slepende rijmen, ook in de kortere verzen staande rijmen, en wel in alle verzen den gelijken rijmklank. Deze onregelmatigheid is zeker aan onachtzaamheid des dichters te wijten, daar er geene sprake kan zijn, dat deze strophe ingeschoven en onecht zoude wezen.

Vs. 277. Al dat oyt maecte sine hant
Dat minnet sire herten bant,
Met bescedenen sinne.

Wat de zin dezer verzen is, is mij niet recht duidelijk, en ook de Latijnsche tekst kan ons geen licht geven. Men vindt er vs. 315 vlg.:

Quidquid fecit per decorem,
Hoc dilexit *per ardorem*,
Quem laudat cordis clamor.

Men zou hier dus eerder aan *brant* denken, doch dit volgt eenige verzen later, en de verandering zou voor beter verstand der plaats niet helpen. *Sire herten bant* zal eene mystische of allegorische uitdrukking zijn voor *zijn hart*, dat zich met al het beminde *verbonden* gevoelt.

Vs. 307. Sine hovesceit ware onghecleet.

Niettegenstaande alle Hss. hier overeenstemmen, is ook deze plaats wederom aan zwarigheid onderhevig. Vooreerst klinkt het woord *hovesceit*, van God gezegd, eenigzins vreemd, maar we treffen dit ook aan in MAERL. Sp. Hist. III. D. (N. U.) bl. 29 *a.*, waar verhaald is, hoe een bisschop door duivelskunsten ongemerkt in het net was geraakt, en op het punt van te bezwijken, toen hij wonderdadig werd gered. Men leest vs. 93 vlg.:

Die bisscop viel in sine ghebede
Ende dancte God diere *hovescede.*

Doch *onghecleet* is mij geheel en al duister, en ik stel dus als gissing voor:

Sine hovesceit ware *onghereet*,

dat is: zou niet voorhanden zijn, zou niet bestaan. Ook zou men kunnen gissen:

Sine hovesceit ware *onghevleet*,

dat is: zou niet in smeekgebed worden aangeroepen (verg. III. vs. 19). Doch misschien is het veiligst zich aan geene veranderingen te wagen, daar licht de eene of andere symbolische voorstelling te gronde ligt, die voor ons verborgen is. De vertaling levert niets op, dat ons kan helpen. Zie vs. 348 vlg.:

Dico: Deus hunc custodit
Qui fidelis et non prodit;
Qui ad centrum cor transfodit
Dilecti, per merita,
Mercede redimita.

DERDE MARTIJN.

Vs. 40. Moyses spreect in sinen boeken:
Die beesten die den berch besoeken,
Moeten sijn ghesteent.

Hiermede bedoelt MAERL. de waarschuwing van Mozes aan de Israëliten, voor hij den berg Sinaï beklom. Men zie Exodus XIX, vs. 12 en 13:

„Wacht u op den bergh te klimmen, ende sijn eynde aen te roeren: al wie den bergh aenroert, sal sekerlick gedoodt worden. Geen hant sal hem aenroeren, maer hy sal sekerlick gesteenigt, ofte sekerlick doorschoten worden, het zy een *beest*, het zy een man, hy en sal niet leven."

Vs. 60. Sine consten die godheit ghehamen.

Ghehamen, dat *bevatten*, *begrijpen* beteekent, wordt door SIEGENBEEK in den Konst en Letterbode, 1839, N° 31, met *heim*, *hemel*, *geheim* enz. vergeleken en van den wortel *ham* bekleeden, bedekken, afgeleid. Liever zoude ik het afleiden van *hamen*, vangen, Mhd. *hamnen*, gewoonlijk *hemmen*, dat van *ham*, vangnet, vangstrik, afkomt. (Zie BENECKE, Mhd. Wörterb. I. 625). Het is dan geheel en al analoog met *begrijpen*, *bevatten*, *comprehendere*. Het Hd. *hemmen*, ophouden, is hieruit ontstaan, en de overgang van beteekenis duidelijk: hij toch., die gevat, gevangen wordt, kan niet meer voortgaan, is niet meer vrij in zijne bewegingen, moet ophouden.

De wortel *ham*, van waar het Goth. *hamon*, kleeden, het Ohd. *lîhhamo* Hd. *Leichnam*, ons *lichaam*; het Ohd.

hemidi, ons *hemd*; het Goth. *himins*, Ohd. *himil*, ons *hemel*, staat hiermede mijns inziens in geen verband, daar *bedekken* en *begrijpen* geheel uiteenloopende begrippen zijn.

Evenmin zou ik tot den vorigen wortel het woord *heim* en zijne stamgenooten brengen, maar hiervoor eerder een afzonderlijken wortel stellen, die overeenkomt met het Sanskr. *ç i*, *jacere*, Gr. *κεῖμαι*, Lat. *civis* (ingezeten), en waarvan ook Ohd. *hîwjan*, nubere; *hîwi*, matrimonium; *hîwo*, conjux. Zie Graff, IV, 932 vlg., 946 vlg., 1063 vlg.

Vs. 109. Want hem en moyet sijn draghen, enz.

De verzen dezer strophe loopen in de verschillende Hss. merkelijk uiteen, zeker wijl de zin voor vluchtige afschrijvers al te diep was. De bedoeling is deze:

God is *boven* alle dingen, zonder ze toch door zijne zwaarte te drukken, want Hij is *ongedragen*, d. i. Hij steunt op zich zelven.

God is *onder* alle dingen, doch zonder last te gevoelen van de zwaarte der werelden, die op hem rusten; zoo sterk is zijne natuur.

God is *buiten* alle dingen, en toch ontbreekt nergens zijn verblijven (daarzijn), want hij is altijd, zonder noodiging, gastheer en voogd, geen gast; d. i.: Hij is niet de gast (die kan wegblijven), maar gastheer en voogd (huisheer), die ons altijd toeft en ontvangt, ook zonder noodiging.

God is *binnen* alle dingen, en vervult ze, d. i. neemt hunne geheele ruimte in, zoodat ze gerust voor alle ongeval kunnen zijn.

In vs. 111 lezen we:

Buten en *brect* nieuwer sijn daghen,

niettegenstaande alle Hss. *breet* hebben, doch met zoovele afwijkingen, dat men wel moet vermoeden, dat reeds toen dit vers niet meer begrepen en jammerlijk gehavend werd. *Breden* is *uitbreiden* en kan hier niets beteekenen: ik heb daarom mijne lezing in den tekst opgenomen.

In vs. 113 vinden we bij B.

Werdt g voghet ende niet gast.

Wat dit teeken in den tekst doet, weet ik niet, en vermoed wel dat het bij vergissing is ingeslopen, daar het hier als verkorting van God ongepast, en ook voor *ende* in onzen tekst misplaatst zou zijn.

De voorstelling van God als waard of gastheer is blijkbaar eene symbolische, op het een of ander gezegde uit den Bijbel of van een der kerkvaders berustende.

Vs. 163. Oec moet hi willen daeromme waken.

Eene in de Hss. jammerlijk bedorvene en geheel onverstaanbaar gewordene plaats. Bij A. en C. ontbreekt *willen* geheel en al; bij B. en E. is het in *wilen* veranderd, en bij D. nog meer verknoeid tot *dicwil.* En juist in dat *willen* ligt de *cardo quaestionis.* MAERL. noemt, na van Gods drieëenheid te hebben gesproken, ook eene bij den mensch, zonder welke men niets vermag; en deze bestaat, zooals in vs. 164 wordt gezegd, uit *macht*, *const*, en *wille.*

Macht is, dat men:

moet *moghen* der dinc ghenaken.

Cracht bestaat daarin dat men:

moet *connen* die dinc gheraken.

en *Wille* is, dat men

moet *willen* daeromme waken.

Bij BUKELARE vindt men ook zeer duidelijk des dichters bedoeling, zooals wij ze in den tekst hersteld hebben. Zie vs. 186 vlg.:

Rem adeat quam capere
Velit, sive contingere,
Vel ceptum est neglectum;
Velle debet, insistere
Scire, *posse*que poscere,
An opus indirectum.

Vs. 194. Uut sinen spore en leit.

Ook hier ben ik van de lezingen der Hss. afgeweken, waarvan A. en D. *Uut sinen wille*, en C. *Buten sinen wille* hebben, terwijl bij A. en E. *Uut sinen pore* staat. De laatste lezing brengt ons op den rechten weg, en doet ons vermoeden, dat de *s* is weggevallen, die ik dan ook niet heb geaarzeld zijne wettige plaats terug te geven. Zie Dr. M. DE VRIES, Proeve van Mn. Taalz. bl. 138 vlg.

Vs. 295. Ende sonder enighe noet,
Moeste soene soghen ende baden.

De vermelding van het *baden* zal hier misschien eenige bevreemding verwekken, doch ook in de Disp. v. d. Cruce, vs. 251, komt het voor:

Hare die mi maghet droech
In hare suvere lanke,
Ende mi *baedde* ende *dwoech*,
Ende moederlike op mi loech,
Dune swers van haer tondanke.

Uit den Floris ende Blanc. ziet men dat het bij de verpleging der kinderen eene voorname plaats besloeg.

Men leest er vs. 256—264, dat Floris aan eene voedster werd toevertrouwd:

Men bevalt te *soghene* ende hiet
Eenre heidenre voedstre, diere toe dochte,
Dat si conincs kint *soghen* mochte.
Nu hadde die kersten die kinder beide;
Daertoe hatsi goede ghereide
In allen tiden spade ende vroe,
Ende dede, dat hem behoorde daertoe:
Te tide slapen, te tide waken,
Te tide haer *bat* ende bedde maken.

Men vergelijke nog aldaar vs. 278.

Vs. 328. Vanden ouden viant.

De benaming van *oude viant* voor den duivel is zeer

gewoon, en zelfs heden nog onder het volk bekend, dat hem *den oude*, *den ouden knecht* noemt. In Denemarken is hij nog als *gammel Erich*, in Engeland als *old Nick*, *old Davy* bekend. In het Ohd. is zijn naam *Altfiant* en bij de kerkvaders *antiquus hostis*. Bij Vincentius Bellovacensis wordt hij herhaaldelijk *antiquissimus hostis*, ook wel met bijvoeging van *generis humani* genoemd. Meer voorbeelden zie men bij GRIMM, Deutsche Myth. 914 en Mr. v. D. BERGH, Woordenb. der Ned. Myth. bl. 28.

Ook de naam *helsche drake*, die vs. 491 voorkomt, was bij onze oude schrijvers veelvuldig in gebruik, en evenzeer aan kerkelijke Latijnsche schrijvers ontleend, bij wie hij onder den naam van *antiquus anguis*, *anguifer hostis*, *saevissimus draco* enz. bekend is. Zie GRIMM, Deutsche Myth. 950.

Vs. 378. Uut desen siden, uut desen wonden, enz.

Alle Hss. hebben hier: *Uut desen sone*, en alleen de Antwerpsche uitgave heeft de echte lezing, die door het Latijn bevestigd wordt. Men zie vs. 442:

Jhesu Christi *lateribus*
Ac ipsius vulneribus
Emanare coeperunt
Sacramenta;

Vs. 433. Wie so gheporret wert hier ave, enz.

BUKELARE heeft vs. 504:

Hinc gustans hausti modici
Nollet gazas periculi;

De zin is deze: „Hem, die *opgewekt*, *gewekt* wordt door deze levenwekkende fontein tot hemelsche begeerten, zouden alle andere schatten nietig dunken.” Geheel in denzelfden zin wordt het gebruikt in St. Franciscus Leven, vs. 2267:

Waert so dat wi waren van binnen
Yet *gheporret* in onzen zinnen,

Met begherten vanden viere
Van hier boven in eneger maniere,
Tcoude van buten souden wi dragen
Lichtelike sonder clagen.

en vs. 4696 :

Weltijt so hi yet verhoorde
Der minnen Gods in enegen worde,
Wart hi gewect te hant int spreken,
***Geporret* ende al ontsteken.**

VERKEERDE MARTIJN.

Vs. 18. Die cume tusscen swart ende wit.

Dit vers, dat zóó volkomen onverstaanbaar is, krijgt door de eenvoudige verandering van *tusscen* in *tusscet* eenen gezonden zin. Dan toch beteekent het: „Een eenvoudige dwaas, die naauwelijks zwart van wit kan *onderscheiden*."

Tusscen in de beteekenis van *scheiden* vindt men in Maerl. Sp. Hist. IV. D. bl. 407 vs. 96: Vredegont

bracht so verre den coninc,
Datmen thuwelijc *tusscen* ginc,
Ende mense sciet met alre wet.

Tusscen, *twischen* is afgeleid van *twi*, *twee*, en was dus oorspronkelijk *in tweën deelen*.

Tuyschen, *permutare*, *ruilen*, in de XVIIe eeuw in gebruik, en bij Kil. aangehaald, Hd. *tauschen*, en bij de Friezen nog bekend in *peerdetuusker*, hangt natuurlijk hiermede samen, daar bij *ruilen* het denkbeeld van *wisselen van twee dingen tusschen twee personen* het hoofdzakelijke is.

Ook het bij Kil. opgegeven *tuyschen*, ludere alea, is van denzelfden oorsprong, en eigenlijk het *wisselen* of *ruilen* der dobbelsteenen of kaarten. Dat het Hd. *taüschen*, bedriegen, hiermede vergeleken kan worden, blijkt uit het Latijn, waar men naast *ludere*, spelen, *illudere*, bespotten, vindt.

VERKLARENDE WOORDENLIJST.

A.

Achten, intr. *om iets*, II. vs. 4, om iets geven, zich aan iets laten gelegen liggen.

Aenscijn, adj. I. vs. 291, 505, blijkbaar, duidelijk. Van *scinen*, oudtijds *blijken*, of liever *in houding, gelaat enz. duidelijk toonen te zijn*. Zie HUYD. op St. II. D. bl. 168—170. Rein, Limb. Gloss. enz.

Afcnopen (cnochte, gecnocht), III. vs. 61, uitmaken. Eigentlijk *ontbinden*, *losmaken*; maar wat *losgemaakt is*, daarvan heeft men zich vrij gemaakt, men is er af, behoeft er niet meer over te praten, het is eene *uitgemaakte* zaak. *Afcnopen van*, in de beteekenis van *losmaken*, komt voor in het Lev. van St. Amand, I. vs. 4423:

Adeltruut, die seere was vroo,
Dancte menichfout onsen Heere,
Ende badt Amande herde seere,
Dat hi haren vader soude doopen
Ende van der quader wet *afcnoopen*,
Ende bringhen int salighe leven,
Dat ons Christus heeft ghegheven.

en II. vs. 936:

Laet uwe dolinghe ende laet hu doopen,
Ende wilt hu vanden afgoden *knopen*,
Die no helpen en mogen no deeren.

Elders wordt de wet zelve *afghecnocht*, losgemaakt, ontbonden, d. i.: zij houdt op verbindend te zijn; aldaar I. vs. 3122:

Broeders, alle gader ghemeene,
Doet hu dwaen van sonden reene

In de vonte, ende doopen,
Wilt dese quade wet *afknopen*,
Ende laet die afgoden vallen.

Afplanen, I. vs. 442, uitwisschen, uitroeijen; eigenlijk het *glad of vlak strijken van het was*, zoo als blijkt uit den *Anticlaudianus* van ALANUS AB INSULIS, waar men B. VII. p. 119 (Antverpiae 1611, 8vo) leest:

Haec (pietas) docet ut maculas animi *complanet*, et omnes
Deponat nubes odii, mens cerea fiat.

Bij WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 81 *a.*, vindt men in het gedicht *Van der rekeninghe* een woord *verplamen*, waarvoor men ongetwijfeld *verplanen* moet lezen.

Die gheen die buten reden dolen
Ende valsche rekeninghe stellen,
Die stroyen selve dat pat der hellen,
Mit dat si rekeninghe bringhen
Ongherecht van horen dinghen.
Want hoemen rekent so moetet bliven;
Men macht *verplanen* noch verscriven,
Weder mit pennen of mit int:
God die neemtet als hijt vint.

Zie ook de werken der II. Klasse van het Ned. Inst. VI. D. 2 St. bl. 18.

Afsceden, II. vs. 136, afscheiden, uitzonderen. Rom. der Lorr. I. vs. 1826:

Oec so dreigde Yoen sere,
Mochti comen ute die prisoene,
Hi sout ontghelden doen Gelloene,
Ende hen allen die hen bestaen
Ocht diene vriendelike ontfaen,
Ware hi coninc ochte grave,
Daer en *sciedi* niement *ave*.

Afstaen, met den gen. I. vs. 46, laten varen. KIL. absistere, desistere.

Afsteken (den caproen), II. vs. 46, de muts afnemen, uit eerbied of beleefdheid. De Var. heeft hiervoor *afstriken*, even als in den Lsp. III. B. c. 23, vs. 180:

Miltheit doet haren man wiken,
Hoet ende caproen *of striken*.

Ook vindt men aldaar *den caproen afdoen.*

Afstriken, zie Afsteken.

Amie, II. vs. 184, minnares, bijzit.

Ande, vergheven sine —, III. vs. 372, zijnen toorn, zijne verbolgenheid laten varen. Deze uitdrukking, als ook *sinen evelen moet vergheven*, wordt meest van God gebezigd, en is gemakkelijk uit de beteekenis van *vergheven* te verklaren. *Vergheven* toch is *kwijtschelden*, *laten varen.* Zie Lsp. Gl. op *vergheven.* Gods toorn op zich laden, heette bij Maerl.: *evelmoede ontfaen van Gode.* Men zie Maerl. Sp. Hist. III. D. (N. U.) bl. 10 *a*, vs. 70: (1)

Entie coninc Diederic
Hilt hem so onsuverlic
Met amien so openbare,
Dattem eene lettre sware
Sendde sente Columbaen:
Wat *evelmoede* hi soude *ontfaen*
Van Gode, en ware dat hi der zonde,
Ontbore ende hire afstonde.

Men zie over *Ande*, Ohd. *Anado*, *ando* Graff, I. 267; Huyd. op St. II. D bl. 451—54.

Anevaen, I. vs. 798, aanvangen, beginnen.

B.

Baden, III. vs. 296, baden, in een bad reinigen. Zie de Aant.

Baelghie, vr. I. vs. 22, rechtsdistrict van een baljuw; hier bij uitbreiding: *terechtzitting* in het algemeen. Grimb. Oorl. I. vs. 532.

Oic hadde mijn here Arnout
Menighen ridder ende knape

(1) Het III. Deel van Maerl. Sp. Hist., hier en meermalen door mij aangehaald, is de nieuwe uitgave in 4to, door de Maatschappij van Ned. Letterk. aan mijne zorg opgedragen. Dit derde Deel, dat het eerst zal verschijnen, en wel in den loop dezes jaars, zal het tot nog toe onuitgegovene bevatten.

In sijn lant, goet van ridderscape,
Die van hem hilden goet ende leen;
Want sijn vriheyt ginc ghemeen
Tot Postele, ende sijn heerscappie;
Dan haddi, binnen in sijn *baelgie*,
Menich dorp dat goet was,
Ende menich huys, sijt seker das,
Dat sijn lieden hielden van heme.

Van het MLat. *balia*, Fr. *baillie*, (zie ROQUEFORT) en nog over in ons *balie*, dat ten onrechte wordt verklaard door *leuning*, *balk*, die de vierschaar van de gemeente afscheidt. (BILDERDIJK, Verkl. Geslachtlijst). Volgens DIEZ, Etym. Wörterb. 37—38, ligt het woord *bajulus* (zie DU CANGE) ten grondslag, dat eigentlijk *drager*, en bij uitbreiding opvoeder, hofmeester, ambtman, landvoogd beteekende.

Waarover een baljuw rechtspraak had, zie men bij Dr. NOORDEWIER Ned. Regtsoudh. bl. 339.

Baersculdich, I. vs. 730, KIL. manifeste reus. HUYD. Proeve II. D. bl. 523. Nib. Lied, II. Fragm. vs. 24. (Prof. SERRURE, Vad. Mus. I. St. bl. 31).

Dat es een groot wonder, doch eest dicke gesciet,
Daermen den *barsculdegen* bi den doeden siet,
Soe bloedt hi harde sere.

Het eerste deel van dit woord: *baer*, dat naakt, bloot beteekent (vgl. Grimb. Oorl. II. B. vs. 3229, 4118, 4277, 4305) is nog overig in *baarblijkelijk*, *barrevoets*, *openbaar* (d. i. *open en baer*; zie Dr. BRILL, Sprl. § 35, 2, 2) *a*. en § 67, 4 Aanm.) Over de afleiding zie men het keurige stuk van Dr. TE WINKEL, „Over het werkwoord *Beren* en zijne voornaamste afstammelingen," in Dr. DE JAGER's Archief, III. D. bl. 135—168.

Bal, onz. I. vs. 277, kleinigheid, nietigheid; niet een —, II. vs. 141, geen zier.

Ban, mann. I. vs. 60, II. vs. 192, KIL. exilium, proscriptio, relegatio. III. vs. 3, 8, banbedreiging, KIL. anathema; der Eren ban, V.M. vs. 63, de rechtspraak uit naam van Vrouw Ere. Zoo zegt men van Baljuw

of Schout, dat hij *'s Graven ban* heeft. Zie DU CANGE op *Bannus* en GRIMM, Deutsches Wörterb. I. 1113.

Bane, vr. Buter banen rollen, I. vs. 438. Waarschijnlijk eene spreekwoordelijke uitdrukking. Men vindt ze ook in WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH gedicht, *Vander drierehande staet der werlt*, fol. 111 *c*. Van de heerschzucht der geestelijkheid sprekende, zegt hij:

Sel ict waer ontbinden bloot,
Soe willen si skeysers recht bewaren,
Dat siedi dicwijl openbaren,
Want si sijn der heren ract,
Dat hoort wel tot horen staet,
Willen si den heren tscrift ondecken
Ende nader waerheit te doechden trecken,
Alsoot behoorde thoren leren,
Soe souden si duecht voerwert keren,
Ende *buten banen* niet te *rollen*.

Bast, onz., de schil of bolster eener vrucht. Niet een —, III. vs. 117. Volstrekt niets. Lsp. Gl. en Dr. DE VRIES, Warenar, bl. 138.

Bastaerdinne, vr. van *bastaert*, I. vs. 334. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH fol. 47 *c.*:

Wye bose wercken doet an minnen,
Dat sijn bastaerden of *bastaerdinnen*
Te noemen, daermen goede minres telt.

Bat. Helsce —, I. vs. 414. Var. Met deze uitdrukking vergelijke men die van *helsce cout*, I. vs. 972, *helsce ijs*, Disp. v. d. Cr. vs. 596, *der hellen fonteine.* V. d. lande van Ov. vs. 238, waarin bij allen het denkbeeld van schrikkelijke koude wel op den voorgrond zal staan. Zie Mr. VAN DEN BERGH, Ned. Myth. bl. 97.

Bate, vr. II. vs. 18, V. M. vs. 48, voordeel.

Bederve, vr. I. vs. 942, behoefte; bij uitbreiding, voordeel, nut. Lsp. Gl., HUYD. op St. III. D. bl. 428—30.

Bedocht. Wel — sijn, V. M. vs. 91, verstandig zijn, met goed overleg te werk gaan. Lsp. Gl.

Bedouwen, II. vs. 77, bijzetten, ten grave dragen;

I. vs. 454, intr., ten grave gaan. Der Yst. Bl. vs. 1927. (Dietsche Warande I. D. bl. 360.)

Ende voerden den lichame, dats waerhede,
In der coningginne zale.
Daer leiden sine te pointe wale.
Si leidene af metten steene,
Daer hi in lach, dans loghene gheene,
Daer lach hi *ghedouwen*,
Of hire in ware gehouwen.

Misschien samenhangend met het Ohd. *dawjan*, digerere, consumere, tabescere, en het As. *dhavan*, *regelare*, dus ons *dooyen*, solvi. (GRAFF, V. 233 en ETTMÜLLER, Lex. As. 580.)

Bedriven, drijven, aandrijven. Bedreven sijn. II. vs. 87, in nooddwang gebracht zijn. Zie Lsp. Gl.

Beeste, vr. III. vs. 41, 421, beest. Lat. *bestia*, en als zoodanig vrouwelijk. Nog zegt men: *de beest spelen*.

Begaren, I. vs. 176, begeeren.

Beghien, I. vs. 961, bekennen, beweren. Zie Dr. DE JAGER, Versch. bl. 278—282.

Begoren, II. vs. 164, bezoedelen, bevlekken. Afgeleid van Ohd. *gôr*, fimus, mest. (GRAFF, IV. 236. ETTMÜLLER, Lex. As. 428). Bij KIL. is *goor*, limus, lutum, coenum; sordes aedium; terra nova, quae certum habet sine cultura lucrum, en palus, locus paludosus. In de beteekenis van *slijk* vindt men het in MEYER's Leven van Jezus, bl. 164: „(Jhesus) makde *goer* van sire speeklen ende van der erden," (Joh. IX: 6. „Spuit humi et fecit *lutum* ex sputo"); in den Limb. VIII. B. vs. 940:

Maurus, die coninc van Moriane
Brachte X^m. More,
Die swert waren gheliic den *gore*;

Van *goor*, slik, vuil, kwam een adj. *goorig*, smerig, vuil, dat weder tot het thans bestaande *goor* verliep. De namen der steden *Goor* en *Gorinchem* zijn waarschijnlijk mede van *goor* afgeleid, en naar het moerassige der streek aldus genoemd, even als verschillende

plaatsen in de Baronie van Breda, als: het *Rietgoor*, enz. (Zie HOEUFFT, Proeve van Bred. Taaleigen bl. 208). Ook het Eng. *gore*, geronnen bloed, en ons *gorlegooi*, het graauw, behooren mede tot dezen stam.

Bekennen (becande), III. vs. 369, opmerken, leeren kennen. Men zie vooral over de periphrastische beteekenis van *bekennen* en *becant sijn*: Dr. M. DE VRIES, Proeve van Mnl. Taalzuivering, bl. 19.

Becliven, III. vs. 7, aankleven. Lat. inhaerere alicui. Nog spreekt men van de smet en schande die iemand aankleeft. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 85 *a*.

Endo als wy dit gheloven daer
Entan die wercken volghen naer,
Dan sel hoop an ons *becliven*,
Die twifel niet en can verdriven.

Vgl. Lsp. Gl. op *becliven* en *cliven*.

Becoeren, I. vs. 150, 595, in verzoeking brengen.

Beluken, III. vs. 184, besluiten.

Bemoeden, I. vs. 779, vermoeden. KIL. *suspicari*. Zie de Aant.

Benedien (benedide), I. vs. 956 enz., zegenen.

Beniden, I. vs. 923, III. vs. 329, bestrijden, vijandig behandelen.

Beraden (beriet), II. vs. 178, bezorgen, verschaffen. Verg. CLIGN. Bijdr. bl. 203, CLAR. Heim. d. Heim., bl. 210, 437.

Berechten, I. vs. 132, besturen. I. vs. 275, rechtspreken over iets, bestraffen. Zie Lsp. Gl., Heim. d. Heim, bl 133—136.

Besat, voor Beset, I. vs. 161. Zie Besetten.

Bescatten, I. vs. 11. Var. beboeten. Zie de Aant.

Besceden, II. vs. 245, bescheiden, verklaren. Zie Lsp. Gl.

Besceit, III. vs 321, zeker bericht, zekerheid. I. vs. 731, Var. uitwijzing, beslissing. Zie Lsp. en MLp. Gl.

HUYD. Proeve, I. D. bl. 6—13, Heim. d. Heim. bl. 175 en 438.

Besetten, I. vs. 161, regelen, besturen.

Besien, bezien. In den imper. besich, I. vs. 218. Zie Dr. DE JAGER, Versch. bl. 197.

Besniden, I. vs. 421, 919, beperken, in toom houden, beteugelen; part. besneden, I. vs. 558, gevormd. Zie Dr. DE JAGER, Nal. op Lulofs bl. 17 en 55.

Bestaen, V. M. vs. 2, ondernemen, wagen.

Besteden, I. vs. 857, plaatsen. Verg. ML. Gl.

Beswiken, I. vs. 818, verlaten, begeven. Zie HUYD. Proeve, III. D. bl. 89—91. Beatr. vs. 308.

Bet voert, III vs. 233, verder. Zie Dr. HALBERTSMA, Aant. op den Sp. Hist. bl. 360, 384.

Betalen, I. vs. 130, mederekenen tot, rangschikken bij, eigenlijk *bijtellen*, Lat. *annumerare*, Ohd. *bizeljan* (van *zala*, taal en tal). Zoo heeft Tatianus (Ammonius) 166, 3:

then unrehten *bizelit* ist.

waarvoor de Vulg.: „cum iniquis *deputatus* est." Zie verder GRAFF, V. 653 vlg.

Beten, I. vs. 810, nederdalen. De gewone uitdrukking voor de ontvangenis van Christus in Maria's schoot; verg. Lsp. Gl.

Bevaen, I. vs. 44. III. vs. 24, bevangen.

Bevlechten, I. vs. 838, (van de slang) in zijne kronkels verwarren.

Bewant sijn, II. vs. 80, in eenigen toestand of gesteldheid zijn; van bewenden, d. i. convertere, redigere, dus: *eo redactum esse.* Zie Dr. DE JAGER, Nal. op het Gl. van Lulofs bl. 19.

Bewinden. Hem —, met den gen. I. vs. 933. II. vs. 149, ondernemen. Zie Lsp. en ML. Gl. Heim. d. Heim. bl. 266 vlg.

Bijt. Helsce —, I. vs. 605. Zie op Bat. Bijt,

eigenlijk *apertura glaciei*, hier op de hel toegepast, eene wijd gapende opening, een afgrond, misschien met het bijdenkbeeld van koude.

Biechtinge, III. vs. 23, Var. belijdenis.

Bieden, II. vs. 111, reiken, uitstrekken.

Blaer, V. M. vs. 75, naakt, kaal. Zoo ook Lsp. III. B. c. 15. vs. 170:

Wat node hadde dese vrouwe dat
Si vier hundert milen van daer,
Op een velt woeste ende *blaer*,
In couden ende in winde,
Ligghen zoude van kinde?

Zie vooral Lsp. Gl.

Blat. Niet een —, I. vs. 239, volstrekt niets, geen zier. Zie Lsp. Gl.

Blau, I. vs. 24. Zie de Aant.

Blecken (geblect), I. vs. 485, villen. Kil. decorticare, corium detrahere, excoriare. Nog over in *blikaars*, *blikgat*. De oorspronkelijke beteekenis van *blikken*, *blekken* is *zichtbaar maken*, van daar ook, door wegnemen van het vel het vleesch ontblooten, zichtbaar maken. In Zeeland worden de bij laag water blootliggende slijkplaten nog *Blikken* of *Blekken* genoemd. (Ab Utrecht Dresselhuys in de N. W. d. M. v. N. Letterk. V. D. 1 St. bl. 290.) Over *blicken* en *blecken* vergelijke men vooral Benecke, Mhd. Wörterb. 206—208, en Grimm, Deutsches Wörterb. op *blecken*.

Bliven. Des an enen —, II. vs. 29, het aan iemand laten verblijven, ter beslissing overlaten. Zoo ook in de Disp. van den Cruce, vs. 559:

Ontfarmicheit nu scrive,
An wien dat ics best *blive*.

Zie ook Lsp. Gl.

Bliven, I. vs. 416, worden met eene zekere duurzaamheid, zijn. Evenzoo Stoke III. B. vs. 810. In het

Deensch wordt *at blive* voor *worden*, als hulpwerkwoord bij het Passivum, op dezelfde wijze gebruikt. Vergelijk ook GRIMM, Deutsches Wörterb. II. 91—92.

Blouwen, I. vs. 800. II. vs. 194, slaan. Eng. *to blow.*

Boert, I. vs. 151, Aen lagher boert helden. Zie de Aant.

Boert, I. vs. 258, boord, KIL. ora, margo.

Boghen, I. vs. 750, 865, buigen. Disp. v. d. Cruce vs. 312:

> Al soudic al verdrogen,
> Haer herte en mach niet *boghen.*

Zie ook Lsp. Gl.

Bone. Niet een —, III. vs. 219, geen zier.

Bout, I. vs. 775, 973, stout, gerust.

Breken, III. vs. 111, ontbreken, missen. Zie de Aant.

Broeden, I. vs. 307, uitbroeden.

C. zie K.

D.

Daghen, III. vs. 111, vertoeven, verblijven. Zie de Aant.

Dal, II. vs. 138, vallei. Hier int dal, III. vs. 78, hier op aarde. Van ons Heren wonden, vs. 9:

> die vloet van dinen bloede,
> Daer du milde of waerst *hier int dal.*

In desen dale, III. vs. 307, in dezen kring der menschheid, in dit aardsch bestek. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 35 *d.*

> Ende sent wat thuus van uwen ponden
> Ende ander weldaden tallen stonden
> Die wijl ghi sijt *in desen dale.*

Thelsce dal, I. vs. 960, is mede zeer gewoon, b. v. Disp. v. d. Cruce vs. 108:

Die doet viel inden *helschen dal*,
Daer si altoes in wesen sal,
Daers Lucifer in bleven.

en der Kerken Claghe vs. 177 (WILLEMS, Mengel. van Vad. Inh. 1 St.):

Wie heeft den dorper daer gemeert
Int *dal*, daer die duvel reert?

Men vergelijke de uitdrukkingen: *aardsch tranendal* en *dal der schaduwen des doods*.

Dale. Te —, I. vs. 126, naar beneden.

Dam, I. vs. 944, eigenlijk *dijk*, *dam*, doch bij uitbreiding *weg*, *pad*, daar in moerassige streken, in een land als het onze, de *dijken* natuurlijk de eenige goede wegen waren.

WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 87 *c*. *Van den Sloetel*:

Want die scriftuer tughet mi vrij
Dat hoveerde inden hemel quam
Ende maecte *wech* ende *dam*
Twisken archeit ende doecht.

Dan, I. vs. 56. V. M. vs. 59, woud, bosch, als oord van verbanning. Eng. *den*, hol van een wild beest, vallei; As. *dene*, *denn* (ETTMÜLLER, Lex As. 557.) Mhd. *tan*, (BENECKE Mhd. Wörterb. III. 13).

Meer voorbeelden vindt men: STOKE II. D. bl. 71, 568. Wal. vs. 352. Caerl ende El. vs. 1031, 1042. MAERL. Sp. Hist. III. D. (N. U.) bl. 49 *a*. vs. 59:

Die ystorien ons bedieden,
Datter meer bleef inden *dan*
Doot dan XXX^{m}. man.

Danken, I. vs. 283, Var. III. vs. 400, dank betoonen, vergelden

Delijt, I. vs. 420, 603, vermaak, geluk, zaligheid.

Dieden, II. vs. 153, 155, beduiden, beteekenen, invloed hebben, uitwerken. Zie Lsp. Gl.

Dienen, met den dat. I. vs. 380, Var. dienen. In de Staten-Overzetting wordt het nog met den dat. gebruikt, b. v.

Matth. VI. vs. 24: „Gij en kont niet *Gode* dienen ende den Mammon."

Diet, onz. I. vs. 251, 958. II. vs. 182, 241, volk. Zie de Aant.

Dilovie, I. vs. 503, zondvloed, Lat. diluvium.

Dinne, I. vs. 337, 662, 711. II. vs. 73, dun, schraal, gering.

Doec. III. vs. 47, Sonder valscheit van doeken, zonder er doekjens om te winden, ronduit. De tegenovergestelde uitdrukking vindt men bij WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 125 *d*:

Als die tijt beghint te slijten,
Ende ten ende comt van onsen daghen,
Soe soude hem weldoen wel behaghen,
Die nu op weldoen luttel achten,
Ende altoes na de wrake wachten,
Soe mit wercken, soe mit rade.
Den vuylen pat van grade to grade
Den treden si, want si tende vinden.
Mochtmer dan *een doec omwinden*
Mit subtijlre schalkernye
Of ondringhen mit partye,
Alst daer op een scheyden gaet,
Soe waer schalken wisen raet
Seer te prisen ende te loven.

Doechdachticheit — ede, I. vs. 555, deugdelijkheid, waarde. Lsp. Gl.

Doer, I. vs. 295, dwaas, gek.

Doervlieghen, I. vs. 688, doorvliegen. Vgl. I. vs. 753. Der Vrouwen Heim. vs. 5:

Hare minne heeft mi alsoe *doervloghen*
Mijn herte ende minen zin,
Dat ic en peyse meer no min
Dan altoes te doene dat haer behaghe.

Doghen, 3 pers. enk. praes. doech, I. vs. 18, 862, enz. praet. dochte, I. vs. 42, 710, deugen.

Doghet, vr. I. vs. 57. V. M. vs. 58, deugd.

Dompelike, I. vs. 922, dom. Grimb. Oorl. I. vs. 5436:

Maer ghi spreect *domplike;*

Op deze plaats staat D. II. bl. 324 aangeteekend: „ongetwijfeld moet het *dommelike* zijn." Doch „ongetwijfeld" is *domplike* de ware lezing, daar *domb* stellig de oudste vorm was, gelijk men uit de vergelijking met het Eng. *dumb* nog ziet. Later viel de *b* of *p* bij ons weg, terwijl ze in het Eng. staan bleef; men vergelijke nog ons *kam*, Eng. *comb*; *lam*, Eng. *lamb*, enz. De oude vorm vindt men ook in Maerl. Sp. Hist. fol. 192 *d*:

In Constantijns XVIIste jaer
So geviel, lesen wi vorwaer,
Dat Clodoveus nam te *dompelike*,
Die coninc was in Vrancrike,
Dat gebeente van sente Denise;
Doch dedijs niet in quader wise.

Dorper, adj. I. vs. 583, dom, slecht, gemeen. Zoo ook Maerl. Sp. Hist. fol. 191 *b*:

Die Sarrasine hebben gheset
In Affrike Mahumets wet,
Die *dorper*, vuul es ende quaet.

Dorpernie, vr. III. vs. 257, laagheid, gemeenheid.

Draf, drave. II. vs. 142, draf, Kil. excussum sedimentum.

Drake. Helsce —, III. vs. 491, benaming van den duivel. Der Kerken Claghe vs. 66:

Ic peise dicwile, alsic wake,
Dat Lucifer, die *helsche drake*,
Heeft gestort dit quade venijn.

Willem van Hillegaersberch, fol. 117 *a*:

Hy heeft ons ghegheven onse vijf zinnen
Beide zien entaer toe horen,
Te helpen yeghen dat becoren
Van Lucifer, den *helschen draken*.

Zie de Aant.

Drecht, vr. I. vs. 83, V. M. vs. 82, gedraai. Zie de Aant.

Drieghen, V. M. vs. 23, bedriegen. MLp. Gl.

Driven een ende, III. vs. 197, een einde maken, periphrastisch gebezigd voor: „Het was zonder einde." *Driven* had oudtijds niet alleen den hedendaagschen zin, maar ook de algemeene opvatting van *doen*, *verrichten*, even als het Lat. *agere*, vooral met het bijbegrip van voortduring; bij ons nog overig in *bedrijven* en *bedrijf; handel drijven.*

WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 86 *a*:

God, die is ende ye ghewas
Ende ewich blijft, die luste das,
Te maken drierehande leven,
Ende watter meer is *an ghedreven*,
Dat scoep die vijant onghehuyr.
Papen, heren ende ghebuer,
Dese drie leven maecte God;
Nu heeft die duvel doer sijn spod
Daer na ghemaect den woeckenaer.

Zoo sprak men ook van *seer*, *bliscap*, *minne driven*, enz. Zie Flor. ende Bl. en Lsp. Gl. op *bedriven*, en vooral BENECKE, Mhd. Wörterb. III. 86—87.

Dromen, III. vs. 283, 487, dringen, KIL. premere, protudere. Van daar *drom*, opeengedrongen hoop, *drommel*, bij KIL. *drommeler*, ineengedrongen, gedraaid kereltjen, ook een spotnaam van den duivel om zijne leelijke gedaante (zie NIERMEYER, Over het booze Wezen, bl. 12, waar het verkeerdelijk wordt verklaard als afgeleid van het *drommen*, drukken, der Nachtmerrie), en *dreumes.*

Dropel, I. vs. 229, drop.

Dropelkijn, III. vs. 425, droppeltjen.

Druut, I. vs. 664, eigenlijk *vriend*, doch hier *snaak*. *Druut*, Mhd. *trût*, Ohd. *trût*, is afgeleid van een wortel *tru*, waarvan ook Ohd. *triu*. Nhd. *treu*. Eng. *true*, Ned. *trouw* (GRAFF, V. 464—473).

In de Brab. Yeesten, VI. B. vs. 9268 worden spottenderwijs de vijanden *drute* genoemd. Die van Brussel

verzochten de steden van Brabant om hulp, en alle gaven aan de oproeping gehoor:

Sonder den Bossche, die en mochten
Niet uuttrecken, hoerdic talen,
Om te verwaerne die palen
Jeghen die Ghelderche *druite*;

In den Rein. vs. 925 wordt het door Dr. JONCKBLOET door *deugniet* verklaard:

Owi, Lamfroit, verscroven *druut*,
Hoe rikelike een berehuut
Heefstu heden verloren,
Die di ghewonnen was te voren.

Tot vergelijking worden onze plaats uit den Martijn, en de volgende uit den MLp. (II. B. vs. 4105) aangehaald:

Die valsche schalc creech mit desen
Alle dat sijn vule herte begheerde
Ende ghinc van daen al sijnre veerde.
Dus heeft die bose *druut* ghebrouwen
Twisschen Amon ende sijnre vrouwen,
Die malcanderen lieflic gonden,
Dat sy van een nu sijn ontbonden.

In de plaats van den Reinaert wordt, naar mijne meening, Lamfroit spottenderwijs *vriend* genoemd; in den MLp. is het de valsche *vriend*, in de eigenlijke beteekenis, die kwaad brouwt tusschen een gelukkig echtpaar (vgl. vss. 3903, 3949, 4014). Het kan dus niet vergeleken worden met het Mhd. *trute*, unholde, hexe (BENECKE, Mhd. Wörterb. III. 124; GRIMM, Deutsche Myth. 395), dat waarschijnlijk ontleend is aan den naam van THRUDR, eene der Walkyrien.

Dure, III. vs. 411 deur, poort.

Dwaen, I. vs. 50, wasschen, reinigen, zuiveren; I. vs. 8, vleyen, flikflooyen.

Dwellen, I. vs. 739, doen dwalen, bedwelmen. Van het Goth. *dvals*, *μωρὸς*, *dvalmon*, *μαίνεσθαι*, (SCHULZE,

Goth. Gl. 73); As. *dvĕlan,* torpere, sopiri, *dval*, Mnl. *dul*, Eng. *dull*; *dvoljan* errare, *dveljan*, errare, seducere, *dvelman*, decipere (ETTMÜLLER, Lex. As. 578).

Van het oude *dwellen*, *bedwellen*, komt de frequentatiefvorm *bedwellemen*, *bedwelmen*. *Bedwellen* vindt men in den Theoph. vs. 121; Scale ende Clerc (N. W. d. M. v. N. Letterk. VI. D. bl. 139) en WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 58 *c*:

Hij donct my sotter dan een kint,
Laet hi den bosen hem *bedwellen;*
Men macht oeck wel voer wonder tellen,
Want nae misdoen in elker zake
Is toegheset een rechte wrake.

E.

Echt, I. vs. 452, V. M. vs. 86, daarna.

Echte, I. vs. 844, ban, KIL. proscriptio hostilis, Hd. *Acht.* Zie GRIMM, Deutsches Wörterb. I. 166; GRAFF, I. 109.

Edelheit, I. vs. 67, 72, 98, Var., adel, edele afkomst, I. vs. 89, 95 hoedanigheid van een edelman.

Eenrehant, adj. III. vs. 159, eene soort van.

Eyghijn, adj., ook als subst. I. vs. 294, 473, 495, 518, 528, 616, lijfeigen. Ohd. *eigan*, adj. proprius, *eigan*, subst. praedium, possessio, fundus, afkomstig van het Ohd. *eigan*, Goth. *aigan*, hebben, van een wortel IG. Gr. *ἔχ-ειν.* Zie GRAFF, I. 114; BENECKE Mhd. Wörterb. I. 415. *Eighen*, *lijfeigen* is dus iemand, die in eens anders bezit is.

Eyghendoem —me, I. vs. 511, 523, lijfeigenschap, slavernij. Zie VAN WIJN op Heelu, bl. 20.

El, I. vs. 289, III. vs. 434, anders.

Engien, I. 799, aandrift. Dit woord, dat bij onze oude schrijvers eene ruim omvattende beteekenis heeft en in den zin van *verstand*, *vernuft*, *scherpzinnigheid*; *geest*,

geestig wezen; *list*, *streek*, en *oorlogswerktuig* voorkomt, is afgeleid van het Lat. *ingenium.*

Ingenium, eigenlijk de *ingeboren aart* en *gesteldheid*, in eene goede beteekenis genomen, brengt ons tot de beteekenis van *verstand*, *vernuft*; wat bij den mensch *ingeboren aart* is, wordt licht *aandrift*; is die *aart* een *verstandige*, *scherpzinnige*, dan maakt ze den mensch tot een *geest*, *geestig wezen*; aan den anderen kant ontaardt *vernuft* en *scherpzinnigheid* dikwijls in *listen* en *streken*; eindelijk werden de voortbrengselen van een *scheppend vernuft*, en meer bepaaldelijk *oorlogswerktuigen* zoo genoemd, welke beteekenis nog in het Eng. *engine*, *engineer*, en het Fr. *ingénieur* overig is.

Men zie vooral den Heer OUDEMANS, in Dr. DE JAGER'S Archief, II. D. bl. 89—96.

Erachtich, I. vs. 564, eervol, deugdzaam.

Eren, met den dat. I. vs. 855, eeren. Evenzoo *onteeren* in den Ferg. vs. vs. 4390:

Mire vrouwen hebbic *onteert.*

Men vergelijke over de werkwoorden met den Dat. Wal. II. D. bl. 200.

Evengheweldich, met den dat. I. vs. 807. III. vs. 212, 213, evenmachtig.

F.

Feeste, vr., III. vs. 420, vreugde, reden tot vreugde.

Fi, interj. I. vs 475, Foei, als teeken van sterke afkeuring. Zie ook WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 43 *c*:

Wye mit schoenheit wart beseten
Ende onghelatich is daer by,
Sijnre hoveerde wordet verweten,
Tot hem soe soudmen seggen: „*Tfij!*"

Fijn, adj. I. vs. 502, 615, III. vs. 422, voldoende aan de eischen zijner natuur, voortreffelijk. Zie Lsp. Gl.

Fijn, subst. I. vs. 290, einde, voleinding. Der Kerken Claghe (WILLEMS Meng.) vs. 79:

> Jhezus hinc an des crucen stake,
> Dorstech, met groten onghemake;
> Hem scinctemen galle ende aysijn
> Omme te makene onsen *fijn*.

Futselare, I. vs. 429, beuzelaar, ijdel mensch, KIL. frivolus, nugator. Zie Dr. TE WINKEL, N. Ned. Taalmag. III. D. bl. 130, Dr. DE JAGER, Werkw. van Herh. en Dur. bl. 18.

G.

Gadergout, I. vs. 772, schraapzuchtig, inhalig. Eene soortgelijke samenstelling als: *bemoeial*, *vraagal*, *doeniet*, *roerdomp*, *spilpenning*, *stokebrand*, *slijtevleesch*, *schenstraat* (bij HOOFT); zie Dr. M. DE VRIES, Aant. op War. bl. 144.

Gaer, I. vs. 333, begeerte.

Gat, I. vs. 407, II. vs. 128, gat, opening. Die hant sonder gat hebben, I. vs. 791, gierig zijn. Der Kerken Claghe, vs. 161:

> U poegen es te gaderne scat.
> Wie es so coene, die u vraget,
> Wanent u comt, dat gi bejaget?
> *U hant es* altoes *sonder gat*.
> Menech arm mensche hem beclaget,
> Dat gi hen niet en gaeft, daer ghise saget;

Daarvoor vindt men ook: *die hant int cromme houden*. Zie MAERLANT, Sp. Hist. III. D. (N. U.) bl. 18 *a*, vs. 23, vlg.

> Gregorius quam te hem bi nachte
> Ende hiet, dat hi hem hier af wachte
> Vanden aermen te verstekene
> Ende van achtertale te sprekene;
> Maer Fabiaen en gaver niet omme,
> Ende *hilt* emmer *sijn hant int cromme*
> Entie tonge ghevenijnt.

Voor *milddadig zijn*, vindt men aldaar, bl. 8 *b*, vs. 26: *een gat in die hant hebben*:

Vredegont met milder hant
Gaf juweelen ende groten scat,
(Soe *hadde in haer hant een gat*).

Ghebieden, II. vs. 106, lusten, willen. Vgl. Rom. der Lorr. I. vs. 611, Beatr. vs. 438, Wal. vs. 2771, 2982, 3036, 3230, en ghebod, lust, *bon plaisir*, Wal. vs. 1297 en 2809, Maerl. Sp. Hist. III. D. (N. U.) bl. 31 *a*, vs. 82:

Broedere! nemmeer en mesdoet;
Maer alse ghi wilt enech goet
Dat int hof staet, eschet dor Gode,
Men gheefter u af uwe *ghebode*.

Zie vooral Benecke, Mhd. Wörterb. I. 186 vlg.

Ghebieden, I. vs. 340, Dat God gheboet, eene elliptische uitdrukking, waaronder men te levene moet verstaan, en die dus zooveel beteekent als *heeft geschapen*. Eene dergelijke uitdrukking vindt men in den Caerl ende El. vs. 345:

Bi den Here die mi *gewrochte!*

Zie Wal. vs. 6913, Rein. vs. 1774, Caerl ende El. vs. 455, Vanden Sacr. van Amst. vs. 134, en vooral de verklaring van Dr. Jonckbloet, Wal. II. D. bl. 292.

Ghebringhen, II. vs. 335, brengen.

Gheburen, II. vs. 299, gebeuren, te beurt vallen.

Ghederen, III. vs. 175, schaden, benadeelen.

Ghedien, I. vs. 19, III. vs. 248, gedijen, voorspoedig zijn. Uitspruitsels van den stam *dien*, Ohd. *dîhan*, Goth. *theihan*, (Graff, V. 106, vlg.) zijn *dik*, *dijk*, *deeg*, *deegsem*, *doghen*, deugen, valeo (Grimm, Gesch. d. Deutsch. Spr. 906).

Gheduren, II. vs. 289, duren.

Ghedwas, I. vs. 108, dwaasheid, zotte praat. Mhd. *getwâs*, doch enkel in de beteekenis van *spook* (Benecke

Mhd. Wörterb. III. 158, GRIMM, Deutsche Myth. 433, 867), zooals het bij ons ook voorkomt. Zie Lsp. en MLp. Gl. *Dwaas*, As. *dvaes*, hebes, stultus, ligt er aan te gronde. Zie ETTMÜLLER, Lex. As. 579.

Ghegronden, I. vs. 182, 250, 261, III. vs. 143, doorgronden.

Ghehamen, III. vs. 60, bevatten, begrijpen. Zie de Aant.

Ghehelpen, II. vs. 114, helpen.

Ghehinghen, I. vs. 163, II. vs. 113, gehengen, toelaten.

Ghehinc, III. vs. 21, wil; sijn —, al wat hij wilde, en dus ook vermocht te doen. Lsp. Gl.

Ghecrac, I. vs. 712, alarm, drukte.

Ghecri, I. vs. 478, geschreeuw, toejuiching. VELTH., Sp. Hist. bl. 295.

Liede oec die woenden daerbi
Ende tgeluut horden ende *tgecri*.

Ghelden, I. vs. 303, vergelden.

Gheleet, I. vs. 740, geleide, leiding.

Gheles, II. vs. 258, zeker, gewis. Zie de Aant.

Gheliden, I. vs. 916, verdragen.

Ghemanc, III. vs. 207, te samen, te gader. Zie Dr. DE JAGER'S Archief, I. D. bl. 45—54, en de *Bijdragen tot de Oudh. en Gesch. van Zeeuwsch-Vlaand.*, door JANSSEN en VAN DALE, I. D. bl. 343—345.

Ghemeen, I. vs. 315, algemeen.

Ghemeren, intr., I. vs. 373, vermeerderen, toenemen.

Ghemoeten, II. vs. 244, ontmoeten, bepaald in vijandigen zin, tegenstreven.

Ghenaken, met den gen., III. vs 160, naderen.

Ghenenden. Hem des —, II. vs. 45, zich verstouten, wagen, ondernemen. HUYD. op St. II. D. bl. 328—336.

Gheneren, Hem —, III. vs. 179, zich voeden, zich onderhouden, Hd. *nähren*, ons *nering*.

Ghenesen, intr. met den gen. I. vs. 114, 299, II. vs. 254, behouden blijven. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 43 *a*:

Daer die wolff sel harder wesen,
Die scaep en connens niet *ghenesen*,
Si moeten veel te quiste gaen.

Theoph. vs. 208:

Mi ware liever waric doot,
Dan dus die kerke ware verloren.
Dat ic bisscop ware vercoren;
Here! soudic bisscop wesen,
Dies en mochte die kerke niet *ghenesen*.

Zie Limb. en Lsp. Gloss.

Ghenesen (ghenas), intr. III. vs. 251, verlossen, bevallen. Gewoonlijk met den gen. des kints —, of van enen kinde —, even als nog in het Hd. Zie CLIGN. Bijdr. bl. 58 vlg., CLAR. op de Heim. d. Heim, bl. 464 vlg.

Ghenieten, II. vs. 192, smaken, ondervinden. Even als *smaken* ook in ongunstige beteekenis, en dus zooveel als *lijden*, *te verduren hebben*. Zie MAERL. Sp. Hist. IV. D. bl. 61, 48; 67, 56; enz.

Gheraken, III. vs. 161, ten uitvoer brengen, het wit, waarop men doelt, treffen.

Gheroen, I. vs. 371, II. vs. 49, 229, rusten. Zie Lsp. Gloss.; HUYD op St. II. D. bl. 449, 526; Dr. DE JAGER's Archief, IV D. bl. 234.

Gheroven, I. vs. 554, berooven.

Ghescaden, I. vs. 719, benadeelen.

Gescal maken, I. vs. 872, 950, rumoer maken, met ophef verkondigen. Disp. v. d. Cruce vs. 111, 157, Lsp. Gl. enz.

Ghesceit, I. vs. 731, Var., uitwijzing, beslissing. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 41 *b*:

Twas een yammerlijc *ghescheit*,
Dat Yeve ende Adam mosten scheiden,
Om die sonden van hem beyden,
Uten paradijs mit rouwen,
Ende si die eerde mosten bouwen
Mit arbeyde ende pinen.

Ghescessen, II. vs. 255, bedaren, tot rust komen. Lat. *cessare*, ons *cissen*. Zie Lsp. Gl. op *Cissen*.

Ghescoet, I. vs. 629, geschoeid.

Ghespan, I. vs. 59, II. vs. 193. V. M. vs. 57, verbond. Zie Disp. v. d. Cruce vs. 420, WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH fol. 35 *c*:

Naect ende arm soe sijn wy dan,
Alst hier op een scheiden gaet.
Elkerlijck diet mercken can,
Die sie dat hi mi wel verstaet:
Tis nauwe dat u lindewaet
Ten lesten mach gheboeren an;
Van uwen vrienden wordi versmaet,
Die mit u hilden groot *ghespan*.

Gespin, II. vs. 206, spinsel.

Ghestade, II. vs. 68, 204, III. vs. 192, standvastig, bestendig.

Ghetaken, II. vs. 150, Var. vangen, in zijne macht krijgen. Zie Lsp. Gl.

Ghetal. Sonder —, I. vs. 882, 954, eindeloos, oneindig groot. Disp. v. d. Cruce vs. 160.

In dijns kints doet es tleven al.
Nu maken ypocriten gescal
  Ende veynsen hem vol rouwen;
Om dijn kint bidsi groet ende smal,
Huer bidden es *sonder getal*,
  Op mi wilsi niet scouwen;

Zie Lsp. Gl.

Ghetes, II. vs. 255, Var., waar bij A. gewis ook *gheces* moet gelezen worden. *Ghetes* komt als subst. in den zin van *verzorging*, *verpleging*, en als adj. in dien van *gemeenzaam* voor. Zie Lsp. Gl. en Suppl., Dr. DE JAGER, Versch. bl. 274—276, maar vooral Dr. BRILL in Dr. DE JAGER's Archief, III. D. bl. 72—75.

Ghetoghen, I. vs. 85, vertoonen.

Ghetrac, I. vs. 712, Var. gevit.

Ghetrecken, I. vs. 126, trekken.

G h e v a l, III. vs. 438, geluk, voorspoed.
G h e v e i n s t, I. vs. 146, verzonnen, Lat. *fictus.*
G h e v r e s e n, III. vs. 129, 240, bevreesd maken. Op de laatste plaats luidt de Latijnsche vertaling:

Morte non *formidata*.

WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 44 *b*:

Tis wonder boven alle zaken,
Die eens alsulke *vrese* lijt,
Dat hij na ter ander tijt
Waghen dar ende avonturen,
Dat hi soe swaerlic most besuren.
Doch wij waghen des ghelijcs,
Alhier in desen aerde rijck
Worden wij menichwerff *ghevreest*
Mit siecte, mit lijden, mit tempeest,
Ende als ons God gheholpen heeft,
Onlanghe men des in vreden leeft,
Wy en vergheten al te hant,
Dat God ons eenwerff heeft ghevant,
Ende hijt wel anderwerff mach doen.

G e v r o e d e n, I. vs. 757, verstand hebben, wijs zijn.
G h e w e r c, III. vs. 72, 80, werk.
G h i e n, met den gen., I. vs. 141, 752, 902, II. vs. 115, 270, III. vs. 221, 416, bekennen, a n e n e n —, II. vs. 175, iemand belijden. Zie Dr. DE JAGER, Versch. bl. 280.
G h i n g h e, III. vs. 23, gangbaar, goed. Limb. VI. B. vs. 2416:

Ende alle die weghe maecti hem *ghinghe*,
Daer si varen wouden ende keren.

waarbij Mr. VAN DEN BERGH eene plaats uit zijne *Gedenkst.* bl. 261, opgeeft, uit een Charter van 1491: „Engelsche nobelen — als gemeynlijc g h e n g e sijn." Hd. *gang* und gabe. Mhd. *genge* en *ungenge.* Zie BENECKE Mhd. Wörterb. I. 476.
G l o e t — de, vr., I. vs. 168, 766, gloed. Zie ook Van ons Heren W. vs. 11:

[Dor] die vloet van dinen bloede,
Daer du milde of waerst hier int dal,
Maecstu ende onser armoede,
Daerom noch die helsche *gloede*
Weent ende emmer weenen sal.

Godsat ghedoghen, I. v. 814, gevloekt worden. Zie de Aant.

Goede, vr., I. vs. 162, goedheid.

Gram, subst., I. vs. 943, toorn. Hd. *Gram.*

Gramarien voor Gramarijn, II. vs. 261, taalkundige, doch vooral met bijbegrip van de kennis der Rhetorica. Zie Lsp. Gl.

Grinen (green), I. vs. 95, lachen. MAERL. Sp. Hist. III. D. (N. U.) bl. 15 *b.* vs. 1—28:

Tote Rome was ene vrouwe
Edel ende Gode getrouwe,
Die die hostien te backene plach,
Ende dan upten Zondach
So bracht soese ter offerande
Den paues van Rome te hande.
Die quam eens te hem gegaen
Ende sonde Gode van hem ontfaen,
Ende alse hine haer boot, sprac hi dus:
„Dien lachame Jhesus Cristus
Moet di dine zonden vergeven,
Ende vromen int euwelike leven."
Ende soe *green*, alse hi dit seide.
Mettien die paues nederleide
Dat sacrament ende gaefs haer niet.
Mettien hi sinen dyaken hiet
Dat houden tote dat al ware
Ghemonecht die ander scare.
Ende alst algader was gedaen,
Vragede hi der vrouwen saen,
Wat haer *tlachen* brochte ane,
Daer soe stoet om Gode tontfane.
„Mi quam te voren," seitsi openbare,
„Dat dat selve broot dat ware,
Dat ic metten handen wrochte,
Ende ter offranden brochte;
Ende doe ghijt hiet Gods lachame,
Doe *green* ic omden selven name."

Eigenlijk *den mond vertrekken* dat zoowel tot *lachen* als tot *weenen* zijn kan. As. *grinan*, ringi, appetere, en *grinnan* (ETTMÜLLER Lex. As. 442 en 444, en aldaar aangehaald: „*grennjendum velerum hleahtor fortbringan*," ringentibus labiis risum proferre). Het duidelijkst blijkt de beteekenis van den mond vertrekken nog in het Eng. *to grin* „to set the teeth together and withdraw the lips, so as to appear smiling with a mixture of displeasure" (WALKER). Bij KIL. wordt het nog verklaard door *renidere*, *subridere*, maar ook door *flere*, *plorare.* Thans is zoowel bij ons, als in het Hd. *greinen*, alleen de beteekenis van *weenen* overgebleven. Zie BENECKE, Mhd. Wörterb. I. 576.

Gronden, III. vs. 227, doorgronden. Lsp. Gloss.

Gronderen, III. vs. 227, Var. doorgronden. KIL.

Gure, III. vs. 413, geur.

H.

Hac. Den — werpen op enen, I. vs. 713, de schuld aan iemand geven. Van *hakken*, gedurig op iemand hakken, even als *een pik op iemand hebben*, gedurig op iemand pikken. SPIEGEL'S Hertspieghel, II. B. vs. 244:

Wat dunkt u, waar 't u lief
Dat ghy u brouwer zelf, u bakker, wever, snijer,
U smit, u timmerman, most zijn? ghy zijt veel vrijer.
Nood-wissel-ambachts oorzaak zijn van groot gemak:
En 't gelt hun makelaar, al heeftmer op die *hak*,
Tis in zich zelven nut, 't lieght al an ons mishandling.

Zie vooral Dr. DE JAGER'S Versch. bl. 143—145, waar meer voorbeelden worden aangehaald. Doch *Akette*, door Dr. DE JAGER mede hieronder verklaard, behoort hier niet toe.

Haken, III. vs. 167, haken naar iets.

Hale. Dies nes ghene —, III. vs. 306, 473, dat behoeft niet verzwegen te worden. Zie Lsp. Gloss.

Handelen, III. vs. 15, behandelen.

Haten (ghehat), II. vs. 288, haten.

Heffen, II. vs. 184. V. M. vs. 54, verheffen.

Helden, I. vs. 151, overhellen. Oudere en zuivere vorm voor *hellen*; zie KIL., en Lsp. Parth. Gl., Ferg. 2569, Zie ook de Aant.

Helen (hal), I. vs. 283, verbergen, verhelen, verzwijgen. Zie Lsp. Gl., HUYD. op St. II. D. bl. 420 en 585.

Herde, **heerde**, I. vs. 789, herder. Mhd. *hirte*, Goth. *hairdeis*. Zie Disp. v. d. Cruce vs. 367. Der Kerken Claghe vs. 11, 49, 53, 224. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 36 *c*:

Ende vye en docht niet sonder *harde*,
Noch een *harde* sonder vye.
Waer vantmen goeden *harde* ye,
Die scaep noch vye en hadde te wachten?

Heresie, II. vs. 272, ketterij.

Herken, III. vs. 83, luisteren, hooren. Eng. *to hark*. Zie ook KIL. In het II. B. der Brab. Yeesten vs. 1198 wordt het door WILLEMS verklaard als *oprispen*, *harken*. Er staat van Karel den Groote verhaald:

Quam hem mare van ghewinne,
Oft verlies, daer hi was inne,
Soe ghestade was hi, dat men mochte
Niet sien *herken* sijn ghedochte.

Ghedochte wordt voorts verklaard door *achterdocht*, en de zin zou dan zijn: Hij was zoo standvastig, als men hem overwinning of nederlaag boodschapte, dat men zijne achterdocht niet kon zien *oprispen*! Men leze:

Niet sien verkeren sijn ghedochte,

welke lezing door de andere Hss. wordt bevestigd. Wil men *herken* behouden, zoo leze men:

Sien no herken sijn ghedochte,

en WILLEMS oprisping is verdwenen, om plaats te maken voor eenen goeden zin

Hitten, I. vs. 21. V. M. vs. 20, treffen, slagen. Eng. *to hit*. Zie Dr. DE JAGER's Taalk. Mag. IV. D. bl. 51—52,

Nal. op Lulofs Gloss. bl. 25—26, MAERL. Sp. Hist. IV. D. bl. 145 vs. 83; *hem verhitten*, zich vergissen. VELTH. Sp. Hist. bl. 483.

Ay Here, ontfaet nu dit,
Daer ic *mi* dicke in heb *verhit*,
Eer ict conde te rechte ontbinden.

Zie ook CATS II. D. bl. 164 (uitg. van Dr. M. DE VRIES) en WASSENB. Id. Fris. bl. 42.

Hone. Sonder —, III. vs. 216, 394, zonder bedrog.

Hont, I. vs. 259, 359, 594, als scheldnaam: verachtelijk mensch. Van ons Heren Wonden vs. 95. Ook van den duivel gebruikt, b. v.: Van den V. Vrouden vs. 36. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH fol. 56 *c*.

Hi, diet al bij reden doet,
Hi hiet ons hier in minnen leven
Ende te doen alst staet bescreven,
Soe werden wi int leste salich ghevonden,
Ende vry van allen helschen *honden*.

Houde, I. vs. 625, gunst.

Hout, II. vs. 324, gunstig. Hd. *hold*. Zie HUYD. op St. I. bl. 366—368. III. D. bl. 19. CLIGN. Bijdr. bl. 147 vlg. GRAFF, IV. 913. BENECKE, Mhd. Wörterb. I. 703—706.

I. J.

Jane, I. vs. 342, met een vragenden volzin, gelijk aan *immers* met een positiven zin. Verg. HUYD. op St. B. V. vs. 152.

Inden (ghehint), I. vs. 440, eindigen.

Ie lanc so mere, V. M. vs. 58 en

In lanc so mere, I. vs. 74, hoe langer zoo meer.

Inne. In — maken, I. vs. 659, III. vs. 225, 447, doen weten, bekend maken. Ook: aen inne maken. Zie Dr. DE JAGER's Versch. bl. 263—268.

Inscijn, I. vs. 505 Var., duidelijk, blijkbaar.

Instrument, onz., I. vs. 323, werktuig.

Jolijt, I. vs. 420 Var., 603 Var., vreugde.

C. K.

C a e r, III. vs. 356, 465, uitverkorene, dierbare. Zie MLp. I. 1112, 1538, II. 4088, Ferg. vs. 341, 1478, Limb. I. vs. 524, Hor. Belg. P. VI. 1, vs. 878, Maerl. Sp. Hist. III. D. bl. 70. Willem van Hillegaersberch, fol. 56 *b*:

(Die voer ons allen heeft ghestreden)
Opter eerden hier beneden,
Was hi ghedurich totter doot,
Om te helpen wter noot
Trouwe dienres, lieve *caren*,
Die hem hier ghedurich waren.

Grimm leidt het van *caern*, kern, pit, af; doch waarschijnlijker is de afleiding van het Lat. *carus*.

C a f — v e, III. vs. 437, kaf, nietigheid, n i e t e e n — III. vs. 35, volstrekt niets, geen zier.

C a p r o e n, mann., II. vs. 46, muts, hoofddeksel. Zie Lsp. Gloss.

C a r i t a t e, vr., I. vs. 329, 352, III. vs. 444, Christelijke liefde, Lat. *caritas*, Fr. charité. Zie MLp. en DDoctr. Gloss.

C a s t i e n, V. M. vs. 19, berispen, vermanen, terechtwijzen. Clar. Heim. d. Heim. bl. 396—398.

K e y t i j f, III. vs. 342, ellendig, rampzalig; III. vs. 10, nietswaardig, dwaas. Zie MLp. Gloss.

C e l l e. H o g h e —, III. vs. 505, hooge verblijfplaats, hemel. Willem van Hillegaersberch, fol. 64 *b*:

Die nu ter werlt rechters hieten,
Die worden Lucifers gheselle;
Wanneer dat sy hem recht vermeten,
Doen sij onrecht, als ic u telle.
So moghen volghen sij den pat der hellen.
Dat moghen si te voren weten,
Ende dwalen vander *hogher celle*,
Al daer die rechter is gheseten.

Kempe, I. vs. 273, kemper, kampioen. Lat. *campio.* Disp. v. d. Cruce vs. 100, Lsp. Gloss. Willem van Hillegaersberch, fol. 63 *a*:

> Hierom soudwy alle voert
> Eendrachtich bliven ende doen
> Dat hi ons leerde, die *kempe* coen,
> Die voer ons allen zeghe vacht.

Keer, — ere, m., I. vs. 78, terugkeer. Wederstaen ten kere, dat is: *belet om terug te keeren*, zooals duidelijk blijkt uit Bukelare's vertaling, vs. 89:

> Honor exul dolore,
> *Nec redit pre timore.*

Kere. Buten —, III. vs. 265, buiten zich zelven, door hartstocht bedwelmd, in dwaling, van den goeden weg.

Keren. In allen —, III. vs. 95, in elk opzicht. Zie Dr. de Jager's Taalk. Mag. IV. bl. 76, vlg.

Keselsteen, V. M. vs. 31, kiezelsteen.

Kies, m., I. vs. 134, keus. Beide van *kiezen* afgeleid, doch *kies* van het praes. en mann., en *keus* van het imperf. en vr.

Kint, adj., I. vs. 434, onnoozel, dom. Zie ook Benecke, Mhd. Wörterb. I. 817.

Claerheit, III. vs. 151. Eigenlijk *helder licht*, hier op te vatten als *het licht der openbaring Gods in Christus.*

Claghen, met den dat., I. vs. 689, aanklagen, beschuldigen.

Claren, I. vs. 646, III. vs. 254, helder maken, zuiveren.

Clemmen, I. vs. 73, V. M. vs. 32, klimmen. Van *cliven* (zie MLp. Gloss., Heim. d. Heim. bl. 458—460) ontstond een freq. *clivenen*, van waar *clemmen*, even als van *stevene*, *stemme*, *stem.* Aan den anderen kant kwam van den wisselvorm *cleven*, het Imp. *claf* (zie Lsp. Gloss. op *cliven*), van waar het freq. *claveren*, met ingevoegde *t*, *clafteren*, *klauteren.*

Cleven, III. vs. 202, vastkleven, Lat. *inhaerere.* Zie Lsp. Gloss.

Clove, vr., I. vs. 12, knip om vogels te vangen. Van *clieven*, en dus eigenlijk een gespleten hout, eene klem. Zie BENECKE, Mhd. Wörterb. I. 846 op *klobe*; GRAFF, IV. 547 en Dr. DE JAGER's Nalezing op het Gloss. van Lulofs, bl. 28.

Cnauwen, I. vs. 102, afkluiven.

Cnopen (cnochte, ghecnocht), I. vs. 100. Ghelt cnopen uut ere dinc, geld uit iets halen, even als men uit een *knop* of *knoop* het binnenste, de kern, zoekt te vinden. Zoo zocht ook in den Roman van de Roos de minnaar, toen hij eindelijk tot het doel zijner wenschen, den rozenknop, was gekomen, dien te openen en tot de kern te komen. Men zie vs. 14152 vlg.

Omme den middel soe nam hi
Den roselare ende dwanken hem bi,
Ende begonste die telgre roeren
Ende scudde ende hudste sonder mesvoeren
Die telgre, dat si braken niet,
Maer hine conde ghelaten niet
Hine moeste die scurse een lettel *ontginnen*,
Want hine hadde anders moegen ghewinnen
Vander rosen sijn gerief,
Die hi so wert hadde ende so lief.
So verre gevort, geloves mi,
Een luttel saets so sturte hi.
Doe hi den *cnop* hadde *ontaen*,
Ende hi daer binnen was gegaen,
Omme die bladere omme te keerne,
Ende den wech daer in te leerne
Ende die pade recht ende cromme,
Ginc hi tsoerken al daer omme (1)
Ende dede mingen daer die sade

(1) In het Amst. Hs. vindt men:

Ghinc hi *cherken* binnen al omme,

eene vertaling van:

Car ge voloie tout *cerchier*.

Soe, men hadse met genen rade
No met liste gesceden weder;
Maer die cnop hi was neder
Gevallen daer int scone gras,
Die weec ende moru was.
Dien *opende* hi ende *wijdde* mede.
Dit was al dat hi mesdede,
Ende voer daer alsoe met liste,
Dat hijs hem ondanc niet en wiste.

Compaen, m., I. vs. 40, V. M. vs. 40, gezel, vriend, It. *compagno*, OFr. *compaign*, van waar *compagnie*, *accompagner*, is uit het MLat. *companium* gesproten, een woord, dat ons naar het krijgsleven heenwijst. Even als de soldaat een *contubernium* had, met een *contubernalis* leefde, zoo had hij ook met den tentgenoot een *companium*, dat is: hij kreeg een rantsoen brood voor hen beiden. Zie DU CANGE in voce *companium*: Wendelinus hoc *castrensi* vocabulo dictos putat, qui *communi pane* ac distributione buccellati, et in eodem contubernio sodalitium fovent cum altero, cet. Zie ook DIEZ, Etym. Lex. 108—109.

Coren, I. vs. 248, keuren.

Covent, II. vs. 177, voorwaarde, overeenkomst. Zie Rein. vs. 1612, 2512.

Cranc, I. vs. 3, 725, zwak, gering, slecht.

Cronen, III. vs. 209, kreunen, klagen.

Cume, I. vs. 247, naauwelijks. Zie Lsp. op *becumen*.

Cure. Ter —, V. M. vs. 91. Bet dan —, beter dan men maar wenschen kan. Zie Lsp. Gloss.

Curen, I. vs. 136, keuren.

L.

Lam (lamen), III. vs. 62, zwak, KIL. enervis, languidus, imbecillis.

Lastren, V. M. vs. 61, smaden. Zie Lsp. Gloss.

Lat, I. vs. 787, traag.

Laten, met den dat., II. vs. 49, V. M. vs. 75, laten, Lat. *sinere.* Zie de Aant.

Leden, I. vs. 206, regelen, besturen.

Leen, onz., V. M. vs. 34, 102, leengoed. Van den Lande van Oversee, vs. 14:

> Die kercke is van haren *lene*
> Ontervet:

Leet hebben, II. vs. 301, haten. Zie Lsp. Gloss.

Leghen (leechde), III. vs. 339, Var. = wekken?

Leken (lac), I. vs. 707, vloeyen. Zie Dr. DE JAGER's Archief, II. D. bl. 118 vlgg.

Lesen, I. vs. 295, II. vs. 257, zeggen. Zie Ferg. 4509. Borchgr. van Vergi, vs. 995, Lsp. Gloss. op lesse.
lesen ende singhen, III. vs. 20, epische formule. Zie Wal. II. D. bl. 279—280.
lesen ende spellen, III. vs. 498, voorlezen en articulatim (voor zich zelven) lezen.

Let, onz., I. vs. 829, lid.

Liden, I. vs. 684, voorbijgaan.

Lieghen, V. M. vs. 23, bedriegen. Zie MLp. Gloss.

Lyen, I. vs. 752, II. vs. 132, 168, 263, III. vs. 251, bekennen, belijden.
V. M. vs. 26, — an enen of an iet, zich bij iemands partij voegen.

Lodder, m., I. vs. 397, tafelschuimer, KIL. scurra. Zie Hor. Belg. P. VI. Gloss.
In het Mhd. is *luoder*, lokspijs, Eng. *lure*, *to allure.* Fr. *leurre*, en ook brasserij, slemperij, van waar *lüederlich*, liederlijk, een woord dat wij uit het Hd. ontleend hebben, en *luoderare.* Zie BENECKE, Mhd. Wörterb. I. 1052 vlg.

Loeder, m. II. vs. 126, aanlokker, verleider. Van den zelfden stam als *lodder*, doch met de eerste beteekenis

lokspijs in verband. Ook het Mhd. heeft die beteekenis *luodern*, reizen, en *lüederlich*, dat ook anlockend, anmuthig, beteekent. Zie BENECKE t. a. p.

Loeken, III. v. 44, zien, Eng. *to look*, Gr. *λεύσσειν*. Als intensief nog over in *luchten noch zien*. Zie Rom. d. Lorr. en Lsp. Gloss.

Loes, I. vs. 930, III. vs. 91, bedriegelijk, valsch.

Loy, I. vs. 521, 624, wet, de verzameling van wetten. Zie Lsp. Gloss., WILLEM VAN HILLEGAERSBERGH, fol. 72 *a*:

Want God heeft selve in sijnre macht
Den eersten paues te Rome ghebracht,
Ende sinen stoel aldaer te bliven.
Die nu ander *loy* bescriven,
Die willen reden ende recht
Buter doere wisen slecht.

Zie de Aant.

Lossen (lossede), II. vs. 101, verlossen, bevrijden.

Lovie, vr., I. vs. 503, Var., zondvloed. Zie de Aant.

M.

Maechscap, vr., I. vs. 589, maagschap, bloedverwantschap.

Maisniede, vr., I. vs. 962, gevolg, huis- en hofhouding. Zie Lsp. Gloss.

Maken, III. vs. 489, dichten, schrijven. Vgl. het Gr. *ποιεῖν* en *ποιητής*. Zie Lsp. Gloss. Van de frenesie, vs. 3 (WILLEMS, Meng. bl. 29):

Het dicht al dat lepel leet.
Waendi dat ic hem vergeet,
Dat ic oec niet *dichte* ende *make*,
Des nachts, als ic niet en vake?

Mael — le, m., I. vs. 129, oordeel, gericht. Zie Van

den Lev. ons Heren, vs. 4784, WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 35 *d*:

> Ende sent wat thuus van uwen ponden
> Ende ander weldaden tallen stonden,
> Die wijl ghi sijt in desen dale;
> Sonder twy het wort gevonden,
> Als ghi coomt ten lesten *male*.

In het MLat. heette de rechtsdag der Frankische koningen *Mallum*, (zie DU CANGE) van het Ohd. *mahal* (GRAFF, II. 650, GRIMM, R. Alterth. 746, Dr. NOORDEWIER, Ned. Regts Oudh. bl. 332).

Mare hebben, I. vs. 422, achten, liefhebben. Zie Dr. DE JAGER's Taalk. Mag. I. D. bl. 86.

Martelie, vr., III. vs. 400, martelaarschap. Zie Lsp. Gloss.

Mat, I. vs. 157, 238, II. vs. 127, 291, verslagen, overwonnen. Zie MLp. Gloss.

Matten, I. vs. 386, ten onder brengen.

Mecken, I. vs. 483, 513, zijne gedachten op iets vestigen.

Meyen. Hem —, II. vs. 33, zich verlustigen. Zie Dr. DE JAGER's Versch. bl. 238.

Menestraudie, vr., I. vs. 388, de minnezangers bent, het minnezangersgild, verachtelijk gesproken. De ongunstige beteekenis van *menestreel* en *yraut* (*hyraudie*, wulpsche levenswijze) zie men b. v. MAERL. Sp. Hist. II. D. 284, 325, 326 en 424, III. D. bl. 90 en 91, en Prof. JONCKBLOET's Gesch. der Midden-Ned. Dichtkunst, III D. bl. 134—137.

Menighe. Die —, I. vs. 312, 794, menigeen.

Meren, III. vs. 177, vermeerderen, grooter worden.

Meren, I. vs. 193, binden. Der Kerken Claghe, vs. 176:

> Wie heeft den dorper daer *gemeert*
> Int dal, daer die duvel reert?

Vooral van schepen gebruikt, die aan wal worden vastgemaakt. Zie KIL., HUYD. Proeve, III. D. bl.

245—247, Mr. J. VAN LENNEP, Zeemans Woordeboek op *maren* en *meeren*.

Mescomen (mesquam), I. vs. 512, overkomen (van kwaad).

Messcien, I. vs. 908, II. vs. 181, 264, slecht uitkomen, KIL. male evenire, sinistre accidere. I. vs. 806, Latijnsche constructie: acc. cum inf.

Messelijc — ike, III. vs. 15, verschillend. Zie MLp. Gloss., Dr. DE JAGER's Taalk. Mag. IV. D. bl. 350 vlg.

Micken, III. vs. 438, afmeten van het een naar het ander.

Minghen. Sonder —, II. vs. 110, onvermengd.

Minren, III. vs. 177, verminderen.

Moyen, III. vs. 109, vermoeyen.

Moert, I. vs. 104, III. vs. 48, doodschuldige misdaad, schanddaad. Zie Lsp., MLp., DDoctr., Rom. der Lorr. Gloss., War. bl. 119.

Moet. In sijn —, I. vs. 375, hem te gemoet. Zoo Ghemoet, Lsp. Gloss., Dr. HALBERTSMA, Aant. op MAERL. Sp. Hist. bl. 158.

Moude, vr., I. vs. 701, stof, aarde. Zie Lsp. Gloss.

Mouwe. Die — maken, I. vs. 455, den gek aansteken. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 9 *b*.:

Tseste punt dat volcht hier naer:
Dat is die langhe pine swaer,
Die na den oerdeel is beschaert
Den sondaer die ter hellen vaert.
Dat souden wij altijt voer oghen
Hebben, om dat bitter doghen,
Dat dan die sondaer lyden moet
Voer die sonden die hi doet,
Sonder anxt ende sonder rouwe,
Als hem die werlt *maect die mouwe*,
Ende doet hem schone dinck beloven,
Daer hi naect wort wtghescoven.

aldaar fol. 79 *c*:

Tbeste treetmen onder die voet,
Comt een man in wederspoet;

Maer gaettet hem wel, sy bieden hem trouwen:
Dus *maken* sy menich man *die mouwe.*

en fol. 85 *a*:

Want al die seven sacrament
Worden ons al daer bekent,
Die die zielen moghen vryen,
Opdat wy hier der zonden lyen,
In biecht, mit ghewaren rouwe;
Die hem veynst, die *maect die mouwe*,
Daer hi mede bedroghen blijft.

Men zie ook Hor. Belg. P. VI., 156.

Ook in SHAKSPEARE's Hamlet, Act. II. Scene II.: „ mine uncle is King of Denmark; and those that would *make mowes* at him while my father lived, give twenty, forty, an hundred ducats a-piece, for his picture in little."

Mouwe, Eng. *mowe*, „ a wry mouth, a scornful grin," en ons nog in het Fr. *faire la moue*, bekend, is waarschijnlijk het bij KIL. opgegevene *mouwe*, Lat. pulpa, torus, Hd. *mauwe* (FRISCH, I. 651), en beteekent dan de vooruitgestokene onderlip. Men zie vooral DIEZ, Etym. Wörterb. 692.

N.

Naen, I. vs. 271, dwerg, Lat. *nanus*, Fr. *nain.* Zie ook Ferg. vs. 2243, 3086.

Naerligghen, I. vs. 232, achtervolgen.

WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 48 *d*:

Men *leit* hem ooc mit wrake *naer*
Inden werlt, die quaet verdienen.

In denzelfden zin wordt ook *naergaen* gebruikt, b. v. Disp. v. d. Cr. vs. 446:

Die selve geeft ons groete vaer,
Die daer hanget openbaer

An dat hont geslegen,
Ende *gaet* ons met dregene *naer*,
So dat ons es al te swaer,
Die der werelt plegen.

Even als *naerligghen*, zeggen wij nu nog: *iemand te na aan boord komen*, oorspronkelijk van het enteren van vijandelijke schepen ontleend. *Te na gaan*, *te na komen* zijn daarentegen aan het ridderstrijdperk ontleend.

Naertrecken (trac), I. vs. 332, 852, zich aangetrokken gevoelen (tot), zich toewijden (aan).

Nappe, V. M. vs. 35, beker. Zie KIL.

Nau, III. vs. 385, Var., naauwkeurig, naauwlettend. Zie Lsp. Gloss.

Nedergaen, I. vs. 535, dalen.

Nerachtich, I. vs. 536, nijver, naarstig. Zie KIL. op *neerigh*, *neerachtigh*, alumnus, almus, quaestuosus. *Nceerachtich* is wie zorg draagt voor de *nere* of *nering* (Lsp. Gl. op *nere*), dus die ijverig zijn beroep waarneemt. Hoewel één in beteekenis, verwarre men *nerachtich* niet met *naarstig*, door ze als van éénen stam te beschouwen. *Naarstig* is een geheel ander woord, oorspronkelijk *nernstich*, en afgeleid van *ernst*, (*n*)*ernst.*

Nieuweren, I. vs. 289, nergens.

Nutten, I. vs. 833, gebruiken, nuttigen.

O.

Oert. Niet een —, I. vs. 154, 254, geen zier, volstrekt niets.

Oghesien, I. vs. 76, duidelijk, blijkbaar.

Oyr, onz., I. vs. 541, II. vs. 178, nakroost.

Oyt, I. vs. 456, 519, II. vs. 40, altijd, steeds.

Ommeganc, m., III. vs. 201, uitgestrektheid. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 41 *b*:

Wy moghen proeven wel ghereet
Dat God die sonden hevet leet

> By desc wrake ende menich ander.
> Die grote wrake van Alexander,
> Die der werlt *ommeganck*
> Plaechde ende mitten zwaerde dwanck.

O m t r e n t, I. vs. 218, 322, rondom, in de ronde. Van *tranten*, gaan, nog over in *trant* en den freq. vorm *trantelen*, drentelen.

O n b e h o e t, I. vs. 365, roekeloos, onbehoedzaam. Ook met den gen. gebruikt, b. v. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 57 *b*:

> Die wanckel staen ende vaste schinen,
> Brenghen den mensche dic in pinen.
> Wye op den bosen tron vermoet,
> Die is der scalcheit *onbehoet*,
> Wanttie bose heeft haest gheseit
> Woorde daer clene daet an leit.

O n b e s c e d e n, I. vs. 297, onverstandig, onbeschoft Zie Lsp. Gloss.

O n b e s c e l d i c h, I. vs. 297, Var., gelijk o n b e s c o u d e n, onbesproken, onberispelijk.

O n d e r s p i t, onz., I. vs. 20, onderspit. Zie de Aant.

O n d e r v i n d e n, I. vs. 597, II. vs. 163, 334, III. vs. 385, bevinden, vernemen, leeren kennen. Zie Lsp. en MLp. Gl., Dr. DE JAGER's Versch. bl. 273.

O n d i e r e, I. vs. 929, niet duur, goedkoop.

O n d o e n, II. vs. 231, ontdoen, openen.

O n g a v e, I. vs. 515, niet gaaf, slecht. Zie Lsp. Gl., BENECKE, Mhd. Wörterb. I. 509.

O n g h e d o u t, I. vs. 966, droefheid, verdriet. Disp. v. d. Cruce, vs. 580:

> Merct dat si staet onder thout
> Ende tswaert der passien, scaerp ende cout,
>   Hare herte doet verseren;
> Hieromme si elc sondare bout,
> Drive rouwe ende *onghedout*,
>   Bidde der maget vol eren, enz.

Zie vooral Dr. M. DE VRIES, Proeve van Mnl. Taalz. bl. 127 vlg.

Onghecleet, II. vs. 307? Zie de Aant.

Ongherast sijn, III. vs. 116, verontrust worden.

Onghereet — reit, III. vs. 155 en misschien, II. vs. 307, niet voorhanden, niet te verkrijgen, niet te vinden. Zie Lsp. MLp. Rom. der Lorr. Gl., en Dr. M. DE VRIES, Brief aan Dr. J., bl. 29.

Onghetellet, II. vs. 290, ontelbaar.

Onghevreest, III. vs. 403, onbevreesd, zonder vreezen. Zie op Ghevresen.

Onghewade, onz., I. vs. 893, ondoorwaadbare plaats, bij gevolg, *diepte*. Zie HUYD. op St. II. D. bl. 589.

Onledichede, III. vs. 190, bezigheid, arbeid, drukte, onrust. Zie Lsp. Gl.

Onmare. — hebben, I. vs. 73, 231, II. vs. 333, verachten; — maken, I. vs. 761, verachtelijk maken, in verachting brengen. Zie CLIGN. Bijdr. bl. 81 vlg.

Onnen, jonnen, I. vs. 551, II. vs. 201, an, jan, 3 p. enk. praes., gunnen.

Ontame, I. vs. 480, onbetamelijk.

Ontbeiden, II. vs. 30, wachten.

Ontbenden, ontbinden, I. vs. 640, II. vs. 52, 94, uitleggen, ontvouwen, verklaren.

Ontbiden, I. vs. 418, verwachten. Zie ook Caerl ende El. vs. 356, HUYD. op St. II. D. bl. 487.

Ontbieden, III. vs. 292, laten weten, boodschappen. De tegenwoordige beteekenis van *ontbieden*, arcessere aliquem, moet door eene ellips verklaard worden. De spreekwijze was voluit: enen ontbieden dat hi come.

Ontflien (ontfloen), II. vs. 232, met den gen. II. vs. 44, ontvlieden.

Ontien, I. vs. 899, onttrekken, ontrooven.

Ontijt, I. vs. 602, ongeschikte tijd.

Ontcnopen (ontcnochte), II. vs. 148, ontknoopen, losmaken.

Ontliven, III. vs. 11, dooden, om het leven brengen.

Ontpecken, I. vs. 486, afpikken, ontnemen. Zoo ook VELTH. Sp. Hist. bl. 43:

Fi, gi persemare, wat pensdi?
Dat gi aldus waent leven, ghi,
Enten lieden thare *ontpicken*.

Ontsinnen. Hem —, II. vs. 233, buiten zijn zin geraken, van zijn verstand komen. Zie Lsp. Gloss.

Ontspanen (ontspoen), II. vs. 228, verlokken, vervoeren. Zie op Spanen.

Ontvallen, met den dat., V. M. vs. 45, uitkomen, uitvallen voor iemand, Lat. *accidere* (bene vel male).

Ontwenden, II. vs. 51, ontkomen, III. vs. 286, afwenden, afkeeren, onttrekken (aan).

Onvrede, m., I. vs. 728, III. vs. 189, twist.

Orconde, III. vs. 151, getuigenis.

Orconden, I. vs. 649, III. vs. 387, getuigen.

Over een. — spreken, I. vs. 27, V. M. vs. 27, met elkander bespreken, — draghen, I. vs. 92, overeenkomen.

Overdaet, III. vs. 288, overmoed, trotschheid.

P.

Payen, II. vs. 271, heiden.

Panden, I. vs. 181, in beslag nemen. Zie Dr. HALBERTSMA, Aant. op MAERL. Sp. Hist. bl. 115.

Pant, onz., I. vs. 700, II. vs. 85, bezitting, schat. Oorspronkelijk het *te pande* gegevene, b. v. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 34 *b*:

Soe wye tgeluc heeft bijden enden,
Entan mit vlyte wil ghenenden,
Dat hi volcht van lande te lande,
Die mach wel rijcheit thuuswert senden
Ende quiten sine *pande*.

maar bij uitbreiding: *schat*, *bezitting*. Nog spreken we van *onze dierste panden*. Verg. de aant. op II. vs. 85.

Pant, onz., II. vs. 284, overlast, schade. Zie HUYD. op St. I. D. bl. 460 vlg., N. W. d. M. v. N. Letterk. III. D. 2 St. bl. 159 vlg.

Parant, III. vs. 364, Var. = brant?

Parlementen, I. vs. 313, redetwisten. Zie Lsp. Gloss.

Passie — en, vr., I. vs. 861, lijden.

Persemier, I. vs. 485, woekeraar. Van *persemen*, woekeren, dat veelvuldig werd gebruikt en nog zelfs bij KIL. voorkomt. Dit woord komt, hoewel met omzetting der consonant reeds vroeg voor, b. v. in de Psalmen uit den Karolingschen tijd (Dr. DE JAGER's Taalk. Mag. I. D. bl. 80):

In ne te fuor fan straton iro *prisma* in losunga.
(En van hare straten voer niet weg woekerzucht en loosheid.)

en bij GRAFF, III. 369, *prasmo* usura, *prasemere* usurarius. De eerste oorsprong van het woord is te zoeken in het Lat., daar den Germanen ook de zaak zelve onbekend was. Van *praestare* (Fr. *prêter*) kwam Mlat. *praesta*, *praestamarius*, waaruit eerst *prasemere*, en met omzetting der consonant *persemier* ontstond, en daaruit weder *prasmo*, usura en *perseme*. Verg. Taalk. Mag. III. 160.

Pinen, I. vs. 68, moeite doen, zich moeite geven.

Pit. Helsce —, I. vs. 23, helsche put, helsche afgrond. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 57 *a*:

Hier om peynst al dat ghi moecht,
Dat ghi den hoghen staet besit,
Ende hoet u voer der *hellen pit*,
Daer Lucifeer in is ghedaelt.

Plat, I. vs. 167, slag. *Platten* is slaan, *plat*, een slag, klap, Lat. alapa, *plat*, hetgeen door slaan, *pletten*, glad en effen is geworden. Wanneer iets valt, geeft het een *plat*, slag, en wordt lichtelijk verpletterd. Zie over *plat*, CLIGN. Bijdr. bl. 189, Dr. HALBERTSMA, Aant. op MAERL. Sp. Hist. bl. 328.

Pleit, onz., III. vs. 325, rechtsgeding, Lat. placitum.

Plecken, I. vs. 485, Var. = *blecken*, villen. Zie KIL. op *pleken*. Fland. Gand. decorticare. MAERL. Sp. Hist., fol. 193, *c*:

Alse hi hadde XII daghe
Te Rome geweest, leidi laghe,
Omme te nemene die chierhede,
Daer versiert bi was dic stede,
Beede van marbre ende van latoene.
Dat geboot hi woch te doene,
Ende dat oude Panteon,
Dat ghewijet was na kerstijn doen
In deere onser Vrouwen te waren,
Ende oec allen maertelaren,
Daer hevet hi die weeghe ontect,
Entie taflen af *geplect*,
Die waren van latoene fijn.

Plien, I. vs. 748, 904, II. vs. 244, plegen.

Plucken van den stove, I. vs. 9, iemand het stof van de kleederen vegen, overdrachtelijk, pluimstrijken, vleijen. *Pluimstrijken* is volkomen hetzelfde, en beteekent: het wegnemen der pluimen of pluizen van de kleederen. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 44 *d.*, gebruikt striken van den plumen:

Die smeken ende flatteren can,
Wat node doet hem den hoff te rumen,
Hij *strijct* den heren *vanden plumen*;
Mitten schalken gaet hi runen.
Al saydement coern buten dunen,
Hij soudt al prisen wat men dede,
Om te crighen moghenthede.

Plucker van den stove, V. M. vs. 9, pluimstrijker.

Poetrie — en, vr., II. vs. 159, gedicht, hier in den slechten zin van *leugenachtig verzinsel*.

Poghen (— om), I. vs. 863, streven naar iets. Der Kerken Claghe, vs. 83:

Wat helpt, dat ic waerheit toge,
Ende ic selve na vordeel *poge*,
Mijn recke gecleedt, ende Jhesus naect?

Point. Sonder point van scaden, III. vs. 294, zonder de minste schade; te pointe, I. vs. 21, V. M. vs. 20, juist, naar behooren.

Pont, I. vs. 181, 361, 650, 657, schat, bezitting. Minres van den ponden, ook bij Willem van Hillegaersberch, fol. 34 *b*:

Hoert nae mi ende merct hier aen,
Ghi ghierighe *minres vanden ponden*,
Tsel u doncken wel ghedaen,
Wanneer ghi coemt ten lesten stonden.

en fol. 75 *b*:

Ghi ghierighe *minres vanden ponden*,
Waendi mit ghelde dan maken soen,
Off mede te nemen kempen coen,
Die voer u striden int ghevecht?

Zie N. W. d. M. van N. Letterk. III. D. 2 St. bl. 159 vlg.

Porren, III. vs. 175, 433, aanzetten, opwekken, wekken. Zie de Aant. op vs. 433.

Porringhe, vr., II. vs. 242, beweging, aandoening. Zie de Aant.

Porter, I. vs. 244, portier.

Preit, II. vs. 37, weide, vlakte, Lat. *pratum*.

Prinden (prant), III. vs. 338, opnemen, Fr. prendre. Zie MLp. en Lsp. Gl.

Prisen. Gheprijst sijn, II. vs. 69, van waarde zijn: daar *prisen* van *prijs*, Lat. *pretium*, waarde, is afgeleid.

Proeven, I vs. 327, 675, II. vs. 257, opmerken, de bewijzen overwegen, nagaan; I. vs. 649, II. vs. 257, bewijzen; III. vs. 327, verzoeken, in verzoeking brengen, aldaar bij Bukelare, vs. 380 vlg.:

Circumcisus, baptisatus,
Et a Zathana *temptatus*
Es, Jheeus!

Q.

Quiste. Te — gaen, I. vs. 194, verloren gaan. Zoo ook Van den Lande van O. vs. 8:

Tlant, daer hi zijn bloet in sciet,
Gaet al *te quiste*, alsmen siet.

Zie Lsp. Gl. Afgeleid van *quisten*, Goth. *qistjan* (SCHULZE, Goth. Gloss. 267, GRAFF, IV. 680—682), waarvan men als grondvorm den stam *quien* moet aannemen, waaraan aan den eenen kant *quisten*, aan den anderen kant *quinen*, kwijnen, zijn ontsproten.

Quite, V. M. vs. 76, bevrijd, beroofd.

R.

Redene, vr., II. vs. 187, 190, 333, III. vs. 215, 228, rede, redelijkheid.

Rent, I. vs. 212, 316, 842, rund, os, als zinnebeeld van domheid. Zie Lsp. Gloss.

Ribaudie — en, vr., II. vs. 165, schurkerij, schelmstuk. Zie DIEZ. Etym. Lex. op *ribaldo*.

Ries, I. vs. 137, V. M. vs. 17, dwaas.

Rijc — ike, III. vs. 238, sterk, machtig.

Rijcheit — ede, vr., I. vs. 832, 839, rijkdom.

Rinnen (ran), I. vs. 550, komen, voortkomen. Zie Lsp. Gl.

Roeder, II. vs. 129, roer. Zie KIL., Ferg. vs. 3267, WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 44 *b*:

Daer quam een vlaech in corter ure,
Die tseyl bespreyde rechtevoert,
Dattet water ghinc int boort,
Entie stierman wort vervaert.
Doe hilt hi tschip te winde waert,
Dattet weder rechten soude,
Maer het becoelde alsoe houde,
Ende dat zeyl sloech anden mast.
Hij en condes houden niet soe vast,
Noch dat *roeder* soe bedwinghen,
Die mast die most int water zwinghen
Mitten zeil in dat becoelen.

Roeken (rochte), I. vs. 177, zich bekommeren.

Rollen, I. vs. 438. Zie op Bane.

Rudarijs — ise, I. vs. 516, stommerik, domoor, Lat. *rudarius*, van *ruut* afgeleid, en met den deftigen

Latijnschen uitgang versierd, én om het denkbeeld van *secte* beter aan te duiden, én om de bespottelijkheid meer in het oog te doen vallen.

Ruut — ude, I. vs. 665, II. vs. 261, 262, dom, ongeleerd, onbeschaafd, Lat. *rudis*.

S.

Sac, I. vs. 710, lichaam, met minachting gesproken. Zie Lsp. Gl., SIEGENBEEK in de N. W. d. M. v. N. Letterk. III. D. 2 St. bl. 205.

Sale, III. vs. 479, zaal, aldaar: der herten sale, de binnenkameren des harten, het diepste van het hart, zooals men zegt; III. vs. 301 Var., even als *vat*, de uitdrukking van Maria's schoot. Nog is de uitdrukking *moederziel alleen* bekend, die uit *moederzalig alleen* is ontstaan, met de gewone verandering van *a* in *ie*, als bij *schraal* en *schriel*, *straam* en *striem*, *waren* en *zwieren*, en woorden als *wielewaal*, *viezevazen*, *ziegezagen*, enz. *Moeder* is, gelijk KIL. opgeeft, *uterus*, nog over in *moederweën*; en *moeder ene*, of, zooals men later zeide, *moederziel alleen*, is dus: alleen als een kind in moeders schoot.

Sant, I. vs. 697, II. vs. 153, zandkorrel.

Sas, I. vs. 109, Saks. *Sas*, de zuivere en gewone vorm, bij ons onder anderen nog overig in Sassenheim, de Sassenstraat te Deventer en Zwolle, enz. *Saks* is een latere vorm aan het Duitsche *Sachs* ontleend; *Sakser* een afschuwelijk Germanisme, voor onzen tijd bewaard.

Scaden, I. vs. 285, schade lijden, te kort komen.

Scalc — lke, m., I. vs. 529, dienstknecht. Zie HUYD. op St. II. D. bl. 313. Nog over in *Maarschalk*, *Seneschalk*, *Godschalk*. Zie KIL.

I. vs. 69, 86, 91, 92, 115, 122, 125, 130, bedrieger.

Scamelheit, I. vs. 421, zedigheid, eerbaarheid.

Sceden, I. vs. 55, 720, scheiden, verwijderen.

Scelden, I. vs. 71, 732, V. M. vs. 13, berispen, be-

straffen. Zie HUYD. op St. I. D. bl. 16, Dr. DE JAGER, Handl. tot den Staten-Bijbel, bl. 92.

Scenden, III. vs. 279, in het ongeluk storten, verderven. Een kerkwoord, als vertaling van *scandalisare*, *σκανδαλίζειν*.

Scent, m., I. vs. 843, ongeluk, ellende, rampzaligheid, hier ter plaatse, helsce scent.

Scoe, II. vs. 50, handschoen.

Selsien, I. vs. 796, 946, zeldzaam, ongehoord. Zie Lsp. Gl., waar de afleiding wordt opgegeven.

Seriant, m., II. vs. 144, knecht, knaap, of wel alhier het omgekeerde *baas*. Zie CLIGN. Bijdr. bl. 315.

Sermoen, onz., II. vs. 41, 226, rede, gesprek.

Zye, vr., I. vs. 25, zeef, Teuthon. *syhe*, cola, Hd. *seihe*. Zie MEYER, Oude Nederl. Spreuken en Spreekw. bl. 71: „Dat vrouwen weten blijft ghesloten, gelijc melc in *dsye* ghegoten." Bij KIL. *sijghe*, Sax. *sye*, colum, Ohd. *sîha*, van *sîhan*, colare. (GRAFF, VI. 133), Hd. *seigen* en *seihen*, welk werkwoord in MAERLANT's gedicht, Van den Lande van Overzee, vs. 307, voorkomt:

Wie sijn si, die daert vette *afzyen*?

en nog in het Belg. Mus. VI. D. bl. 107, in een oud Geneesboek der XIVe eeuw: „dan zal men (het deeg) zieden een lang wile met zoeten viere, ende dan *zien* dor een doec, ende tpast wech werpen." Zie Dr. DE JAGER's Versch. bl. 283—84, Aant. Dat *zye* zeef is, blijkt duidelijk uit de vertaling, vs. 28:

In Cochito submergetur
Omnis color qui miscetur,
Fidelis in *colatu*
Non est huic, fle, reatu. (?)

Sin, m., I. vs. 704, verstand.

Slachten, I. vs. 912, II. vs. 216, gelijken.

Slaen. Te samen —, I. vs. 265, bij elkander voegen ter vergelijking, tegen elkander houden. De vertaling heeft vs. 305:

Frustra datur hiis venari:
Impari par coequari,
Proportio nec data.

Slecht, V. M. vs. 89, eenvoudig, oprecht.

Slijc — ike, m., III. vs. 244, leem.

Sliten, I. vs. 311, vernielen, te gronde richten; I. vs. 606, te gronde gaan. Zie Lsp. Gloss.

Smaken, I. vs. 362, proeven, genieten, II. vs. 158, proeven, opmerken, I. vs. 152, de lucht van iets krijgen, II. vs. 252, 323, III. vs. 486, ondervinden, lijden. Zie Lsp. Gloss.

Smal, I. vs. 280, III. vs. 74, 435, klein, gering, schaarsch.

Smalen, I. vs. 123, verkleinen, Lat. *extenuare.*

Smeken, V. M. vs. 8, 24, 46, vleyen, Hd. *schmeicheln.*

Smeker, V. M. vs. 34, vleijer.

Smelten, I. vs. 530, smelten, afnemen.

Smout, I. vs. 777, vet; van *smelten*, dus het gesmoltene. Zie Graff, VI. 830 vlg.

Sneeclat, I. vs. 390, sneeuwklomp, sneeuwbal. *Clatte* bij Kil. kladde, klisse, Lat. lappa, Hd. *klette*, Ohd. *kletta* en *kledda* (Graff, IV 554). Een *sneeclat* is eene als eene *klis* samengebalde sneeuwmassa. De vertaling heeft vs. 488:

Niveas blanditias
Horum non allitias.

Snodel, subst., V. M. vs. 18, 95, slecht mensch.

Soch, soghes — ghe, I. vs. 813, 917, zog.

Sottie — en, vr., II. vs. 162, zotternij.

Spaen. Niet een —, II. vs. 60, V. M. vs. 47, geen spaander, geen zier.

Spanen (spoen), II. vs. 47, 228, Var., verleiden, verlokken. Ook ontspanen, verspanen (zie aldaar). Ohd. *spanan*, Mhd. *spanen*, Gr. *σπάειν.* Zie Graff, VI. 339, maar vooral de opzettelijke verklaring van Dr. M. de Vries in Dr. de Jager's Archief, IV. D. bl. 223—233.

Spellen, I. vs. 506, 735, verklaren, noemen. Zie HUYD. Proeve, I. D. bl. 364—366.

Spi, interj., I. vs. 485, Var., = Fi.

Spien, I. vs. 746, 905, spieden, loeren. Zie HUYD. op St. III. D. bl. 16 vlg., CLIGN. Bijdr. bl. 280 vlg., WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 35 *c*:

Hi mach hem sorchlijck verblyden
Die hier om daertsche have *spiet*,
Want si leyt u al besyden
Wakender oghen inden vliet.

Spletten, I. vs. 824, splijten. Eigenlijk *splitten*, van *spliten*, van waar ook door omzetting: *spalten*, *spouwen*.

Spoet, I. vs. 920, voorspoed, zegen.

Staden. In — staen, III. vs. 290, helpen, bijstaan.

Staen (stoet), — om iet, I. vs. 366, 379, staan naar iets, streven naar iets.

Starken, II. vs. 157, versterken.

Steen — ene, I. vs. 636, burcht, kasteel. Zie KIL. en verg. den uitgang *steen*, *stein*, bij namen van *sloten*, *kasteelen*.

Steken. In den brant —, III. vs 485, op den brandstapel werpen.

Stelen (stal), I. vs. 284, steelsgewijze, slecht handelen.

Stenen, III. vs. 42, steenigen.

Sterre, I. vs. 490, Var., staar, KIL. suffusio oculorum, vulgo, cataracta.

Stotel, II. vs 23, stootsch, geneigd tot stooten. Een adj. op *el* even als *snodel*, *behaghel*, *anhanghel*, *kregel*, enz.

Stranc, III. vs. 204, sterk, machtig, Eng. *strong*, van *stringen*, Lat. *stringo*, Hd. *anstrengen*. Zie Lsp. Gloss., GRAFF, VI. 755 vlg.

Striken, trans., V. M. vs. 24, strijken, pluimstrijken, vleyen. Zoo spreekt men nog van *strijken en strooken*. Te campe —, intr., I. vs. 272, ten strijde trekken. Zie Lsp. Gloss.

Subtijl, III. vs. 24, 223, vernuftig, schrander.

Sulc, I. vs. 117, deze en gene, sommigen, Fr. *un tel*.

Suur, I. vs. 91, onaangenaam.

S w e r c, onz., I. vs. 82, III. vs. 89, V. M. vs. 82, zwerk, drift van wolken. Van het Ohd. *svuercan*, obscurari. Zie GRAFF, VI. 897.

S w i n, II. vs. 7, Zwin. Ook het *Sincfal* genaamd, de oude grensscheiding van Friesland, dat tusschen Weser en Sincfal was gelegen. *Zwin* beteekent in Noord-Holland nog eene kreek of doorvaart tusschen twee banken. Zie Mr. VAN DEN BERGH, Middel-Ned. Geogr. bl. 85—88, HUYD. op St. II. D. bl. 536, 588.

T.

T a c, I. vs. 315, Var.?

T a l e m a k e n, V. M. vs. 60, spreken, een tafereel ophangen van iets.

T a l e n, I. vs. 903, ergens naar talen. Zie HUYD. op St. I. B. vs. 1235.

T a l i e, vr., I. vs. 22, Var., rechtsgebied, Fr. *taille*, territorium urbis, gelijk aan het Hd. *Weichbild*, banlieue, ons *stads gerechtigheid.* Eigenlijk de uitgestrektheid, waarover het rechtsgebied der stad gaat; zie DU CANGE op *Tallia*: „Punicion et correccion des fais perpetrés et avenus en ladicte ville et *taille* d'icelle."

T a m, I. vs. 947, II. vs. 24, goedertieren, Ohd. *zam*, mansuetus, mitis; b. v. Notker. XXIV. 9: „*Er leret die z a m e n sine wega,*" vertaling van „*docebit m a n s u e t o s vias suas*" (Vulg. 25, 9: *docebit m i t e s vias suas*). Zie GRAFF, V. 661 vlg. Overeenkomende met het Gr. *δαμάω*, Lat. *domare.*

T a m e l i k e, I. vs. 405, betamelijk, naar behooren.

T e g l i d e n, I. vs. 426, verloren gaan, vervallen.

T e l l e n m e t e n e n, III. vs. 50, rangschikken onder, II. vs. 152, — m e t t e n k i n d e n, als kinderachtig beschouwen.

T e l t, m., I. vs. 530, gang.

T e m p e e s t, m., III. vs. 427, storm, onweder.

T e r r e , I. vs. 490, teer, Eng. *tar*, doch hier overdrachtelijk voor *vuil*, *smet* in 't algemeen. Zie Kil.

T e s t o r e n , III. vs. 140, verwoesten, vernietigen.

T i d e n , I. vs. 687 (zie de Aant.), vs. 922, III. vs. 332, trekken, gaan, zich begeven. De *d* is later ingevoegd, even als in *castien*, *kastijden*; *lien*, *belijden*, enz., en de oude en echte vorm is:

T i e n (t o o c h , g h e t o g h e n) , I. vs. 723, 743, trekken, gaan, zich begeven; trans., II. vs. 265, trekken, Hd. *ziehen*, *zog*, *gezogen*, Ohd. *ziuhan*, *zoh*, *zogan*. Zie Lsp. Gloss., Graff, V. 600.

T i e n (t e e c h , g h e t e g h e n), I. vs. 706, 740, 873, 881, 886, 898, III. vs. 258, aantijgen, te laste leggen, verwijten, Ohd. *zîhan*, *zêh* (*ga*)*zigan*, Hd. (*ver*) *zeihen*, *zieh*, *geziehen*. Zie Graff, V. 585.

T o r m e n t , m., I. vs. 210, 319, II. vs. 179, kwelling, pijniging.

T o r m e n t e n , I. vs. 204, kwellen, pijnigen.

T o r m e n t e r e n , I. vs. 801, kwellen, pijnigen.

T r a e n , I. vs. 49, 582, III. vs. 452, V. M. vs. 10, 49, vocht in 't algemeen. Kil.: liquor, praesertim qui igne exprimitur. Willem van Hillegaersberch, fol. 43 *b*:

Twas een wijnvat al gheheel,
Met neghen banden wel ghebonden,
Alsoe volmaect datmen niet veel
Sijns ghelijcs een heeft ghevonden.
Die doecht die waer mi quaet te gronden
Vanden *traen*, die lach int vat.

Nog is bekend *traan*, pinguedo marinarum belluarum. Voor *traan*, lacryma, is zeker het oudste woord bij ons verloren gegaan. Dit luidde Goth. *tagr*, Ohd. *zahar*, As. *taeher*, en is nog in het Hd. *zähre* en Eng. *tear*, bewaard gebleven (zie Graff, V. 631). Bij ons had dit *tare* moeten luiden. *Zahar* is volgens de wetten der klankverschuiving het Gr. *δάκρυ*, en ook het Lat. *lacryma*, daar de verwisseling der *d* en *l* bekend is. Men vergelijke slechts Sanskr. *madhu* en

Gr. *μέλι*; Sanskr. *dêvara*, Gr. *δαήρ* (*δαιFήρ* (1), Lat. *levir*; Sanskr. *kalêvara*, corpus, Lat. *cadaver*; Gr. *μελετάω*, Lat. *meditor*; Lat. *odor* en *olere*; Sanskr. *bâdh* (linguale *d*) en Gr. *βαλανεῖον*, Lat. *balneum*, enz. Zie hierover L. Ross in het Rhein. Mus. für Philologie, VIII. Jahrg. (1852), 292—294.

Trecken (trecte, tructe, ghetrect), I. vs. 488, 519, trekken, I. vs. 69, trecken naer, overhellen tot, de partij omhelzen van. Zie Lsp. Gloss. op *trecken* en *tructe*.

Troen, m., III. vs. 79, 171, 401, uitspansel, hemel.

Truffe, vr., II. vs. 159, beuzeling, Kil. *mendacium*, *nugae*, Eng. als diminutivum, *trifle*. Zie Siegenbeek in de N. W. d. M. v. Ned. Letterk. V. D. 2 St. bl. 151, en Diez, Etym. Wörterb. bl. 360.

Truwant, m., II. vs. 88, bedelaar, Kil. vagabundus, Fr. *truand*, Eng. *truant*. Volgens Diez, Etym. Wörterb. 359, Diefenbach, Celtica, I. 150 en Zeusz, Gramm. Celt. I. 118, van Celtischen oorsprong.

Tusscen, V. M. vs. 18, scheiden, onderscheiden. Zie de Aant.

Twi, I. vs. 204, waarom? Eigenlijk *twie*, uit *te* en *wie*, instrum. van het pron. interrog. *wie*, even als *bedi*, voor *bedie*, van het pron. demonstr. Zie Clign. en Steenwinkel, Taalk. Meng., bl. 158—175.

Twist, m., I. vs. 188, tweestrijd. Van *twien*, twisten, waarvan ook *sonder twi*, enz. De eerste oorsprong van het woord is van *twee*, duo. Zie Lsp. Gloss.

U.

Updat, III. vs. 390, 502, mits, indien.

Uphouden (uphilt), I. vs. 971, onderhouden, opkweeken.

---

(1) Aufrecht und Kuhn, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, I. B. 229, Anm.

Uprennen, III. vs. 365, opstijgen, ten hemel gaan. Naast *rinnen*, *ran*, *geronnen*, stond *rennen*, *rende* of *rande*, *gherent*, of *gherant*. Zie over *rinnen*, Lsp. Gloss.

Uut ende uut, I. vs. 688, volkomen, geheel en al, op en uit.

Uutslaen, V. M. vs. 5, verdrijven, verbannen.

V.

Vaen, I. vs. 264, Vele si jaghen ende clene si vaen. Eene spreekwoordelijke uitdrukking, die ook bij WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH voorkomt. Aldaar fol. 50 *a*:

Ende wye sonder ruste leeft sinen tijt,
Selden is hi wel verblijt,
Ten waer off natuerlijcke ghenoecht
Wilde zinnen vervollen mocht.
Wat een mit ghenoechten doet,
Al waert al quaet, dat docht hem goet.
Dat rust soe langhe van my merret,
Dat doet al twiffel diet verwerret,
Dus volch ic buten rusten na;
Veel ic jaghe (1), *cleyn ic va.*

en fol. 125 *b*:

Ic bin al moede, ic wil gaen rusten,
Van dies mi wel plach te lusten,
Des wordic sat, en weet niet
Oft al om niet is dat ic doe.
Wat sel dan arbeit onderstaen?
Veel te yaghen sonder vaen,
Dat maect int tleste onghenuecht.

Vaghen, I. vs. 466, afvegen, zuiveren.

Varen in der vaert, II. vs. 98, te niet gaan, omkomen. Zoo ook MAERL. Sp. Hist. fol. 193 *b*:

Ebronius die wart vervaert,
Alse die waent *varen inder vaert* (2),
Want doe hi was drussate vanden lande,
Dedi den menegen grote scande,

(1) Hs. *claghe.*
(2) Hs. *waert.*

Ende bat sente Legiere,
Die doe in alre maniere
Die meeste was van sconinx rade,
Dat hine in enen cloester dade,
Ende vergave hem sinen evelen moet.

V a t, onz., I. vs. 414, h e l s c e —, hel; I. vs. 811, met eerbied gesproken van het lichaam der H. Maagd. Ook van het lichaam van Jezus: Disp. v. d. Cr. vs. 281:

Den naecten Jhezus, dat reine *vat*,
Wiltu niet bekinnen.

Zie Lsp. Gloss.

V e c h t e n (u p e n e n), V. M. vs. 80, vechten tegen iemand.

V e d e l e n, V. M. vs. 12, op de vedel of viool spelen.

V e d e, vr., I. vs. 741, twist, veete.

V e l, I. vs. 125, val.

V e l l e n, I. vs. 525, Var., vs. 729, doen vallen, te gronde richten.

V e n s e n, V. M. vs. 30, veinzen.

V e n ij n, onz., I. vs. 609, 621, vergif.

V e r, I. vs. 5, 55, Vrouwe, voor een eigennaam, of een naam bij personificatie. Vooral de namen der deugden en ondeugden werden bij allegorische voorstelling vrouwelijk genomen, en door *Vrouwe* of *Ver* vooraf gegaan. Zie GRIMM, III. 346, 356. Zoo *Ver Jalousie*, Rose, vs. 3673, 3861, *Ver scamelheit*, Rose vs. 13873, *mijn vrouwe Ver Hovesscede*, Rose vs. 13941. Over de herhaling van *Vrouwe Ver* zie men Dr. HALBERTSMA, Aant. op MAERL. Sp. Hist. bl. 20, 377, 475; Limb. Gloss. en HUYD. op St. II. D. bl. 149.

V e r b a r e n, III. vs. 358, openbaren.

V e r b e n e n, III. vs. 52, 125, Var., bespotten, voor den gek houden. KIL. op *verbeenen* en *beenen*, Hor. Belg. P. VI. 122, ANNA BIJNS, Ref. I. bl. 37:

Hieremias wert verjaeght, Ezechiel *verbeent*.

Eigenlijk met een vogelfluitjen (ook *beentjen* genaamd) in het net lokken, Mhd. *erbeinen*, dat is: locken mit dem *wahtelbeine*: MS. „in korne wart ein kündic wahtel nie

sô sanfte *erbeinet.*" (BENECKE, Mhd. Wörterb. I. 102). Bij HUYGENS komt het eenige malen in de beteekenis van *verbazen*, *verbluffen*, voor: zie BILDERDIJK, Aant. op HUYGENS Korenbl. I. D. bl. 270, 278, 347, II. D. bl. 212, 325, 341.

Verbiten (verbeten), I. vs. 312, doodbijten, met de tanden verscheuren. Van den Lande van Ov. vs. 48:

> Daer is Godsdienste ghescoert,
> Cloestre ende huse sijn testoert,
> Tvolc *verbeten* van wreden tanden.

Verboren, III. vs. 234, verbeuren.

Verdomen, I. vs. 526, veroordeelen.

Verdoren, I. vs. 144, II. vs. 3, 167, verdwazen, dwaas maken.

Verdouwen, I. vs. 454, Var. Zie Bedouwen.

Verdraghen, I. vs. 457, 464, verschoonen, ten goede duiden.

Vereescen, verheescen, III. vs. 126, 399, 423, bespeuren, vernemen, inzien. Zie Heim. d. Heim. bl. 492 vlg.

Vergramen. Hem —, I. vs. 480, zich vertoornen.

Verheffen, III. vs. 203, aanheffen. Zie Lsp. Gloss. bij Opheffen.

Verkeren, I. vs. 143, omkeeren, veranderen.

Verladen, I. vs. 897, III. vs. 287, bezwaren, belasten.

Verlasten, III. vs. 107, overlast doen, bezwaren.

Verleden, II. vs. 22, verdriet hebben.

Verlenen, III. vs. 125, in leen geven. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 36 *b*:

> Sterven is een seker goet,
> Dat ymmer eyghen bliven moet;
> Men macht versetten noch *verlienen.*

Vermiden, I. vs. 681, ontzien, sparen. Zie Lsp. Gloss.

Vermoeden, I. vs. 763, iets in zijn (ge)moed opvatten, wanen, meenen.

Verplechten, I. vs. 89, 447, verbinden, verstrikken. Zie Lsp. Gloss. op Plechten, Heim. d. Heim. bl. 124,

HUYD. op St. I. D. bl. 382, VAN WIJN op Heelu bl. 30, Lev. van Sinte Amand. II. D. vs. 6079, 6257, SIEGENBEEK in de N. W. d. M. v. N. Letterk. III. D. 2 St. bl. 184 vlg.

Plechten met, zich verbinden met, partij kiezen voor, van waar ons *medeplichtig*, vindt men ook bij WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 36 *a*:

Wat willic dichten off beghinnen?
Die die waerheit souden minnen,
Ende die doechden setten voert,
Die helden veel an tander boert;
Si en willen mitter waerheit niet *plechten*.

en verplechten aldaar, fol. 98 *a*, waar aan de Avontuur wordt gevraagd:

Mar ic wil noch vorder vraghen:
Ghi hebt mi dick soe wel berecht,
Waerom laet ghise mit rouwen claghen,
Die hem ter werlt houden slecht
Ende mit arbeide nu ende echt
Winnen, daer si hem op bedraghen?
Hebt ghi mit wille desen *verplecht*;
Hoe soudense uwes in doechden ghewagen?

Versaden, III. vs. 297, verzadigen.

Versceden (versciet, versceden), III. vs. 409, zich scheiden, Part. versceden, II. vs. 16, III. vs. 408, gescheiden. Zie Lsp. Gloss.

Versceet, onz., I. vs. 205, III. vs. 97, einde. Van versceden, scheiden, ook *uit het leven scheiden*, *verscheiden*, dus *ophouden te bestaan*. Wat nu ophoudt te bestaan, neemt een einde.

Verscruven (verscroven), I. vs. 13, verstooten, verwerpen. In beteekenis volkomen hetzelfde als verscuven, verscoven, waarmede het dan ook herhaaldelijk wordt verwisseld. Van dit *scruven* (*scroof*) is afkomstig ons *schroef*, Hd. *schraube*. Zie Lsp. Gloss., Boec v. d. Houte op Scruiven.

Verseren, I. vs. 187, bedroeven.

Versliten (versleten), I. vs. 312 Var., verspillen, verderven.

Versmoren, I. vs. 700, II vs. 6, 161, III. vs. 480, verstikken, om het leven brengen.

Versnellen, Hem —, III. vs. 502, zich beijveren.

Verspanen, I. vs. 435, verlokken, vervoeren. Zie op Spanen.

Verswaren, I. vs. 174, III. vs. 463, bezwaren, beladen.

Versweren (versworen), II. vs. 13, afzweren. Zie Lsp. Gloss.

Vertaren, I. vs. 179, verteren, vernielen.

Vertoghen. Int —, I. vs. 754, in het geheim. Van *vertien*. Zie MLp. en Lsp. Gloss.

Vervechten (vervacht), II. vs. 218, de overwinning bevechten.

Vervogheden, III. vs. 125, onder voogdij stellen. *Voogd* moet hier niet als *tutor*, maar als *landvoogd* worden opgevat. De zin is deze: Noch *landvoogdij*, noch *leenmanschap* geldt bij God, maar vrij souverein gebied.

Verwaren, I. vs. 347, bewaren, bezorgen, besturen. Zie Huyd. Proeve, I. D. bl. 439, Aant. Zie de Aant.

Verwoet, I. vs. 895, 921, woedend, razend.

Vinden, II. vs. 155, uitdenken, Lat. *fingere*.

Virtuut, I. vs. 673, kracht, vermogen.

Vlaen, I. vs. 648, villen. Zie Huyd. op St. II. D. bl. 359, 583, Disp. v. d. Cr. vs. 30. Willem van Hillegaersberch, fol. 74 *d*:

Ghiericheit heeft veel te doen
Binnen Room ende tAvenioen
Onder thooft van onser wet,
Dat is mit pauesen soe beset,
Dat kerstenhede comt in dwael.
Elc heeft sinen cardinael
Ende blijft in partyen staen;
Die een wil scheren, dander *vlaen*,
Ende elck rechtich vader wesen.
Hoe sal dit kerstenheit ghenesen,
Die van der waerheit niet en gleit?
Wapen over die ghiericheit!

Vleen, I. vs. 17, 33, III. vs. 19, smeeken, Hd. *flehen*.

De wisselvorm *vleeuwen* is hierdoor ontstaan, dat de *h* in de versterkte vorm dikwijls *w* wordt, even als van schreyen, (eig. schreihen) *schreeuwen* komt.

Vlien, I. vs. 726, vluchten.

Vlijt, I. vs. 609, naijver, ijverzucht. In de vertaling vindt men vs. 692 vlg.:

Jam mundi per confinia,
Venenum et *zizania*
Heu! proch dolor! creverunt.

Zizanium, Gr. *ζιζάνιον*, eigenlijk *lolium*, dolik, beteekende ook *discordia*, b. v. „Humani generis inimicus seminavit *zizania* inter eos." (zie DU CANGE).

Vlijt, dat van Ohd. *flîzan*, certare, contendere, is afgeleid, en ook in het As. *flit*, contentio, rixa, beteekent (zie GRAFF, III. 780, ETTMÜLLER, Lex. As. 363), staat dus tot ons *vlijt*, als *naijver*, *ijverzucht*, tot *ijver*. Vergelijk ook de beide beteekenissen in *zelus*, *studium*, enz.

Vlint, II. vs. 72, steen, kei, Gr. *πλίνθος*. In Groningen en Drenthe nog in gebruik en vooral in Drenthe als naam der Hunebedden. Het Hd. *Flinte*, geweer, is naar de *vlint* of *vuursteen* genoemd, in tegenoverstelling van andere vuurroeren, waarbij men zich van de lont bediende.

Vloghe, vr., III. vs. 28, vlucht.

Voghedie, vr., V. M. vs. 16, voogdij, beheer.

Voghet, m., III. vs. 113, landvoogd, hier *heer*. Zie KIL.

Volghen, met den dat. I. vs. 338, volgen. Evenzoo Wal. vs. 251, 708, Esop. bl. 169, Ferg. vs. 63, 4465, Limb. XI. B. vs. 1063. Zie meer voorbeelden van den Dativus bij werkwoorden, Wal. II. D. bl. 200.

Vont, m., I. vs. 358, hetgeen men vindt, vonst. (Evenzoo Disp. v. d. Cr. vs. 193). I. vs. 654, list.

Vorders, III. vs. 278, voorouders.

Vri, III. vs. 178, edel, vrijheerlijk, vrijmachtig, ook van God en Christus gebezigd. Zie Lsp. Gloss.

Vro, II. vs. 201, vroeg, Hd. *früh*. Ons *vroeg* is samengetrokken uit *vroe-ig*.

Vroeden, wijs zijn, II. vs. 325, Mijn vroeden, mijne wijsheid, subst. gebruikt.

Vroedom, II. vs. 325, Var., wijsheid.

Vroetscap, II. vs. 151, wijsheid.

Vrome, vr., I. vs. 36, 887, voordeel.

Vromich, I. vs. 385, kloek, dapper.

Vrone, m., III. vs. 400, heer. Naast *vrouwe* bestaat in het Ohd. *fro*, Goth. *frauja*, heer (zie GRAFF, III. 804), bij ons nog over in *vroondienst*, *vroonlanden*, *Vroonen* (dorp in N. Holland); *Vronle*, *Franlo* (Mr. v. d. BERGH, Middel-Ned. Geogr. bl. 149), *Vronanstat* (aldaar bl. 162), *Franeker* uit *Vroonakker*, hetgeen evenwel door HUYD. op St. I. D. bl. 594, ontkend wordt.

Vullen, Te —, III. vs. 31, 36, ten volle.

Vulleest, III. vs. 424, volmaaktheid, — gheven, III. vs. 246, 402, bijstaan, eigenlijk *volbrenging geven.* Even als *volbrengen* van *vul*, *vol* en *leesten*, Ohd. *folleistjan*, Os. *ful lestian*, (GRAFF, II. 252, vlg. SCHMELLER, Heliand Gloss. 70), van Ohd. *leistjan*, Hd. *leisten.*

W.

Waden (woet), III. vs. 377, vloeyen. Evenzoo Disp. v. d. Cr. vs. 232:

> Ende dorres mi, als enen hont verwoet,
> Passien, crucen metter spoet,
> Dornaghen ende dorspeten,
> Ende verwijts mi dat selve bloet,
> Dat ute minen siden *woet*,
> Ende en wilt niet geweten
> Hoe nauwe ic noch sal meten.

Waersager, V. M. vs. 35, waarheidspreker, waarheidlievend mensch.

Waert — rde, adj., I. vs. 399, edel. Evenzoo WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH, fol. 119 *d*:

> Die hem ter boosheit willen zaten,
> Die crighen lof van hoir ghelijcke;
> Ondoghende heren ende rijcke,

Alsmen hem lof van eren gheeft,
Dat is een hof dat binnen heeft
Ydel glori ende hoveerde,
Die altoes voer die goede *waerde*
Onwaert is ende seer versmaet.

Waghe — en, vr., III. vs. 108, gewicht, van *wegen.*

Wandel, I. vs. 120, 437, 626, 656, wuft. Zoo vindt men *wissel en wandel.*

Want, I. vs. 510, 875, omdat, dewijl.

Wapene, I. vs. 1 enz. passim, ook wapene van, I. vs. 259, wee over. Het geroep van den klager voor het gerecht, dat gewoonlijk drie malen plaats had. Zie Grimm, Deutsche Rechtsalt. 634, Dr. Noordewier, Ned. Regts-Oudh. bl. 414, Idsinga, Staatsrecht, bl. 229. Door Grimm wordt het verklaard als *ad arma*, te wapen! van *wapen* (Gramm. III. 297). Liever zou ik het in verband brengen met het Goth. *vopjan*, *βοᾶν* (Schulze, Goth. Gloss. 451); As. *vêpan*, flere, *vôp* lamentatio (Ettmüller, Lex. As. 131); Eng. *to weep*, en er niets meer in zien dan eene *interjectio ejaculantis.*

Wasdom, I. vs. 96, winst, voordeel. Zie Lsp. Gloss.

Wassen (wies), I. vs. 132, groeyen, geboren worden. Die niene wies, *die nooit groeide*, *nooit geboren werd*, is dus *de ongeborene.*

Weder, conj., I. vs. 743, 769, gevolgd door of, bij een twijfel, *of — of*, Lat. *utrum — an.*

Weder ende voert, adv., I. vs. 592, aan alle kanten, alom.

Wederstaen, I. vs. 78, verhinderen, beletten. Zie op Kere.

Wederstoet, m., II. vs. 319, III. vs. 273, onheil, tegenspoed. Zie Huyd. op St. II. D. bl. 294, Van den Lande van Ov. vs. 179, Vanden V. Vrouden vs. 69.

Weeldich, I. vs. 820, weelderig, overdadig.

Weeldichede, vr., I. vs. 854, overvloed, weelderigheid.

Ween, m., I. vs. 30, 101, 325, 637, III. vs. 22, V. M. vs. 31, 101, droefheid, rouw, ellende.

Weldaet, I. vs. 278, 302, 571, het welgedane, *de goede werken*, geheel en al naar het kerkelijk begrip.

Werre, vr., I. vs. 494, verwarring, ongelegenheid.

Wet, vr., I. vs. 826, geloof, godsdienst.

Wijch, I. vs. 524, strijd. Nog overig in de namen *Wichbold* (*bout ten wighe*, koen ten strijde) en *Lodewijk* (beroemd in den strijd), eigenlijk *Hludwig*, dat door een schrijver uit de 9e eeuw aldus wordt verklaard:

Nempe sonat HLUTHO *praeclarum*, VVICH quoque *Mars* est.

Hlud is namelijk volkomen hetzelfde als het Gr. κλυτός.

Wijsman, V. M. vs. 98, 103, de verstandige, knappe man.

Willens, I. vs. 889, 895, vrijwillig, uit eigen wil.

Wien, III. vs. 254, wijden, heiligen. Zie Lsp. Gloss., Dr. DE JAGER's Taalk. Mag. IV. D. bl. 184 vlg.

Winc. Oghen —, I. vs. 398, oogwenk.

Winc. Sonder —, III. vs. 91, 256, zonder weifeling, zonder wankelmoedigheid. Zie Lsp. Gloss.

Winnen (wan), I. vs. 547, voortbrengen, telen van kinderen. Zie Lsp. Gloss.

Wisen, I. vs. 184, onderwijzen; I. vs. 545, 766, uitspraak doen, oordeelen, veroordeelen. Zie Lsp. Gloss.

Woekenere, I. vs. 370, woekeraar. De *n* voor *r*, welluidendheidshalve om de volgende *r*, is ook in andere woorden bekend. Men vergelijke slechts ons *toovenaar* en het Mnl. *toverare*, ons *kamenier* en het Lat. *cameraria*, enz.

Wrecken (wrecte), I. vs. 491, Var., II. vs. 23, Var., wekken. WILLEM VAN HILLEGAERSBERCH fol. 33 *c*:

Die paep lach vaste ende sliep,
Ende sijn maecht was opghestaen
Ende ghinc ter poorten, als ic waen,
Ende vraechde den knaep, wat hi woude.
Hij antwoerde als die boude:
„Mijn heer die paep die wetet wel,
Wat ic wil ende nyemant el."
„Ja! nu slaept hi alsoe vaste,
Ic en darff op laten ghene gaste."
„Gaet, segt hem, datter is een knaep,
Al soudmen *wrecken* uten slaep."

Zoo ook verwrecken aldaar fol. 37 *c*:

Die nachtegael was oeck *verwrect*,
Mit dat si den dach vernam.

en fol. 37 *d*:

Want wye dat sulke consten draecht,
Als ghi dicwijl hebt gheploghen,
Die is guet wat nyewes vertoghen.
Lichte hi mochte daer bi *verwrecken*,
Ende een materi daer uut trecken,
Dair hij op dichten mocht hier naer.

Ook bij BREDERO komt het nog voor, b. v. *Klucht van de Koe* bl. 4:

GAUWD. Maer wil ickje segge: ick mien na Amsterdam te treen,
Om eenige komenschap die ick daer te doen heb;
Ick won wel datje mijn wat vroech *wrecten*, also ick mijn te spoen heb,
Want ic wasser garen met het ontsluyten vande poort.
BOER. Wel broertje, slaept vry op mijn hals, seker op mijn woort,
Ick wil me, ick selje te twee uren *wrecken*, so wy niet lam zijn,
So sullen wy immers wel te vijven te Amsterdam zijn.

en aldaar bl. 7:

Nu ick wil weerom nae mijn slaep-ste gaen keuyren,
En blijven op mijn bedt, wat gangs-oogen en leuyren,
Of slapen tot den dagh, tot mijn den Huysman *wreckt.*

Zoo ook verwrecken: Griane bl. 19:

De droeve bootschap van mijn anxtvluchtighe knapen
Verwreckt mij uyt de doot van 't stil en sorgh'loos slapen.

Wreet, II. vs. 303, scherp, fel.

THESES.

I.

Te recht beweert Montanus, *Die deutschen Volksfeste*, enz. bl. 5:

„Man geht überhaupt nicht irre, wenn man den Ursprung aller kirchlichen Braüche, für die man im Judenthume und im neuen Testamente keine Belege hat, im deutschen Heidenthume suchet."

II.

Onjuist is de afleiding van Montanus (a. w. bl. 6):

„Der Name *Ding* oder *Thing* kommt her von dem Beinamen der deutschen Gottheit Theut, Tiu oder Tyr, Diete, This-Tuisto — der richtende oder strafende Gott, der in dem Wochentage Dinstag, Tistig oder Zistig noch anklingt, und dessen Wesen die im Volke noch übliche Tyrjagt hervorhebt."

III.

De spelling van den derden dag der week, *Dingsdag*, is verkeerd. Men schrijve *Dinsdag*. Met *ding*, *geding*, heeft het woord niets gemeen.

IV.

Onjuist is de verklaring, die Montanus van den naam *Tanfana* geeft (a. w. bl. 11):

„(Die Mutternacht) ist das nämliche Fest, das die Deutschen nach Tacitus (Ann. I. 51) auch das *Tanfana*-Fest nannten .... Fast alle machen sogar aus diesem Feste eine besondere Göttin, die *Tanfana*. Da ich nun kein Gelehrter bin, so hab' ich die allernatürlichste sachlich belegte Ansicht, dasz es das Fest der Tannenzweige (*tann-fana* — Tannenwedel) genannt war, da man bei der Hain-farht geschmückte Tannenzweige, das einzige dann grüne Reis, in der Hand trug."

De ware afleiding is door Grimm gegeven, die *Tanfana* als de Germaansche Ἑστία beschouwt (*Gesch. der deutschen Sprache*, 231—232).

V.

In de woorden van Hucbald (*Vita Lebuini*, bij Pertz, Vol. II. p. 361—362):

„Statuto quoque tempore anni semel ex singulis pagis, atque ex iisdem ordinibus tripartitis, singillatim viri duodecim electi, et in unum collecti, *in media Saxonia secus flumen Wiseram, et locum Marklo* nuncupatum, exercebant generale concilium, cet".

moet *Wiseram* in *Iselam* worden verbeterd, en door *Marklo* worden verstaan het bij Deventer gelegene Markelo; niet *Marsle* nabij de Wezer, zooals nog ten onrechte beweerd wordt in Franz Pfeiffer's *Germania*, I Jahrg. 1 Heft, 97.

VI.

Holzmann's verklaring van den naam der *Germanen* (*Kelten und Germ.* bl. 42—47), als door de Romeinen gegeven, in den zin van *Galli germani* (echte Galliërs), is boven alle vroegere afleidingen te verkiezen.

VII.

Het Lat. *camisia* is een Germaansch woord, door de Romeinsche soldaten overgenomen.

VIII.

Zeer juist is de afleiding van *Heiligerlee*, opgegeven bij Mendoça, *Commentarios*, L. III. p. 47:

„que en Español quiere dezir lugar *alto* y santo, por tener alguna manera de eminencia a los de mas."

IX.

Onaannemelijk is het gevoelen van Dr. Brill (Dr. de Jager's *Nieuw Archief*, I. D. bl. 422), als hij de uitdrukking *den gek scheren* verklaart door „*het deel*, *de part*, *de rol van eenen gek spelen*".

X.

In den *Floris ende Bl.* vs. 2912:

Daer clommen si neven den pilaer,
Tes si quamen opten hoochsten vloer
Ende *trijsten* der cameren, daer Blancefloer
In woende, en lietense staen
Ter rechter hant,

leze men: *misten*.

XI.

In Maerlant's *Sp. Hist.* fol. 198 *b.* vs. 23 vlg.:

Den bisscop vragedi (Radboud), waer gevaren
Sine *ridders* henen waren.
Doe sprac die bisscop: „Clene ende groet,
Die sonder doepsel sijn bleven doot,
Die sijn ter hellen gevaren."

leze men: Sine *vorders*.

XII.

In de *Borchgrav. v. Vergi*, vs. 498:

Dat hondekijn quam ten here
Ende *toefdene* herde sere.

leze men: *coesdene*.

XIII.

In *Die Rose*, vs. 87:

> Doe vademde ic die naelde aaen
> Ende bem dus ute waert ghegaen
> Alleene, *vestende* mine mauwe.

leze men met het Amsterd. Hs.: *bestende.*

XIV.

Een Gothisch werkwoord *bimaminjan*, door De Gabelentz en Loebe in hun *Glossarium* opgenomen, of *bimamjan*, zoo als Schulze in zijn *Gothisches Glossar* stelt, heeft nooit bestaan. Luc. XVI. 14, is de ware lezing: *bimampidedun*, van *bimampjan*, dat etymologisch verwant is aan Gr. *μέμφομαι*, en nog in ons *mompen* (17e eeuw) wordt wedergevonden.

XV.

Het door J. Grimm in de Voorrede voor Schulze, p. VI. aangevoerde, ter verdediging van een Gothisch werkwoord *bnauan*, is onvoldoende. De vorm is onbestaanbaar. Luc. VI. 1 moet gelezen worden: *binauandans*, van *binauan*, gevormd uit *bi* en *nauan*, Ohd. *nuan* (Graff, IV. 1125).

XVI.

De bewering, dat Vincentius Bellovacensis bisschop van Beauvais, of (volgens anderen) onderwijzer der kinderen van Lodewijk IX is geweest, is geheel ongegrond. Wij mogen met Bourgeat (*Etudes sur Vincent de Beauvais*, 19) alleen het volgende aannemen: „Vincent de Beauvais

était lecteur, bibliothécaire, conseiller intime dans la famille et la maison du roi Louis IX, et, à ces divers titres, il pouvait avoir à donner des conseils sur l'éducation et l'instruction des jeunes princes, sans pour cela avoir été leur professeur, ni leur précepteur, ni même l'inspecteur de leurs études, qu'il dirigeait seulement par ses conseils."

XVII.

In de opnoeming der Pausen in Maerlant's *Sp. Hist.* II. D. bl. 363, mag men met den Hoogleeraar Jonckbloet (*Gesch.* III. D. 1 St. bl. 89) aannemen, dat de laatste regels een invoegsel van eenen afschrijver zijn. Maerlant toch moet vóór 1294 zijnen *Sp. Hist.* voltooid hebben.

XVIII.

De vervaardiging van Boendale's *Teesteye* is te recht door den Hoogleeraar Jonckbloet, (*Gesch.* III. D. 1 St. bl. 253—257) gesteld tusschen 1315 en 1325.

XIX.

Floris de Voogd heeft in het verdrag met Vlaanderen van 1256 de belangen van den jeugdigen Floris V uitstekend behartigd.

De hevige aantijging van Bilderdijk berust op eene onjuiste voorstelling der zaak.

XX.

De beschuldiging tegen Floris V, alsof hij zijnen zoon Witte van Haemstede tot opvolger in het Graafschap had willen bestemmen, is ongegrond.

XXI.

De karakterschildering, door Motley van Karel V, vooral in de laatste jaren zijns levens, gegeven, is te gestreng en in vele opzichten onbillijk.

XXII.

Te recht beweert Prescott (*History of Philip II*, Vol. I. 199, ed. Routledge), dat het cijfer van 50,000 menschen, die onder Karel V door de Inquisitie ter dood zouden zijn gebracht, grootelijks overdreven is.

XXIII.

Het vonnis van Buat was welverdiend en strikt rechtvaardig. Ten onrechte wordt om deze handeling eene blaam op Jan de Witt geworpen.

XXIV.

In Euripidis fragmento apud Stobaeum, Floril. XXXVII, 15:

τρόπος ἐστὶ χρηστὸς ἀσφαλέστερος νόμου.
τὸν μὲν γὰρ οὐδεὶς ἂν διαστρέψαι ποτέ
ῥήτωρ δύναιτο, τὸν δ'ἄνω τε καὶ κάτω
λόγοις ταράσσων πολλάκις λυμαίνεται,

corrigendum est, duobus vocabulis transpositis: λόγος δύναιτο — et ῥήτωρ ταράσσων.

XXV.

In Euripidis loco apud Athenaeum XIII. p. 561 A:

Παίδευμα δ'ἔρως σοφίας ἀρετῆς

πλεῖστον ὑπάρχει,
emendandum est: πλεῖστον μετέχει.

XXVI.

In Demosthenis Philippica III, § 11:
δεῖ δυοῖν θάτερον, ἢ ἐκείνους ἐν Ὀλύνθῳ μὴ οἰκεῖν ἢ αὐτὸν ἐν Μακεδονίᾳ, supple μὴ ἐν Μακεδονίᾳ.

XXVII.

In Philippica IV, § 76:
ἀπάτης λόγος μεστὸς, ἀργύριον μὲν τῷ λέγοντι ποιήσων κτέ. corrige: τῷ λέγοντι οἴσων.

XXVIII.

Absurdum et manifestum additamentum irrepsit in orationem Demosthenis περὶ συντάξεως, § 11:
Τί οὖν, [φαίη τις ἂν], ταῦτα νῦν λέγω;

XXIX.

Ibid. § 19 ridicule legitur:
τελεσθῆναι στρατηγός pro αἱρεθῆναι.

XXX.

Vitium inest in Demosthenis oratione ὑπερ Μεγαλοπολιτῶν, § 2:
εἴ τις αὐτῶν ἀφέλοι τὸ γιγνώσκεσθαι καὶ τὸ τῇ φωνῇ λέγειν Ἀττικῶς. Athenienses dicebant: λέγειν Ἀττικιστί, quod reponendum.

XXXI.

In oratione περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον, § 3, vitiose legitur: παραδέξασθαι. Necessarium est καταδέξασθαι.

XXXII.

Apud Demosthenem *περὶ τοῦ στεφάνου*, § 35: *ἀκούσεσθε δυοῖν ἢ τριῶν ἡμερῶν, οἷς μὲν ἐχθρὸς ἥκει, φίλον αὐτὸν γεγενημένον*, sententia postulat ut scribatur *ἧκε* pro *ἥκει*.

XXXIII.

Ibid. § 45: *τῶν μὲν ἐν τῷ πολιτεύεσθαι καὶ πράττειν δωροδοκούντων καὶ διαφθειρομένων ἐπὶ χρήμασιν*, quatuor ultima verba adiecta sunt a Graeculo, cuius aetate *δωροδοκεῖν* significabat *δεκάζειν*.

XXXIV.

In Demosthenis oratione *περὶ τῆς παραπρεσβείας*, § 166: *Ὃν τοίνυν χρόνον ἦμεν ἐκεῖ καὶ καθήμεθ' ἐν Πέλλῃ, σκέψασθε τί πράττειν ἕκαστος ἡμῶν προείλετο. ἐγὼ μὲν τοίνυν τοὺς αἰχμαλώτους ἀνασώζειν καὶ ζητεῖν, καὶ παρ' ἐμαυτοῦ τε χρήματ' ἀναλίσκειν και Φίλιππον ἀξιοῦν, ὧν ἡμῖν ἐδίδου ξενίων, τούτους λύσασθαι.*

emendetur: *ἀναζητεῖν καὶ σώζειν.*

XXXV.

Ibid. § 206:

Τίνα τῶν ἐν τῇ πόλει φήσαιτ' ἂν βδελυρώτατον εἶναι καὶ πλείστης ἀναιδείας καὶ ὀλιγωρίας μεστόν; οὐδεὶς οὐδ' ἂν ἁμαρτὼν ὑμῶν ἄλλον εὖ οἶδ' ὅτι φήσειεν ἢ Φιλοκράτην. τίνα δὲ φθέγγεσθαι μέγιστον ἁπάντων καὶ σαφέστατ' ἂν εἰπεῖν ὅ τι βούλοιτο τῇ φωνῇ; Αἰσχίνην οἶδ' ὅτι τουτονί.

legatur: *ἀνειπεῖν ὅ τι ἂν βούλοιτο.*

XXXVI.

Apud Aeschinem *περὶ παραπρεσβείας*, § 125: *ἄνθρωπος περὶ τὸ γράφειν λόγους μέγα φρονῶν*, reponendum est, quod solum in ea re Graecum est: *ἐπὶ τῷ γράφειν*.

XXXVII.

In Aeschinis *κατὰ* Κτησιφῶντος, § 55, pro *ἄξειν ἐπὶ τὸ βῆμα* scribendum est *ἕλξειν*.

XXXVIII.

Ibid. § 99: *ὧν τὰ σώματα οὐχ ἑόρακε, τούτων τὰ ὀνόματα λέγει*, repone: *οὐδεὶς ἑόρακε*.

XXXIX.

Ibid. § 194: *λέγων ὅτι γραφὰς παρανόμων πέφευγεν ἑβδομήκοντα καὶ πέντε*, ridiculum est *πέφευγεν*; emenda *ἀπέφυγεν*.

XL.

Ibid. § 213: *περιέρχονται γὰρ τὴν ἀγοράν*, excidit necessaria praepositio, legendumque: *κατὰ τὴν ἀγοράν*.

XLI.

Ibid. § 236: *οὐδὲ τὰς δημοσίας ταφὰς ἀνελόντα*, nemo hoc facere potest, sed corrigendum: *τοὺς δημοσίους τάφους*.

XLII.

Apud Livium, L. XXV, c. 14, in fine:
donati, quorum opera castra hostium capta erant: ante alios Accuaeus Pelignus, et T. Pedanius *princeps* tertiae legionis.
legatur *princeps* primus.

XLIII.

Ibid. L. XXVI c. 39:

In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis; *quod eius factionis erat*, quae Tarentum Hannibali tradiderat.

legatur: *quod eius factionis* princeps *erat*.

XLIV.

Ibid. L. XXIX c. 20 in fine.

Tribuni . . . . . . M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus; *iis* aedilis plebis *datus*, cet.

Recipiendum est: *additus*, quod dubitanter suspicatus est J. F. Gronovius (apud Drakenb.), sed *iis* servandum.

XLV.

In Ciceronis Oratione pro Archia Poeta, § 15, (cap. VII):

Quaeret quispiam: quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, *quid* respondeam.

Ego multos homines excellenti animo ac virtute *fuisse*, et sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor.

Reponendum est: *quod* respondeam, et delendum *fuisse.*

XLVI.

Romanorum clientes semper in tribubus fuerunt, nisi forte in antiquissimis illis tribus Ramnensium, Titiensium, Lucerum.

XLVII.

In Senatusconsultis de dicendo Dictatore saepe addebatur, quem futurum Dictatorem Patres vellent; Consul tamen, si summo iure suo uteretur, alium Dictatorem dicere poterat.

XLVIII.

E Reguli tormentis quae narrantur fuisse, id primum apud Romanos fidem invenit et ceteris opinionibus ansam dedit, quod Gellius, L. VI c. 4, e Tuditano tradit, eum *somno diu prohibitum*, *atque ita vita privatum* esse. Hanc ei causam mortis fuisse crediderunt scriptores, etsi contendentes, eum in armarium muricibus praefixum fuisse inclusum.

XLIX.

Optima est ratio, qua Aristoteles (*Eth. Nicom.* I. 9) inducit, voluptatem virtuti non extrinsecus accedere, sed necessario eam consequi: ἑκάστῳ δ'ἐστὶν ἡδὺ πρὸς ὃ λέγεται φιλοτοιοῦτος κτέ.

L.

Quae cogitandi formae categoriae dicuntur, necessario cum ipsa cogitatione nascuntur.

